

ŽELJKO TOMIČIĆ

PRINOS POZNAVANJU KRONOLOGIJE
RANOSREDNJOVJEKOVNOGA
GROBLJA GOMJENICA KRAJ PRIJEDORA

UDK: 904: 739.8 (497.6 Gomjenica) "09/10"

904: 726.821 (497.6 Gomjenica) "09/10"

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 31. 8. 2007.

Prihvaćeno: 5. 9. 2007.

Željko Tomičić

Institut za arheologiju

HR, 10000 Zagreb

Ulica grada Vukovara 68

zeljko.tomicic@iarh.hr

Podrobnom analizom arheološkog inventara ranosrednjovjekovnoga groblja Gomjenice nedaleko od Prijedora u Republici Bosni i Hercegovini autor nastoji prepoznati relativnu kronologiju nalazišta. Daljnja autorova nastojanja usmjerena su prema pokušaju vrednovanja nakitne skupine osebnih jednojagodnih i trojagodnih naušnica unutar inventara groblja u Gomjenici, odnosno prepoznavanju mogućih ishodišta umjetničkoobrtne djelatnosti tijekom 10. i 11. stoljeća. Inventar groblja pruža uvid u preklapanja južnopanonskoga bjelobrdskog i kulturnog kruga starohrvatske države.

Ključne riječi: rani srednji vijek, Hrvatska, Bosna i Hercegovina, bjelobrdska kultura, groblje, grobni nalazi, nakitne tvorevine, umjetnički obrt, relativna kronologija, apsolutna kronologija.

U razdoblju rađanja, afirmacije i postupnog rasta hrvatske arheologije u zasebno humanističko polje, ravnopravno europskim starinoznanstvenim dosezima tijekom 19. i 20. stoljeća, izrastala je iz našega moćnog stabla humanistike i njezina izdvojena grana - arheologija hrvatskoga srednjega vijeka. Zaslugom uglednog Skradinjana fra Luje Maruna posezala je naša arheologija u svojim prvim koracima unutar zemljopisnih granica što ih tvore rijeke Zrmanja, Krka i Cetina, dakle u jezgri hrvatske etnije, isprva za najranijim materijalnim svjedočanstvima, što su se ondje oblikovala na starijim kulturno-povijesnim matricama, od ranoga 7. stoljeća, pa potom, zalaganjem brojnih kasnijih naraštaja, i za baštinom nataloženom tijekom stoljeća njezine višeznačne afirmacije i na svekolikom sredozemnom pročelju i u zaleđu starohrvatske države.

U tom arheološkom fundusu hrvatskoga ranog srednjovjekovlja prepoznat je materijalni i duhovni kontinuitet koji se može pratiti, bez ikakva prekida, iz bogatoga kasnoantičkog naslijeđa nataloženog tijekom stoljeća na istočnom priobalju Jadrana. Pionir proučavanja hrvatskoga kulturnog identiteta bio je fra Lujo Marun. Obilježavajući 150. obljetnicu njegova rođenja, s punim je pravom hrvatska arheologija prepoznala Maruna ocem arheologije hrvatskoga ranog srednjovjekovlja, odnosno nacionalne arheologije. Toj iznimnoj osobi i njezinu golemom životnom opusu posvećujemo ove retke.

Usporedno s upoznavanjem arheološke baštine u jezgri hrvatske ranosrednjovjekovne države, svjedoci smo sve boljeg prepoznavanja jednog svijeta koji mu je sinkron, a koji postoji, također kao superstrat bogatom kasnoantičkom naslijeđu, na panonskom tlu. Arheologija hrvatskoga ranog srednjovjekovlja već od svršetka 19. stoljeća prepoznavala je i, tijekom devedesetih godina 20. stoljeća, djelomično proučavala materijalne i duhovne manifestacije tzv. bjelobrdskoga kulturnog kompleksa, koje se pojavljuju pretežito diljem velikoga južnoga panonskog koridora što ga omeđuju rijeke Drava, Dunav i Sava, odnosno, šire promatrano, u Karpatskom bazenu i na njegovim rubovima.

U prirodnom međuprostoru sredozemnoga hrvatskoga kulturnog kruga i panonskoga bjelobrdskoga kulturnog kruga hrvatskoga ranoga srednjeg vijeka, susrećemo se na tlu danas nam susjedne države Bosne i Hercegovine s nekolicinom znakovitih nalazišta koja svakako zavrjeđuju posebnu pozornost arheologije. Riječ je o horizontu ranosrednjovjekovnih kosturnih rodovskih grobalja otkrivenih u donjem toku rijeke Vrbasa u okolici Banje Luke (Bagruša kraj Petoševaca, Mahovljani i Tučić), odnosno rječice Gomjenice, desne pritoke rijeke Sane neda-leko od Prijedora (sl. 1).

U razdoblju od 1904. do 1976. godine zaslugom djelatnika Zemaljskog muzeja u Sarajevu, odnosno Muzeja Bosanske krajine u Banjoj Luci, obavljani su prvi zaštitni i sustavni arheološki zahvati na četiri poznata arheološka nalazišta ranoga srednjeg vijeka u bosanskoj Posavini. Riječ je o groblju kraj sela Tučića, tj. nekadašnjega sela Junuzovaca (Kočićevo) u općini Bosanska Gradiška,¹ potom o kosturnom groblju otkrivenom 1963. godine na položaju *Gomjenica* u Baltinim barama kraj Prijedora,² odnosno groblju otkrivenom 1967. godine na položaju Luke (*Kužno groblje*) kraj Mahovljana u općini Banja Luka,³ i, konačno, o groblju istraživanom godine 1976. na položaju *Bagruša* kraj sela Petoševaca,⁴ također u okolici Banje Luke.

Inventar ranosrednjovjekovnoga kosturnoga groblja, otkrivenog i istraživanog na položaju *Baltine bare* kraj Gomjenice, predstavlja posebice zanimljivu pojavu, koju ćemo, u nastavku, u našoj raspravi nastojati podrobnije vrednovati i pokušati iznijeti prijedlog oblikovanja relativno-kronološke slike toga nalazišta.

1.

Nalazište srednjovjekovnoga groblja, otkrivenog 1963. godine u selu Gomjenici, oko 5 km južno od Prijedora, prostire se na aluvijalnoj terasi desne obale rijeke Sane na položaju *Baltine bare*. Groblje je smješteno na ravnom, pjeskovitom i šljunkovitom području (sl. 2).

U dvije arheološke kampanje tijekom 1963. i 1964. godine istraženo je groblje s 246 otkrivenih grobova raspoređenih u redove.⁵ Pokojnici su polagani u grobne rake na prosječnoj dubini ukopa od 0,40 do 0,90 m. Grobovi su oblikovali relativno pravilne redove, koji su pretežito bili orijentirani u pravcu sjeverozapad - jugoistok. Primijećen je raznoliki položaj glava i podlaktica.

U nešto više od 50 posto grobnih cjelina, točnije, u njih 126, otkriveni su bogati grobni prilozi. Među grobnim inventarom prevladavaju, što je razumljivo, ukrasne tvorevine. Prema uvjerenju arheologinje Nade Miletić, voditeljice arheoloških istraživanja u Gomjenici, u groblju se prepoznaju ukrasne tvorevine primjerene köttlaškom, starohrvatsko-dalmatinskom i bjelobrdskom kulturnom krugu. To je groblje N. Miletić datirala u ranosrednjovjekovno razdoblje, tj. u 10.-11. stoljeće. Arheološki nalazi iz Gomjenice pohranjeni su u Zemaljskom muzeju u Sarajevu. Na antropološkom materijalu obavljena je osteološka analiza, koja je pokazala da je istraživana pokopana populacija iz Gomjenice po rasnotipološkom sastavu pripadala tipu nordida bez primjetljivih refleksa miješanja sa stranim elementima.⁶ Podrobno vrednovanje pokretnih nalaza obavljeno je ubrzo nakon arheoloških istraživanja i predočeno u opsežnom znanstvenom prilogu N. Miletić.⁷ Valja posebice naglasiti kako se vrednovanjem dijela ukrasnih tvorevina iz groblja u Gomjenici bavio i istaknuti njemački arheolog, izvrsni poznavatelj bjelobrdske kulture Jochen Giesler.⁸ Predmetom njegova velikog zanimanja za horizontalno-

¹ Korošec-Vračko 1942.

² Miletić 1967.

³ Miletić 1980.

⁴ Žeravica 1985-1986.

⁵ Miletić 1967.

⁶ Antropološku analizu obavila je Georgina Pilarić, antropologinja Biološkog instituta Medicinskog fakulteta u Zagrebu; Šlaus 1999-2000.

⁷ Miletić 1967, vidi bilj. 10.

⁸ Giesler 1981, str. 101-103.

stratigrafska istraživanja unutar Gomjenice bili su odnosi lijevanih naušnica tzv. volinijskog tipa i općenito horizonta bjelobrdskih nalaza. Istaknimo stoga i Gieslerovu konstataciju kako je groblje u Gomjenici, koje je dalo čak 52 primjerka rustikalnih lijevanih volinijskih naušnica, uz groblje Ptuj-Grad, nalazište s najvećim brojem tih osebujnih inačica ukrasa oglavlja.⁹

Giesleru se groblje kraj Prijedora učinilo veoma iskazljivim poligonom, doduše, po njegovu mišljenju, rubnog položaja, za relativnokronologijsko lociranje volinijskih naušnica tipa 17.b. Njegovu kartiranju bjelobrdskih nalaza, pored naušnica tipa 17.b, nisu promakla ni kartiranja naušnica tipa 14., 15. i 16., potom ogrlica-đerdana tipa 39.-40., dvodijelnih privjesaka tipa 9., praporaca (tip 10.) i puceta (tip 11.). Pozornost je usmjerio i kartiranju karičica sa S-petljom, ali je ispravno ustvrdio kako ono ne daje nikakve rezultate s obzirom na tehničke nedostatke, koji su rezultat onodobnog objelodanjanja fundusa. Posebnu je pozornost Giesler usmjerio i kartiranju starohrvatskih nakitnih skupina, nastojeći uspostaviti pouzdanije i jasnije relativnokronologijske odnose naušnica tipa 17.b i preostalog materijala bjelobrdskog karaktera. Nažalost, tom prigodom Giesler nije proveo i podrobna horizontalnostratigrafska istraživanja rasprostiranja različitih inačica prstena otkrivenih u grobnim cjelinama unutar groblja kraj sela Gomjenice.

ANALIZA

Unatoč navedenim analizama fundusa, koje je u Gomjenici prije samo sumarno proveo J. Giesler, odlučili smo se za provođenje podrobnog vrednovanja tog materijala, jer je bilo razvidno kako postoje realni temelji za izradu pouzdane slike horizontalnostratigrafskih odnosa unutar nalazišta. U tom smislu detaljno smo analizirali svekoliki, dostupan nam, objelodanjeni fundus.¹⁰ Kartiranjem svake od nakitnih skupina dobivena je sveobuhvatna slika, koja je poslužila za oblikovanje relativnokronoloških elemenata, odnosno za izdvajanje određenih uzastopnih faza pokopavanja unutar groblja u Gomjenici (T. 9.- T. 12.).

Našim su tipološko-statističkim vrednovanjem izdvojene skupine ukrasnih tvorevina primjerenih bjelobrdsjoj kulturi. Navodimo raznolike inačice lijevanih grozdolikih naušnica (tip 14.a, 15.a, 15.c, 17.b), karičice sa S-petljom (tip I. i II.), četverojagodne lijevane naušnice (tip 16.), ogrlice torkvese (tip 1.b), ogrlice đerdane (tip 39.-40.), dvodijelne srcolike privjeske (tip 9./42.a), praporce (tip 10./42.b), brončana lijevana puceta (tip 11.b), lunulaste privjeske (tip 12.) i prstene različitih inačica oblika (tip 22., 31., 33. i 38.b). Zasebnu osebujnu skupinu nakitnih tvorevina čine karičice-sljepoočničarke s jednom bikoničnom jagodom (tip III.) ili s trima bikoničnim jagodama (tip IV.).

Analizu započinjemo kartiranjem naušnica. U groblju kraj Gomjenice je, kao u rijetko kojem drugom ranosrednjovjekovnom groblju južnog panonskog prostora, s izuzetkom, dakako, velikog kosturnog groblja Ptuj-Grad,¹¹ odnosno u novije doba istraživanoga groblja kraj sela Zvonimirova na položaju *Veliko polje*,¹² u općini Suhopolje, otkriven impresivan broj inačica oblika raznolikih naušnica. Već je Giesler u groblju kraj Gomjenice izdvojio i kartirao položaje naušnica tipa 14.a, 14.b, 15.a, 15.b i 15.c, odnosno tipa 16. i 17.b. Analizom smo došli do spoznaje kako se spektar inačica naušnica tipa 15. može dopuniti i varijantom 15.d. Riječ je o lijevanoj naušnici grozdolikog tipa s polumjesecolikim nastavkom, koja je otkrivena u grobnoj cjelini broj 21. (T. 1. 1.). U slučaju lijevanih naušnica tipa 16. skloni smo najučestalije inačice s

⁹ Giesler 1981, str. 101-103. Valja ujedno istaknuti kako je J. Giesler prigodom vrednovanja naušnica volinijskog tipa (17.b) iz groblja u Gomjenici pouzdano isključio pojavu köttlaških ukrasnih tvorevina na tom nalazištu (usp. Giesler 1981, str. 101, bilj. 234). Na taj je način ispravno dokazao kako se u groblju kraj Gomjenice radi o miješanju starohrvatskoga i bjelobrdskog oblikovnog spektra.

¹⁰ Prigodom obilježavanja pojedinih skupina nalaza poslužili smo se tipologijskom raščlambom J. Gieslera (1981), pri dvodijelnim srcolikim privjescima tipologijskom podjelom Ž. Deme (1983), odnosno našom dogradnjom Gieslerove tipologijske sheme (Tomičić 1992).

¹¹ Vinski 1970, bilj. 9; Giesler 1981, str. 101, vidi bilj. 13; Tomičić 1993, str. 547.

¹² Tomičić 2000.

četirima jagodama označiti kao tip 16.a, dok inačicu s trima jagodama izdvajamo kao tip 16.b.

Grozdolike lijevane naušnice tipa 14.a registrirane su u jugozapadnom rubnom dijelu groblja u dva slučaja, tj. u grobnim cjelinama 186. i 205., odnosno u jednom slučaju na njegovom sjevernom dijelu u grobnoj cjelini 4. U sva se tri slučaja pojavljuju u kombinaciji s karičicama sa S-petljom (tip I.-II.), odnosno u grobnim cjelinama broj 4. i 186. s običnom karičicom rastavljenih krajeva (tip 13.). Inventar grobne cjeline broj 205. tvore: naušnica tipa 14.a i naušnica 17.b, prsten tipa 31. i jednojagodna naušnica starohrvatsko-dalmatinskog tipa.

U međuriječju Drave, Dunava i Save uspjeli smo ubicirati 25 nalazišta toga tipa naušnica koje su dokazane u manjem broju slučajeva u istočnom dijelu Slavonije i Srijemu, potom učestalije u zapadnom dijelu međuriječja i u zoni Potkozarja, odnosno bosanskoga i hrvatskog dijela Posavine.¹³ Na temelju analize kronološkog položaja grozdolikih lijevanih naušnica tipa 14 u međuriječju Drave, Dunava i Save, može se općenito tvrditi kako se ta skupina nakita može pouzdano povezati s grobnim inventarom najstarijih faza pokopavanja u grobljima, koja su istodobna s ranom fazom I. stupnja bjelobrdske kulture prema Gieslerovoj kronološkoj shemi. Ponegdje ih, primjerice u groblju Ptuj-Grad, susrećemo u *fazi Ptuj II*, dakle u završnom dijelu I. stupnja bjelobrdske kulture. Prema našem uvjerenju, a na temelju kronoloških analiza provedenih na inventaru groblja Ptuj-Grad, Gomjenica i *Bagruša* kraj Petoševaca, lijevane grozdolike naušnice tipa 14. starije su od naušnica tipa 15., 16. i 17.

Kartiranje naušnica tipa 15.a, odnosno, točnije, polumjesecolikih naušnica s perforiranim roščićima na luku karike, pokazalo je njihovu pojavu u groblju Gomjenica samo u jednom slučaju u grobnoj cjelini 161. na zapadnom dijelu groblja (T. 3.). Ondje su joj pridružene naušnice tipa 15.c, 16.a i 16.b, karičice-sljepoočničarke s jednom bikoničnom jagodom i s trima bikoničnima jagodama, praporac (tip 10.) i, zacijelo, ogrlica od dvodijelnih privjesaka (tip 9.), tj. tip 42.a.

Naušnice tipa 15.a registrirane su, za sada, samo u zapadnom dijelu međuriječja Drave i Save (Ptuj-Grad, Donja Hajdina, Bistrica ob Sutli-*Svete Gore*), ali i u bosanskoj Posavini.¹⁴ Naušnice tipa 15.a pojavljuju se na području zapadnog međuriječja Drave i Save isključivo u ranoj fazi I. stupnja bjelobrdske kulture. Kasnije ih ne susrećemo u inventaru bjelobrdske kulture.

Kartiranjem naušnica tipa 15.c dobili smo situaciju vidljivu na sl. 12. Naime, u čak sedam slučajeva registrirana je pojava 26 primjeraka tog omiljenog tipa naušnice. Inačice tog tipa naušnica tvore zonu omeđenu nalazima u grobnim cjelinama broj 30. (T. 4., 2.), 43.(T. 1., 2.), 82., 100.(T. 2.), 131., 161.(T. 3.) i 184. Na pojavu naušnica tip 15.c detaljnije smo se ranije osvrnuli pokušavajući spoznati njezina ishodišta, rasprostranjenost, postojanje jasnih sveza južnopanonskoga i sredoziemnog dijela Hrvatske i određenih posebnosti.¹⁵

Već smo prije istaknuli kako se naušnica tip 15.d, tj. inačica lijevanih polumjesecolikih naušnica sa zvjezdolikim privjeskom pojavljuje u groblju Gomjenica samo u jednoj grobnoj cjelini u kombinaciji s karičicama s bikoničnom jagodom, jednostavnom karičicom (tip 13.) i prstenom tipa 31.

Naše kartiranje dokazalo je postojanje ukupno pet nalazišta te zanimljive skupine nakita koju datiramo tijekom trajanja I. stupnja bjelobrdske kulture.

Kartiranje naušnica tipa 16. pokazalo je u groblju Gomjenici sljedeću sliku. Zona s četverojagodnim lijevanim naušnicama inačice 16.a omeđena je nalazima iz grobnih cjelina broj 43. (T. 1. 2.), 82., 146., 161. (T. 3.) i 182. Trojagodne lijevane naušnice, koje smo nazvali tip 16.b, pojavljuju se u samo tri slučaja sa šest primjeraka, i to unutar zone omeđene nalazima u grobnim cjelinama broj 11. i 43. (T. 1, 2.) i 146, raspoređenima pretežito u sjevernom i zapadnom dijelu groblja.

U našoj analizi groblja u Mahovljanima detaljnije smo se osvrnuli na naušnice tipa 16. i u grobljima Ptuj-Grad, odnosno u *Bagruši* kraj Petoševaca te dokazali njihovo pojavljivanje na

¹³ Tomičić 1989, str. 409-414.

¹⁴ Tomičić 1989, str. 415-417.

¹⁵ Tomičić 2003, str. 139-157.

tim nalazištima tijekom početka njihova korištenja, tj. samo u ranoj fazi Gieslerovog I. stupnja bjelobrdske kulture.¹⁶

Najbrojnije lijevane grozdolike naušnice u inventaru groblja kraj Gomjenice su rustikalne volinijske, označene prema Gieslerovoj tipologijskoj shemi kao tip 17.b. Taj se tip nakitne skupine pojavljuje u četrnaest grobnih cjelina sa sveukupno 52 primjerka. Gieslerovo kartiranje donosi samo 12 slučajeva pojave naušnica 17.b. Njihova je najveća koncentracija zapažena u jugozapadnom dijelu groblja, unutar zone omeđene nalazima u grobnim cjelinama broj 182., 198., 205., 209. i 216. Drugu, manju skupinu tvore nalazi iz grobnih cjelina broj 125. (T. 7.), 174. i 192. u jugoistočnom dijelu groblja, a na sjevernom obodu područja pokapanja pojavljuju se u dva slučaja. U jednom je slučaju riječ o bogatom inventaru grobne cjeline broj 44. (T. 5.). U grobnim cjelinama broj 13. (T. 4., 1.) i 30. (T. 4., 2.) nalaze se naušnice inačice 17.b u kombinaciji s ogrlicom (tip 42a) od dvodijelnih privjesaka (tip 9.), odnosno s praporcima (tip 10.), karičicama-sljepoočničarkama s jednom bikoničnom jagodom i s tri bikonične jagode i prstenima tipa 31. i 33.

Već je i J. Giesler primijetio izdvojeni položaj naušnica tip 17.b, u odnosu na ranije opisane naušnice ostalih inačica oblika. Raznolike su kombinacije nalaza vezanih uz pojavu toga novog tipa lijevanih naušnica, što je vidljivo kako iz priloženih ilustracija iskazljivih grobnih cjelina (sl. 2; sl. 4. 1; sl. 6. 1; sl. 6. 2; sl. 7; sl. 8), tako i iz činjenice da su im u Gomjenici pridružene karičice tipa 13., naušnice tipa 14.a, 15.c i 16.a, potom naušnice s jednom jagodom, karičice-sljepoočničarke s jednom bikoničnom jagodom i s trima bikoničnim jagodama, ogrlice (tip 42.a) od dvodijelnih lijevanih privjesaka (tip 9.) i ogrlice (tip 42.b) od praporaca (tip 10.), odnosno prsteni tipa 31., 34.a i 36.

Rustikalne lijevane grozdolike naušnice tzv. volinijskog tipa (17.b) registrirane su unutar međuriječja Drave, Dunava i Save u velikom broju primjeraka na čak dvadesetak položaja.¹⁷ Istraživanja inventara u Gomjenici dokazuju njihov kronološki položaj tijekom druge faze pokopavanja (*faza Gomjenica II*), odnosno sve do posljednje, četvrte faze pokopavanja (*faza Gomjenica IV*). Dakle, na primjeru groblja Gomjenice dokazano je trajanje korištenja atraktivnih naušnica tipa 17.b od svršetka I. do kasne faze II. stupnja bjelobrdske kulture prema Gieslerovoj kronologijskoj shemi.

Kartiranje naušnica, tj. karičica pokazalo je postojanje niza inačica s jagodama. Kao kuriozitet izdvajamo karičice s bikoničnim jagodama, koje se pojavljuju u nekoliko inačica oblika. Susrećemo karičice-sljepoočničarke s jednom bikoničnom jagodom između dviju petlji ili s jednom petljom, pa potom s tri bikonične jagode, također između dviju petlji. Tu je nakitnu skupinu N. Miletić općenito pripisala köttlaskom kulturnom krugu, ali je potom J. Giesler, čini nam se, s punim pravom, izrazio ne samo skepsu, već je argumentirano dokazao kako se na čitavom istočnoalpskom prostoru manifestiranja köttlške kulture ne pojavljuju ukrasne tvorevine toga tipa, ali ni drugi oblici koje je N. Miletić izdvojila kao fundus toga kulturnog kruga.¹⁸

Kartiranje karičica-sljepoočničarki s jednom bikoničnom jagodom između dviju petlji, koje smo označili kao tip III., dokazalo je njihovo rasprostiranje u sjevernom i sjeverozapadnom dijelu groblja (T. 9.), tj. unutar zone omeđene nalazima te zanimljive ukrasne skupine u grobnim cjelinama broj 18., 19., 44. (T. 5.), 59., 64., 69., 91., 108., 133., 161. (T. 3.), 174., 182., 183. i 184. Inačica toga tipa karičica samo s jednom petljom i jednom bikoničnom jagodom registrirana je u Gomjenici u tri slučaja unutar zone omeđene nalazima u grobnim cjelinama broj 46., 73. i 156. (T. 8.). Ta je zona također smještena u sjevernom dijelu groblja (T. 9.).

Na pojavu karičica-sljepoočničarki s jednom bikoničnom jagodom na groblju Mahovljanima kraj Banje Luke upozorili smo nešto ranije i tom prigodom izdvojili inačice tipa III.a,

¹⁶ Tomičić 2000, str. 29-30.

¹⁷ Tomičić 1989, str. 433-449.

¹⁸ Miletić 1986, str. 142 i str. 153; Giesler 1981, str. 101, bilj. 234.

odnosno tipa III.b.¹⁹ U Mahovljanima se takove karičice-sljepoočničarke pojavljuju u prvoj fazi korištenja groblja (*Mahovljani I.*), odnosno tijekom Gieslerove rane faze I. stupnja bjelobrdске kulture.²⁰

Posebnu inačicu tvore karičice-sljepoočničarke s trima bikoničnima jagodama. Nju smo već ranije označili kao tip IV. Registrirane su u pet slučajeva unutar zone omeđene nalazima iz grobnih cjelina broj 44. (T. 5.), 64., 125 (T. 7.), 133. i 161. (T. 3.). Taj je tip karičica, zacijelo, omiljena vrsta nakitne tvorevine, jer je u groblju Gomjenici zastupljena sa čak 64 primjerka. Susreću se u kombinaciji s nakitnim skupinama tipa 13., II., 15.a, 15.c, 16.a, 16.b, 17.b, 9., 10., 31., 33., 34.a i 38.b. Na temelju kartiranja primjetno je njihovo pojavljivanje u sjevernom i zapadnom dijelu groblja. Ujedno valja primijetiti kako je ta nakitna skupina, temeljom navedenih kombinacija, sinkrona sa starijim nakitnim tvorevinama primjerenima bjelobrdskom kulturnom krugu.

Analogne su karičice-sljepoočničarke tipa IV. registrirane, doduše u manjem broju primjeraka, i u grobnom inventaru Mahovljana koje smo na temelju usporednih nalaza nakita pripisali također Gieslerovoj ranoj fazi I. stupnja bjelobrdске kulture.²¹

Već smo naglasili kako su istraživanja u Gomjenici pokazala pojavu starohrvatskog nakita u fundusu groblja. N. Miletić je zapazila veću koncentraciju starohrvatskih nakitnih tvorevina u jugoistočnoj polovini, tj. u spomenutom rubnom dijelu groblja. Primijetila je kako se ti nalazi pojavljuju u grobnim cjelinama s isključivo starohrvatskim nalazima, pa potom i s nalazima bjelobrdске kulture, primjerice u grobnim cjelinama broj 23. (T. 6.), 141., 145., 154., 205. i 216. Prema uvjerenju N. Miletić u grobnoj cjelini broj 64. se, uz navodno starohrvatski nakit, pojavljuju i nalazi köttlaške kulture.²² To, međutim, nikako ne odgovara činjeničnom stanju. Stoga se podsjetimo. U grobnoj cjelini broj 64., koja sadrži dobro ušćuvani kostur pokojnice i bogat inventar, otkrivene su: dvije karičice-sljepoočničarke s tri bikonične jagode (tip IV.), dvije krupne srebrne naušnice s jednom ovoidnom jagodom na spoju dviju polovina naglašene šava, pet karičica-sljepoočničarki s dvije petlje i jednom bikoničnom jagodom (tip III.b), jedna brončana velikoformatna karičica sa S-petljom (tip I.), jedna čitava i dvije fragmentarno očuvane manje brončane naušnice s jednom masivnom jagodom naglašanih krajeva, tri komada šupljih praporaca (tip 9.) i jedan srebrni prsten s apliciranom okruglom krunom i ulošcima od crne staklene paste (tip 38.b).

N. Miletić je starohrvatske naušnice s jednom jagodom razvrstala u dvije veličinom i ukrasima međusobno različite skupine i treću prijelaznu.²³ U prvu skupinu, koja se pojavljuje u inventaru osam grobnih cjelina, uvrstila je naušnice s manjom ovoidnom jagodom, koja je sastavljena iz dvije polovine, spoj kojih je često dekorativno naglašen, a promjer karika varira. Drugu, pak, skupinu tvore naušnice – sljepoočničarke velikih karika promjera i do 8 cm, s veoma krupnom ovoidnom jagodom, koja je u pravilu ukrašena granulacijom i filigranom, ili, kada su lijevane u bronci, u imitaciji tih tehnika. Takove je naušnice N. Miletić prepoznala u grobnim cjelinama broj 117., 145., i 149. Prijelazni oblik između opisanih skupina inačica tvorile bi naušnice sa sitnom jagodom, ali često ukrašene istim ornamentom i tehnikom poput krupnih primjeraka. Taj je prijelazni oblik jednojagodnih naušnica N. Miletić prepoznala u grobnoj cjelini broj 141.

Kartiranju starohrvatsko-dalmatinskog nakita u groblju kraj Gomjenice posvetio je J. Giesler osobitu pozornost.²⁴ Ustvrdio je da su najčešći ukrasni oblik karike s nataknutom ovoidnom limenom jagodicom. Izdvojio je, kao zasebne tipove jednojagodnih naušnica, primjerke s glatkom limenom jagodom, potom primjerke s neukrašenom jagodicom, koje pokazuju spoj

¹⁹ Tomičić 2000, str. 30, T. 2., 2; T. 3., 1; T. 5., 2.

²⁰ Tomičić 2000, Tablica 2.

²¹ Tomičić 2000, str. 30, Tablica 2.

²² Miletić 1967, str. 124.

²³ Miletić 1967, str. 121-124.

²⁴ Giesler 1981, str. 102, T. 47, 2.

dviju limenih polovina, kao i inačice ukrašene granulacijom.²⁵ Stariji su oblici tog nakita tzv. jednojagodne naušnice, kod kojih je ovoidna jagoda od glatkog lima.

Relativnokronološki mlađe su jednojagodne naušnice s odebljanjem na spoju dviju polovina jagode, odnosno inačice kod kojih je jagoda ukrašena granulacijom ili pseudogranulacijom. Prigodom kartiranja jednojagodnih naušnica Giesler je primijetio kako se stariji oblici toga karakterističnoga starohrvatskog nakita pojavljuju u velikom broju u dijelu groblja koji je prekriven lijevanim naušnicama i drugim ukrasnim tvorevinama, primjerenim bjelobrdskim nakitnim oblicima. Mlađi oblici pojavljuju se u jugoistočnom dijelu groblja u kojem se susreću i lijevane rustične volinijske naušnice (tip 17.b).

Našim kartiranjem naušnica starohrvatskoga kulturnog kruga, kako ovoidnih, tako i bikoničnih jagoda, izmijenjena je slika koju su svojedobno dali N. Miletić i J. Giesler. Naime, podrobnom analizom izdvojili smo šest inačica oblika tog nakita unutar inventara groblja Gomjenice. Unutar skupine naušnica ovoidnih jagoda razlikujemo četiri podskupine, a kod naušnica bikoničnih jagoda dvije. U prvu smo podskupinu uvrstili naušnice jednostavnih ovoidnih jagoda, koje smo prepoznali u grobnim cjelinama broj 23. (T. 6) i 152. raspoređenim na jugoistočnom i sjevernom obodu groblja (T. 12). Drugu, brojniju podskupinu tvore naušnice ovoidnih jagoda naglašenog spoja koje su otkrivene u grobnim cjelinama broj 64., 154., 193., 216. (sl. 6, 2) i 224. Ta podskupina tvori jasno izraženu zonu u jugoistočnom dijelu groblja (T. 12.). Treću podskupinu predstavljaju naušnice s ovoidnim jagodama naglašenih krajeva, nalik ažuriranim rozetama. U tu podskupinu izdvojili smo nalaz iz grobne cjeline broj 23. (T. 6.) na sjevernom obodu groblja (T. 12.). Četvrtoj podskupini pripadali bi primjerci naušnica s velikim radijusom karike i krupnim ovoidnim jagodama ukrašenim granulacijom i filigranom. U Gomjenici su registrirane četiri grobne cjeline (117., 145., 149. i 205.) s nalazima te vrste. Ti su primjerci, kao što je to već ustvrdio J. Giesler, tvorili jasno izdvojenu zonu u jugoistočnoj polovini groblja (T. 12.).

Kod naušnica s bikoničnim jagodama zapazili smo dvije podskupine, tj. petu i šestu inačicu. U prvoj podskupini razlikujemo primjerke s glatkim bikoničnim jagodama, kako to pokazuje grobna cjelina broj 40., ili pak ukrašene bikonične jagode iz grobne cjeline broj 141. Drugu podskupinu tvori nalaz iz grobne cjeline broj 64. Riječ je o naušnici s manjom karikom i bikoničnom jagodom naglašenih krajeva na otvorenoj karičici. Primjerke prve i druge podskupine naušnica s bikoničnim jagodama susrećemo u središnjem i istočnom dijelu groblja (T. 12.).

Pregledom situacijskog plana groblja Gomjenica s ucrtanim položajima podskupina naušnica s ovoidnim, odnosno karičica-sljepoočničarki s bikoničnim jagodama, dolazimo do tri temeljne spoznaje. Naušnice s ovoidnim jagodama prve i druge podskupine pojavljuju se samo u sjevernom i djelomično istočnom dijelu groblja, dok se primjerci treće i četvrte podskupine susreću isključivo u jugoistočnom dijelu nalazišta. Konačno, primjerke karičica-sljepoočničarki s bikoničnim jagodama obiju podskupina susrećemo samo u sjeveroistočnom dijelu groblja.

U sklopu temeljitog vrednovanja horizontalne stratigrafije groblja Gomjenica našu smo pozornost usmjerili i prema kartiranju nalaza raznih vrsta karičica. Naime, analizom smo uspjeli izdvojiti nekoliko skupina karičica. Osnovna se podjela svodi na dvije glavne skupine. U prvu smo skupinu izdvojili razne inačice oblika karičica, a u drugu skupinu prema Gieslerovoj tipologijskoj raščlambi karičice sa S-petljom (tip I. i tip II.). Detaljna analiza i uvid u nakitnu skupinu karika omogućuje izdvajanje određenih podskupina. Tako se može izdvojiti podskupina maloformatnih karičica, koje su prema Gieslerovoj tipologiji označene kao tip 13. Riječ je o uobičajenim karičicama rastavljenih krajeva, koje su u tri slučaja srebrne (grobne cjeline 31., 112. i 153.), a u 12 slučajeva brončane. U četiri slučaja nisu navedeni podatci o kovini iz koje su karičice izrađene, ali pretpostavljamo kako je riječ o bronci. Rasprostriranje maloformatnih karičica tipa 13. prikazano je na situacijskom planu groblja (T. 12.). Primijećena je veća kon-

²⁵ Giesler 1981, str. 102.

centracija te ukrasne tvorevine u južnoj polovici groblja u zoni omeđenoj nalazima iz grobnih cjelina broj 153., 182., 188., 192., 209., 210., 216., 220. i 228.

U središnjem istočnom dijelu groblja pojavljuju se maloformatne karike tipa 13. u zoni omeđenoj nalazima u grobnim cjelinama broj 31., 36., 55., 65., 112. i 129., dok se u dva slučaja pojavljuju izolirano na sjevernom rubu groblja, tj. u grobnim cjelinama broj 21. (T. 1., 1.) i 75. Tu ukrasnu skupinu susrećemo isključivo na krajnjem istočnom obodu groblja u grobnim cjelinama broj 31, 112 i 153. u kombinacijama s karikama tipa I.-II., jednojagodnim naušnicama, kao i naušnicama tipa 15.d i 17.b, odnosno srebrnim prstenima tipa 31.

Sljedeću podskupinu karičica tipa 13. tvore velikoformatni primjerci izrađeni isključivo u bronci. U 12 slučajeva otkriveni su primjerci u kojih promjer karike varira od 2,5 do 4,3 cm. Ti nalazi tvore kompaktnu zonu omeđenu grobnim cjelinama broj: 25., 62., 88., 111., 137. i 158., u središnjem istočnom dijelu groblja (T. 12.).

Na manju skupinu velikoformatnih karika tipa 13. nailazimo u jugoistočnom dijelu groblja, u zoni koju omeđuju nalazi u grobnim cjelinama broj: 214., 224. i 231. Na zapadnoj periferiji groblja pojavljuje se samo jedna karika te podskupine u grobnoj cjelini broj 74. Velikoformatne karike tipa 13. pojavljuju se u kombinaciji s karikama sa S-petljom tipa I. (grobna cjelina 158., 214., 224. i 231.), potom s maloformatnim karikama sa S-petljom (tip II.,4-5) u grobnoj cjelini broj 88., kao i s prstenima tipa 31. i 34.a, odnosno s jednojagodnim naušnicama - grobna cjelina 224.

U treću podskupinu karika uvrstili smo primjerke koji su nalik prstenima tipa 25. i 27. Riječ je o karikama suženih rastavljenih krajeva rombičnog ili okruglog presjeka, kakove susrećemo u grobnim cjelinama jugozapadnoga i zapadnog dijela groblja. Ondje takove karike tvore zonu omeđenu nalazima iz grobnih cjelina broj: 70., 84., 157., 196. i 179. (T. 12.). Primjećuje se jasna izdvojenost te skupine u odnosu na prethodne maloformatne, odnosno velikoformatne karike tipa 13. U samo jednom slučaju (grobna cjelina 157.) pojavljuju se u kombinaciji s maloformatnom karikom sa S-petljom tipa II., 4-5, dok su u preostalim slučajevima karike te inačice jedini prilozi pokojnicima.

Četvrtu podskupinu karika tipa 13. izdvojili smo na temelju nalaza karika s apliciranom perlom, koje se pojavljuju u grobnim cjelinama broj 188. i 216. na južnom i jugoistočnom dijelu groblja (T. 12.). Susrećemo ih u kombinaciji s maloformatnim karikama tipa 13., maloformatnim karikama sa S-petljom (tip II.,4-5), naušnicom tipa 17.b, jednojagodnim naušnicama, karikama sa S-petljom i jagodom i prstenima tipa 31., 34.a i 36.

U grobnim cjelinama broj 24., 62. i 214. nađene su masivnije karike na kojima su aplicirane bikonične jagode. Te karike tipa 13. predstavljaju petu podskupinu (T. 12.), koju susrećemo u kombinaciji s karikama sa S-petljom (tip I.) i prstenom tipa 31.

Gieslerovo nastojanje da, u svezi s karičicama sa S-petljom, pronikne u horizontalnostratigrafske odnose unutar groblja Gomjenice nije, po njegovu osobnom uvjerenju, imalo nikakve rezultate.²⁶ Autorica istraživanja groblja u Gomjenici N. Miletić primijetila je nazočnost karičica sa S-petljom, kao omiljele nakitne skupine u čak 67 grobnih cjelina. Tamo su registrirana ukupno 230 primjerka karika sa S-petljom.²⁷ Veliki broj karičica sa S-petljom naveo nas je na ideju da provedemo što detaljniju analizu, odnosno horizontalnostratigrafska istraživanja te najrasprostranjenije ukrasne tvorevine unutar bjelobrdskega kulturnog kompleksa. Ta nas je analiza uvjerala u postojanje veoma jasno izdvojenih podskupina karičica sa S-petljom. Metrička analiza dokazala je u čak 44 slučajeva postojanje podskupine tzv. velikoformatnih karika sa S-petljom, koje smo, sukladno Gieslerovoj tipološkoj raščlambi, označili kao tip I. Promjer karike tih velikoformatnih ukrasnih tvorevina varira u Gomjenici od 2 cm naviše, što odgovara Gieslerovim tipovima I.,6 do I.,8. Budući da nismo bili u mogućnosti provesti mjerenja na svakoj karičici pojedinačno, zadovoljili smo se konstatacijom da velikoformatne karičice sa S-petljom uvrstimo općenito u tip I. Kartiranje te nakitne skupine pokazalo je njezinu široku rasprostra-

²⁶ Giesler 1981, str. 101, T. 47, 1.

²⁷ Miletić 1981, str. 117-119.

njenost diljem svekolikoga groblja. U većini slučajeva riječ je o brončanim primjercima, dok je u samo devet slučajeva (grobne cjeline: 8., 10., 14., 31., 101., 138., 201., 210. i 219.) dokazana pojava srebrnih primjeraka karičica sa S-petljom. S izuzetkom srebrnih karika iz grobne cjeline broj 138. svi su ostali primjerci registrirani u grobnim cjelinama na rubovima groblja, i to, kako u njegovom sjevernom, tako i u južnom dijelu. Premda su karike tipa I. rastresito raspoređene po čitavom groblju, ipak se njihova veća koncentracija primjećuje u sjevernom dijelu, u kojem se javljaju u 28 slučajeva, i to samo do crte koju određuju položaji nalaza u grobnim cjelinama broj 31., 58., 113., 138., 156. i 158. Pored te "sjeverne zone", pojavljuje se i tzv. "južna zona" nalaza tog tipa karika, koju određuju primjerci registrirani u 16 slučajeva unutar prostora koji omeđuju grobne cjeline broj: 167., 173., 192., 194., 198., 201., 209., 219., 224. i 228.

Primijećeno je kako se velikoformatne karike sa S-petljom (tip I.) pojavljuju u kombinacijama s naušnicama tipa 14.a, 17.b, jednojagodnim naušnicama, potom naušnicama s jednom bikoničnom jagodom i s trima bikoničnim jagodama, lunulastim privjescima (tip 12.), praporcima tipa 10.a, ogrlicama tip 42.a, tj. s dvodijelnim privjescima tipa 9.a, tj., ogrlicama đerdanima (tip 39.-40.), odnosno s prstenima tipa 31., 34.a, 34.b, 36. i 38.b.

Kao sljedeća podskupina karika sa S-petljom izdvojeni su, na temelju metričke analize, primjerci kojima promjer karike ne prelazi 2,0 cm. Prema Gieslerovoj tipologijskoj shemi to su karičice sa S-petljom tipa II. S obzirom na prosječnu veličinu promjera njihovih karika, koja varira od 1,0 do 2,0 cm, možemo ih preciznije odrediti kao tipove II, 4-5. Ta se inačica pojavljuje u samo 18 slučajeva, kako smo to mogli ustvrditi na temelju njihova detaljnog kartiranja. Najveći broj maloformatnih primjeraka karičica sa S-petljom (tipa II.4 i II.5) susrećemo u istočnom dijelu groblja unutar zone koju omeđuju nalazi iz grobnih cjelina: 10., 36., 37.b, 42., 88., 112., 145., 146., 154., 188. i 210. U četiri slučaja (grobne cjeline 10., 37.b, 112. i 154.) pojavljuju se srebrne maloformatne karičice sa S-petljom, dok se u preostalim slučajevima pojavljuju brončani primjerci. Manju skupinu karičica tipa II. tvore primjerci iz grobnih cjelina broj 76., 79., 96. i 157. u sjeverozapadnom dijelu groblja. U tri slučaja (grobne cjeline 10., 146. i 210.) pojavljuju se u inventaru groba maloformatne karičice pridružene velikoformatnima. U grobnoj cjelini broj 10. primijećeno je da se pojavljuju, kako maloformatne (tip II., 4-5), tako i velikoformatne karike (tip I.) izrađene u srebru. Inače je primijećeno kako se i kod maloformatnih karičica srebrni primjerci pojavljuju isključivo na sjeveroistočnom i istočnom obodu groblja, u grobnim cjelinama broj 10., 37.b, 112. i 154., što, zacijelo, nije slučajna pojava, već upućuje na jasan relativnokronološki položaj toga dijela groblja.

Maloformatne karike sa S-petljom (tip II., 4-5) pojavljuju se u kombinacijama s jednojagodnim karikama, jednojagodnim naušnicama, naušnicama s bikoničnom jagodom, potom naušnicama volinijskoga tipa (tip 17.b), dvodijelnim privjescima tipa 10.a, ogrlicama od dvodijelnih privjesaka inačice 10.a i 10.b, kao i s prstenima tipa 31., 34.b i 36.

Treću malobrojnu podskupinu karika sa S-petljom tvore primjerci na koje je natakuta bikonično oblikovana šuplja jagoda. Susrećemo ih u grobnim cjelinama broj 24., 125. (T. 7.) i 156. (T. 8.) u istočnom i zapadnom dijelu groblja (T. 12.). Pojavljuju se u kombinacijama s naušnicama tipa 17.b, velikoformatnim karikama tipa I., naušnicama s tri šuplje bikonične jagode, prstenima tipa 31. i ogrlicama od dvodijelnih privjesaka (tip 9.a/ 42.a).

Četvrtu podskupinu tvore karičice sa S-petljom na koje su natakute perle. Ta je inačica otkrivena na istočnom rubu groblja, u grobnoj cjelini broj 125. (T. 7.). Ondje se pojavljuju u kombinaciji s rustikalnim naušnicama tipa 17.b, prstenom tipa 31., ogrlicom od dvodijelnih privjesaka (tip 9.a/42.a), karičicom-sljepoočničarkom sa tri bikonične šuplje jagode i karikama sa S-petljom i jednom šupljom bikoničnom jagodom.

Prigodom objelodanivanja arheološkog inventara groblja kraj Gomjenice N. Miletić je ustvrdila pojavu učestalog prilaganja ogrlica oblikovanih od dvodijelnih privjesaka (tip 9.). Naime, u Gomjenici je pojava takovih ogrlica dokazana u osam slučajeva u sklopu manjih koncentracija te nakitne skupine u grobnim cjelinama na zapadnom (grobovi: 100., 156. i 161.), istočnom

(125., 129. i 192.) i sjevernom (44. i 69.) dijelu groblja. Dvodijelni se privjesci u Gomjenici pojavljuju ukrašeni zoomorfnim motivima (grobna cjelina 44.), srcolikim motivima (grobna cjelina 156.), odnosno s motivom palmete (grobna cjelina 161.).²⁸ Budući da je u Gomjenici zapažena, zasad, najbrojnija koncentracija ogrlica sastavljenih od dvodijelnih privjesaka, koji su, sukladno Gieslerovoj tipologijskoj shemi, označeni kao tip 9., predlažemo da se registar pokretnih nalaza bjelobrdske kulture proširi zasebnom tipologijskom brojčanom oznakom. Ogrlice od dvodijelnih privjesaka nosile bi, prema našem prijedlogu, ubuduće oznaku tip 42.a, kako smo to već naveli obrađujući fundus groblja u Mahovljanima.²⁹

Ogrlice tip 42.a pojavljuju se u Gomjenici u kombinacijama s naušnicama tipa 14.a, 15.c, 16.a, 16.b, 17.b, potom s karičicama-sljepoočničarkama s jednom bikoničnom šupljom jagodom (tip III.) ili sa tri bikonične šuplje jagode (tip IV.), odnosno s velikoformatnim (tip I.) i maloformatnim karikama sa S-petljom (tip II., 4-5), praporcima tipa 10.a i prstenima tipa 31. i 33.

Na situacijskom planu groblja kraj Gomjenice zapaža se, na temelju kartiranja ogrlica tipa 42.a, njihovo pojavljivanje isključivo u sjevernom dijelu groblja. Znakovito je njihovo potpuno izostajanje u središnjem i južnom dijelu groblja.

Kao zasebnu inačicu ogrlice možemo izdvojiti primjerak otkriven u grobnoj cjelini 43. (T. 1., 2.), također, u sjevernom dijelu groblja. Ondje je ukrasne privjeske ogrlice tvorilo devet primjeraka šupljih lijevanih praporaca, uz dva dvodijelna privjeska (tip 9.) s jedva primjetnim ostacima tekstila. Takove pojedinačne primjerke praporaca Giesler je označio kao tip 10.a. Kako se radi o ogrlici, a ne o izoliranim nalazima praporaca, predlažemo da se prihvati posebna tipologijska oznaka za tu nakitnu skupinu. To više što su analogne pojave zapažene i u inventaru ranosrednjovjekovnih groblja u Mahovljanima³⁰ i, jamačno, u Kloštru Podravskome.³¹ Dakle, za ogrlice sastavljene od šupljih praporaca predlažemo prihvaćanje zasebne tipologijske oznake, tip 42.b, kako smo to već naveli pri obradi groblja Mahovljani.³²

Prigodom kartiranja pojave praporaca (tip 10.) unutar groblja Gomjenica moglo se primijetiti kako je njihova rasprostranjenost istovjetna onoj kod ogrlica. Naime, praporci su pojedinačno registrirani u deset slučajeva, dok je u jednoj grobnoj cjelini od njih bila sastavljena ogrlica (tip 42.b). Ako praporci nisu nošeni kao jedini ukrasni element, kao primjerice u slučaju grobnih cjelina broj 19., 37.a i 98., onda su im pridružene velikoformatne karike sa S-petljom (tip I.), prsteni tipa 31., 33. i 34.a, naušnice tipa 15.a, 15.c, 16.a, 16.b i 17.b, karičice-sljepoočničarke s tri šuplje bikonične jagode (tip IV.), potom karičice-sljepoočničarke s jednom šupljom bikoničnom jagodom (tip III.), kao i naušnice s ovoidnim jagodama, odnosno, u grobnoj cjelini broj 109., i s koštanim iglenikom, iglom i, vjerojatno, nožićem.

Na krajnjem sjevernom dijelu groblja Gomjenice u grobnoj cjelini broj 23. (T. 6.) otkrivena je treća inačica ogrlice, koja se sastoji od perlica izrađenih od žućkaste staklene paste, probušenih rimskih novčića, šupljih praporaca (tip 10.a), lijevanog brončanog puceta (tip 11.b) i, dakako, najvažnijeg ukrasnog elementa, četiri primjerka lunulastih lijevanih privjesaka (tip 12.). Inventar te bogate grobne cjeline mlađe ženske jedinke dopunjuju: ogrlica torkves (tip I.c), karike s ovoidnim jagodama, potom karike s ovoidnim jagodama omeđene ažuriranim rozetama, odnosno velikoformatne karike sa S-petljom (tip I.) i prsteni tipa 31., polukružnoga i trokutastog presjeka.

Za ogrlice sastavljene od lunulastih lijevanih privjesaka koje je, kao pojedinačne primjerke, Giesler označio kao tip 12., predlažemo novu tipologijsku oznaku - tip 42.c.

²⁸ Vrijedan prilog detaljnijem vrednovanju dvodijelnih privjesaka i njihovoj pouzdanoj tipološkoj raščlambi, posebice u međuriječju dao je Demo 1983.

²⁹ Tomičić 2000, str. 33-34.

³⁰ Miletić 1980, str. 137-160, (141., T. XV).

³¹ Brunšmid 1903/4, str. 76-83. U groblju Kloštar Podravski otkrivena je ogrlica sastavljena od perli, dvodijelnih privjesaka i šupljih praporaca, pa valja u obzir uzeti i mogućnost postojanja složenog tipa ogrlica.

³² Tomičić 2000, str. 34.

³³ Tomičić 1992.

U sjevernom dijelu groblja, u grobnim cjelinama broj 40. i 46., registrirane su, kao ustaljen oblik nakitne tvorevine, ogrlice-đerdani od raznolikih perli od staklene paste. Te ukrasne elemente primjerene bjelobrdskom kulturnom krugu Giesler je označio kao tip 39.-40. Spomenute grobne cjeline su u neposrednoj blizini, a priložene ogrlice đerdani u njima pojavljuju se u kombinaciji s velikoformatnim karikama sa S-petljom (tip I.), prstenima tipa 31. i 34.a, karikama-sljepoočničarkama s petljom i bikoničnom jagodom (tip III.a), odnosno s primjerkom lijevanog puceta (tip 11.b).

Kartiranjem smo obuhvatili i pojavu prilaganja bušenoga rimskog brončanog novca. Kako unutar Gieslerove tipologijske sheme ne postoje kodne oznake za važne skupine nakitnih tvorevina kakove su, primjerice, razne inačice novca (antički, bizantski, novac ugarskih kraljeva i zapadni novac), predložili smo prihvaćanje opće oznake za novac tip 44.³³ Unutar takove opće podjele izdvojili smo posebne podskupine novca u funkciji grobnog priloga. Stoga iznosimo i našu finiju raščlambu na inačice antičkog novca (tip 44.a), novca Arpadovića (tip 44.b), bizantskog novca (tip 44.c) i zapadnog novca, pretežito frizaških pfeniga ili tzv. frizatika (tip 44.d).

U groblju kraj Gomjenice zapaženo je prilaganje rimskoga brončanog novca (tip 44.a) u nekoliko grobnih cjelina. Riječ je o antičkom novcu u sekundarnoj uporabi kao dijelu ukrasa ogrlice pokojnika, kako to potvrđuju, primjerice, nalazi u grobnoj cjelini broj 23. (T. 6.), odnosno 67. i 162. Rasprostiranje rimskoga perforiranog novca poklapa se precizno sa zonom rasprostiranja ogrlica i praporaca. Antički novci upućuju na blizinu nekog nalazišta iz rimske epohe (groblje ili naselje) iz kojega su tijekom ranoga srednjovjekovlja sekundarno korišteni kao dijelovi ornata pokojnika.

U proučavanju horizontalne stratigrafije groblja kraj Gomjenice iznimno važno mjesto pripada pojavi velikog broja prstena raznih inačica oblika. Registriran je 151 primjerak prstena, što, dakako, pruža pouzdano uporište za relativnokronološka opredjeljivanja svekolikog fundusa, kao i za utvrđivanje određenih jasno izdvojenih faza tijekom pokopavanja unutar groblja. Velika je većina prstena, njih 135, izrađena od bronce, osam primjeraka izrađeno je od srebra, dok je preostalih osam primjeraka izrađeno od legure bronce i olova, odnosno srebra i bronce. Prigodom objelodanjivanja inventara groblja kraj Gomjenice N. Miletić je dosta pozornosti posvetila pojavi raznih inačica prstena, ali se općenito nije upuštala u kronološka pitanja u svezi s njima.³⁴ S punim je pravom primijetila činjenicu kako su, poslije naušnica i karičica, prsteni najbrojnije zastupljena ukrasna skupina u Gomjenici. Analizirajući samo poneke od iskazljivih nakitnih skupina iz Gomjenice, J. Giesler nije uzimao u obzir svekoliko bogatstvo nalaza prstena na tom važnom nalazištu.

U groblju kraj Gomjenice dokazali smo postojanje dvanaest raznih inačica oblika prstena, što samo po sebi govori u prilog činjenici kako raspoložemo pouzdanim relativnokronološkim pokazateljima za oblikovanje jasnih predodžaba o razdoblju korištenja ukopišta. Za potrebe preciznog vrednovanja prstena obavili smo radna kartiranja svih njihovih inačica.

Kartiranje prstena tipa 31. bilo je usmjereno prema ucrtavanju položaja inačica te nakitne podskupine koja pokazuje polukružni (tip 31.a), odnosno trokutasti presjek (tip 31.b). Inačica 31.a registrirana je u 25 slučajeva, pri čemu u dvanaest grobnih cjelina u kombinaciji s inačicom 31.b. Kao pojedinačne nalaze susrećemo ih unutar zone koje omeđuju grobne cjeline broj: 76., 154., 163., 169., 178., 196., 198., 204., 205., 224. (sl. 13.). Zanimljivo je kako ta zona obuhvaća južni i zapadni sektor groblja. Navedenih dvanaest grobnih cjelina u kojima se pored inačice 31.a pojavljuje i inačica 31.b, tvori zasebnu rubnu zonu koja se proteže, pretežito, u zapadnom sektoru groblja, a omeđena je grobnim cjelinama broj: 15., 23. (T. 6.), 44. (T. 5.), 73., 96., 101., 146., 156. (T. 8.), 167., 177. i 184. Pretežito je riječ o brončanim primjercima, premda se u inventaru grobnih cjelina broj: 15., 23., 73. i 96. prisutni i srebrni primjerci. Ti, pak, nalazi prstena tvore kompaktnu zonu u sjeverozapadnom dijelu groblja.

³⁴ Miletić 1967, str. 133.-137, bilj. 14.

³⁵ Tomičić 1989, str. 565.

Zanimljivo je kako se prsteni tipa 31.a pojavljuju i u kombinaciji s prstenima tipa 33. u grobnim cjelinama broj 44. (T. 5.) i 73., ali i u kombinaciji s prstenom tipa 36. u grobnim cjelinama broj 73. i 188.

Drugačiju sliku pruža nam rezultat kartiranja položaja prstena tipa 31.b, tj. inačice trokutnog presjeka. Tu inačicu, koja je registrirana u 44 slučaja, ne susrećemo u južnom dijelu groblja, odnosno ne južnije od crte što ju tvore položaji grobnih cjelina broj: 125. (T. 7.), 173., 177., 180., 184., 197. U samo dva slučaja (grobnja cjelina broj 9. i 86.) primjerci su srebrni, a u 42 slučaja brončani. Ponovno se moglo primijetiti kako se srebrni primjerci pojavljuju isključivo u sjevernom dijelu groblja, što sigurno nije slučajnost. Inačicu tipa 31.b susrećemo, pored u već navedenim kombinacijama, i u kombinaciji s prstenima tipa 34.b u grobnim cjelinama broj 30. (T. 4. 2.), 46. i 108. U grobnju cjelini broj 59. susrećemo ga u kombinaciji s prstenom tipa 26., a u grobnju cjelini broj 69. zajedno s prstenom tipa 35.

Kartiranjem su obuhvaćeni i prsteni tipa 38.b, tj. primjerci s vrpčastim presjekom obruča, ukrašeni u tehnici granulacije i filigrana, na koje je potom aplicirana kruna s umetkom iz staklene paste. Primjerci prstena te inačice otkriveni su u četiri slučaja, tj. u grobnim cjelinama broj 64., 153., 154. i 159., u središnjem i jugoistočnom rubnom dijelu groblja (sl. 13). U grobnju cjelini broj 64. otkriven je srebrni primjerak prstena, dok je primjerak iz grobnje cjeline broj 154. pozlaćen. Preostala dva primjerka su brončani. Prsteni te inačice nisu zapaženi u kombinaciji s drugim vrstama prstena, s izuzetkom grobnje cjeline broj 154., u kojoj su zapaženi u kombinaciji s prstenom tipa 31.a.

Primjerci prstena tipa 31.a, 31.b i 38.b mogu se na temelju pouzdanih Gieslerovih i naših kronologijskih istraživanja uvrstiti u tzv. *ranu fazu* I. stupnja bjelobrdske kulture. Na taj način su važni i u oblikovanju kronologijskih okvira korištenja groblja kraj Gomjenice.

Prstene tipa 32., 33., 34. i 36., primjerene našoj *kasnoj fazi* I. stupnja bjelobrdske kulture, registrirali smo u inventaru groblja Gomjenica u znatno manjem broju slučajeva. Prsten tipa 32. prisutan je u samo jednom slučaju, tj. u inventaru grobnje cjeline broj 103. Prsten tipa 33. susrećemo u sedam slučajeva, potom inačicu prstena tipa 34.a u osam slučajeva, inačicu 34.b u tri slučaja, odnosno inačicu 34.c u grobnju cjelini broj 30. (T. 4., 2.) i, konačno, prsten tipa 36. u samo tri slučaja. Prsten tipa 33. otkriven je unutar zone omeđene nalazima iz grobnih cjelina broj: 10., 30. (T. 4., 2.), 46., 108. i 119. Na istočnom rubu spomenute zone pojavljuju se u samo dva slučaja srebrni primjerci tog tipa prstena, dok su u preostalim grobnim cjelinama isključivo brončani primjerci.

Prsteni inačice 34.a tvore veoma jasno izraženu i kompaktnu zonu u sjeveroistočnom dijelu groblja. Konture te zone omeđuju nalazi te inačice prstena u grobnim cjelinama broj: 35., 44. (T. 5.), 104., 124., i 120. U dva slučaja, tj. u grobnim cjelinama broj 35. i 86. pojavljuju se srebrni primjerci tog tipa prstena, dok su svi preostali brončani. Pojedinačno prstene te inačice susrećemo na zapadnom rubu (grobnja cjelina 131.), odnosno u južnom dijelu groblja (grobnja cjelina 216.). U četiri slučaja pojavljuju se kao jedini primjerci prstena u grobnju inventaru pokojnika. U grobnju cjelini broj 3. pojavljuje se uz prsten tipa 27., potom u grobnim cjelinama broj 44. (T. 5.), 86. i 131. u kombinaciji s prstenima inačice 31.b, odnosno s inačicama prstena tipa 31.a i 33. u grobnju cjelini broj 44. (T. 5.).

Prstene inačice broj 34.b registrirali smo u grobnim cjelinama broj 38., 65. i 132. Ta se inačica također koncentrirala u sjeveroistočnom i na krajnjem zapadnom obodu groblja. U kombinaciji s prstenima tipa 31.b pojavljuje se u grobnim cjelinama broj 65. i 132.

U groblju kraj Gomjenice naišli smo u samo jednom slučaju na inačicu prstena kojem je obod ukrašen urezima koji tvore rombična polja. To bi bila inačica 34.c, koja se pojavljuje u kombinaciji s prstenima tipa 31.b i tipa 33. u grobnju cjelini broj 30. (T. 4., 2.).

Kao što smo već napomenuli, u četiri slučaja uspjeti smo izdvojiti prstene tipa 36., koji su također primjereni kasnoj fazi I. stupnja bjelobrdske kulture. Prstene te inačice kartirali smo u južnom dijelu groblja, ali i u njegovom središnjem i zapadnom dijelu.

Malobrojnu skupinu prstena tipa 26., 27. i 29., primjerenih ranoj fazi II. stupnja bjelobrdske kulture, prepoznali smo na temelju njihova kartiranja, kako u sjeveroistočnom, tako i u sjeverozapadnom dijelu (sl. 14.). Uspjelo nam je izdvojiti prsten tipa 26. u grobnoj cjelini broj 59., potom tipa 27. u grobnoj cjelini broj 35. i, konačno, primjerke tordiranih prstena tipa 29. u grobnim cjelinama broj 8., 10. i 79. Te tri grobne cjeline tvore omanju skupinu u sjeveroistočnom dijelu groblja. U grobnim cjelinama broj 8. i 10. primjerci prstena izrađenog od dvije upletene srebrne žice rastavljenih krajeva (tip 29.) pronađeni su u kombinaciji s velikoformatnim srebrnim karikama sa S-petljom (tip I.), kao i s prstenima tipa 34. s kanelurama. Na isti način je i prsten tipa 27., iz spomenute grobne cjeline broj 35., pronađen u kombinaciji s prstenom inačice 34.a od lošeg srebra.

Nalazi prstena tipa 26., a poglavito oni tipa 27. i 29. od posebne su važnosti pri analizi relativne kronologije groblja kraj Gomjenice.

Kartiranje prstena tipa 26. rastavljenih suženih krajeva koji prelaze jedan preko drugoga, a okruglog su presjeka, dokazalo je njihovo pojavljivanje u grobljima Bijelo Brdo II., Vukovar-Lijeva bara, Svinjarevci i Ptuj-Grad, odnosno i u Majs-Udvaru. Prsteni tipa 26. pojavljuju se diljem srednjeg Podunavlja, tj. Karpatske kotline, od austrijskih nalazišta, preko Slovačke i Dunántúla, do Potisja. Posebice indikativni su nalazi prstena tipa 26 u groblju Majs-Udvar, gdje se pojavljuju uz denare kralja Andrije I. (1046.-1061.) u inventaru grobova broj 593. i 1077. Stoga prstene tipa 26. možemo datirati u sredinu XI. stoljeća, odnosno u početak II. stupnja bjelobrdske kulture.³⁵

Naša kartiranja prstena tipa 27., odnosno prstena rombičnog presjeka rastavljenih suženih krajeva, pokazala su njihovo pojavljivanje na desetak nalazišta u međuriječju. U tim nalazištima, uključujući i veliko groblje Majs-Udvar, u mađarskom dijelu Baranje, prsteni tipa 27. pojavljuju se pretežito na prijelazu od završnog I. stupnja, do u početak II. stupnja bjelobrdske kulture.

Prsteni tipa 29. rađeni od dvije upletene srebrne tordirane žice i pretežito rastavljenih krajeva pojavljuju se u međuriječju Drave, Dunava i Save na četiri nalazišta, odnosno u susjednom Prekodunavlju (mađ. Dunántúl), Slovačkoj, Austriji, Rumunjskoj i Vojvodini.³⁶ Naša analiza tog tipa prstena u međuriječju dokazala je njihovo pojavljivanje tijekom II. stupnja bjelobrdske kulture. To je sukladno Gieslerovoj analizi prstena tipa 29. u grobljima Halimba-Cseres, Fiad-Képuszta i Pécs-Vasas u Prekodunavlju.³⁷

Veoma rijetka pojava u groblju Gomjenici su prsteni plosnatog obruča, koji su prema Gieslerovoj tipologijskoj shemi označeni kao tip 35., a primjereni su isključivo kasnoj fazi II. stupnja bjelobrdske kulture. U groblju Gomjenici pojavljuju se u samo tri slučaja, tj. u grobnim cjelinama broj: 69., 202. i 233. Prsten tipa 35. iz grobne cjeline broj 69. susrećemo u sjevernom dijelu groblja u kombinaciji s ogrlicom od dvodijelnih privjesaka (tip 42.a), brončanim karičicama-sljepoočničarkama s dvije petlje i bikoničnom šupljom jagodom (tip III.b) i prstenom tipa 31.b. Preostala dva primjerka prstena tipa 35. susrećemo na krajnjem južnom obodu groblja. U grobnoj cjelini broj 202. prsten tipa 35. pojavljuje se u kombinaciji s rustikalnom volinijskom naušnicom tipa 17.b i maloformatnom karikom sa S-petljom (tip II., 4-5). Na južnom kraju groblja prsten tipa 35. pronađen je u kombinaciji s brončanim karičicama s tri odebljanja.

Naše je kartiranje prstena tipa 35. dokazalo nazočnost te ukrasne tvorevine zatvorenoga tanakog vrpčastog obruča, koja je s vanjske strane najčešće ukrašena, na osam nalazišta međuriječja Drave, Dunava i Save.³⁸ Na tom se području navedena inačica prstena pojavljuje u posljednjim fazama pokopavanja groblja koje relativnokronološki odgovaraju kasnoj fazi II. stupnja bjelobrdske kulture. To je u skladu s Gieslerovim rezultatima analize prstena tipa 35., koji ih datira

³⁶ Tomičić 1989, str. 565-567.

³⁷ Tomičić 1989, str. 567.

³⁸ Tomičić 1989, str. 571-574.

³⁹ Tomičić 1989, str. 573.

od doba vladavine ugarskog kralja Salomona (1063.-1074.), odnosno tijekom vladavine ugarsko-hrvatskoga kralja Ladislava I. (1077.-1095.). Uporišta toj tvrdnji Giesler nalazi u inventaru groblja Halimba-Cseres i Fiad-Kérpuszta.³⁹

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

U nastavku iznosimo naše viđenje važnosti ranosrednjovjekovnog kosturnog groblja na redove Gomjenica, oblikovanog na temelju horizontalnostratigrafskih zapažanja, odnosno, točnije rečeno, relativnokronologijskog položaja groblja. Ipak, u uvodnom dijelu zaključnih razmatranja iznosimo nekoliko nužnih napomena.

Prigodom vrednovanja svekolikog inventara groblja Gomjenice, tj. analize horizontalnostratigrafskih odnosa unutar groblja, izdvojili smo dvanaest veoma iskazljivih i nalazima bogatih grobnih cjelina koje smo prikazali na T. 1. do T. 8. Te su nam grobne cjeline omogućile oblikovanje tipologijsko-kronologijske tablice groblja (Tablica 1.), odnosno kombinacijsko-tipologijske tablice (Tablica 2.), u okviru kojih možemo provjeriti sva naša dosadašnja opažanja u svezi sa grobljem.

Tablice 1. i 2. pokazuju prvu jasno izraženu kombinacijsku skupinu, koja se sastoji od: jednostavnih karičica rastavljenih krajeva (tip 13.), brojnih inačica lijevanih naušnica, poput tipa 14.a, 15.a, 15.c, 15.d, 16.a i 16.b, potom velikoformatnih karičica sa *S*-petljom (tip I.), kao i ogrlica od dvočlanih privjesaka (tip 42.a), odnosno prstena trokutastog presjeka obruča (tip 31.b). Ti su oblici nakitnih tvorevina, na temelju horizontalnostratigrafskih odnosa, pripisani najranijoj fazi pokopavanja na groblju kraj Gomjenice. U sjevernom dijelu groblja to su primjerice grobne cjeline broj 4., 21. (T. 1., 1.) i 43. (T. 1., 2.), odnosno u zapadnom dijelu grobne cjeline broj 100. (T. 2.) i 161. (T. 3.).

Na taj se način pojavom navedenih ukrasnih tvorevina oblikovala *de facto* prva faza pokopavanja unutar groblja, koju smo označili kao *faza Gomjenica I.* Grobni inventar te faze sinkron je s ranom fazom I. stupnja bjelobrdske kulture (T. 9.).

Sukladno analizi postupnosti u pokopavanju na gomjениčkom groblju, nastupila je nova faza. Tu fazu, označenu kao *Gomjenica II.* karakterizira pojava velikoformatnih karika sa *S*-petljom u kombinaciji s novim ukrasnim tvorevinama, točnije, s raznim inačicama oblika prstena (Tablica 1. i 2.). Riječ je o prstenima tipa 32., 33., 34. i 36. Međutim, daleko izrazitijom pojavom držimo prisutnost potpuno nove ukrasne skupine lijevanih rustikalnih grozdolikih naušnica tzv. volinijskog tipa, označenih kao inačica 17.b. U želji da pojasnimo novonastalu situaciju, tj. početak te nove faze u pokopavanju na gomjениčkom groblju, izdvojili smo nekoliko posebice iskazljivih grobnih cjelina. Riječ je o grobnim cjelinama broj 13. (T. 4. 1.), 30. (T. 4. 2.), 44. (T. 5.), 125. (T. 7.), 156, koje su otkrivene pretežito u jugoistočnom i sjeveroistočnom dijelu groblja. Pojava novih oblika prstena i, poglavito, novih inačica naušnica (tip 17.b) opaža se u većoj mjeri u južnom dijelu groblja, ali i u njegovom sjevernom segmentu (T. 10.).

Unutar groblja Gomjenica posebnu pojavu predstavljaju karičice-sljepoočničarke s petljama i jednom, odnosno s tri bikonične šuplje jagode. Na tu smo se osebujnu nakitnu skupinu nešto podrobnije osvrnuli u našem istraživanju kronologije ranosrednjovjekovnoga groblja u Mahovljanima kraj Banje Luke.⁴⁰ Naime, u inventaru toga groblja prepoznali smo dvije osnovne skupine karičica-sljepoočničarki, koje smo, prema broju izrazito bikoničnih glatkih limenih jagoda, označili kao tip III. i tip IV. Pritom smo unutar naušnica-sljepoočničarki tipa III., tj. s jednom šupljom bikoničnom jagodom, izdvojili inačicu III.a, s jednom petljom na koju se montira jagoda, odnosno inačicu III.b, s dvije petlje koje drže također jednu bikoničnu jagodu. Karičice-sljepoočničarke tipa III. i tipa IV. mogu se unutar groblja Mahovljani vrlo pouzdano datirati, jer su otkrivene u arheološkom kontekstu. Ondje su datirane, s obzirom na sinkrono

⁴⁰ Tomičić 2000, str. 30-31.

⁴¹ Tomičić 2000, str. 30, Tablica 1. i 2.

pojavljivanje drugih nakitnih skupina, u ranu fazu I. stupnja bjelobrdске kulture.⁴¹

U Gomjenici su naušnice–sljepoočničarke tipa III. i tipa IV. registrirane u većem broju primjeraka, kao što je to već istaknuto.⁴² U grobnoj cjelini broj 21. susreću se kao inačica III.a, dakle s jednom petljom, u kombinaciji s karičicom tipa 13. i naušnicom tipa 15.e.⁴³

Zanimljivo je istodobno pojavljivanje karičica–sljepoočničarki tipa III.a i tipa IV. u grobnoj cjelini broj 125. (T. 7.). Ondje se karičice–sljepoočničarke tipa III.a i tipa IV. susreću zajedno s velikoformatnim karikama sa S-petljom na kojoj su po dvije perlice, potom s prstenom tipa 31. i lijevanim rustičnim primjercima volinijskih naušnica tipa 17.b.⁴⁴ U grobnoj cjelini broj 156. (T. 8.) susrećemo par karičica–sljepoočničarki tipa III.a u kombinaciji s prstenom tipa 31., ogrlicom tipa 42.a, odnosno velikoformatnim karikama sa S-petljom.⁴⁵

Sve tri navedene grobne cjeline (21, 125 i 156) uvrstili smo, kako će se kasnije vidjeti, u rane faze pokopavanja na groblju Gomjenici, tj. u fazu *Gomjenica I.* i *Gomjenica II.* Te dvije faze pokopavanja odgovaraju trajanju I. stupnja bjelobrdске kulture prema apsolutnokronologijskoj shemi koju je predložio J. Giesler.⁴⁶

Faza *Gomjenica II.* sinkrona je s našom kasnom fazom I. stupnja bjelobrdске kulture, odnosno, sukladno Gieslerovoj kronologijskoj shemi, završnom dijelu I. stupnja bjelobrdске kulture (T. 10.).

U pojavi manje skupine grobnih cjelina na sjevernom dijelu groblja prepoznali smo treću fazu pokopavanja na groblju. Tu smo fazu označili kao *Gomjenica III.*, a razabiremo ju iz tipologijsko-kombinacijske tablice groblja (Tablica 1.), odnosno kombinacijsko-tipologijske tablice (Tablica 2.). Riječ je o pojavi prilaganja srebrnih karičica sa S-petljom i novih oblika prstena, točnije o prstenima tipa 26., 27. i 29. Poglavitno je riječ o grobnim cjelinama broj 8., 10. i 35., u sjevernom dijelu groblja, ali i o grobnoj cjelini broj 79., u njegovom zapadnom obodnom dijelu.

Faza *Gomjenica III.* sinkrona je s našom ranom fazom II. stupnja bjelobrdске kulture, odnosno s početkom toga stupnja prema Gieslerovoj kronološkoj shemi (T. 11.).

Konačno, posljednju fazu pokopavanja u groblju kraj Gomjenice, koju smo označili kao faza *Gomjenica IV.*, prepoznali smo na temelju inventara iz grobnih cjelina broj 69., 202. i 223. (T. 12.). U tim su grobnim cjelinama prepoznate neke ukrasne tvorevine koje su prenesene iz ranijeg doba. Riječ je, primjerice, o oblicima zadržanim iz prethodnih faza pokopavanja, kako to pokazuje inventar grobne cjeline broj 202., u kojoj je zatečena naušnica tipa 17.b, odnosno grobne cjeline broj 69., u kojoj se uz volinijski tip naušnice (tip 17.b) susreću i stariji ukrasni oblici prstena (tip 31.a i 31.b). Kao novitet pojavljuje se prsten vrpčastog obruča, koji je, sukladno Gieslerovoj tipologiji, označen kao tip 35.

Analiza horizontalno-stratigrafskih odnosa unutar groblja *Gomjenica* dala je dovoljno argumenata za ocrtavanje relativno jasnog tijeka njezina korištenja. Na temelju rezultata kartiranja pojedinih ukrasnih skupina izdvojene su četiri faze pokopavanja na tom groblju. Te pak faze možemo na temelju poznatih nam relativnokronologijskih danosti poistovjetiti s konkretnim fazama unutar bjelobrdске kulture (Tablica 3.). Ujedno, kronološko opredjeljivanje groblja omogućuje i njegovo smještanje u povijesne okvire.

Napominjemo kako nam je uspjelo izdvojiti prvu i ujedno najstariju fazu u pokopavanju na groblju, koja je otpočela u njegovom sjevernom, a djelomice i zapadnom segmentu. Ta prva faza, koju karakteriziraju nalazi raznolikih inačica naušnica (tip 14.a, 15.a, 15c, 15.d, 16.a, 16.b), obične karike rastavljenih krajeva (tip 13), karike sa S-petljom (tip I), ogrlice–đerđani (tip 39–40), ogrlice–torkvesi (tip 1), ogrlice od dvodijelnih privjesaka (tip 42.a), ogrlice od pra-

⁴² Tomičić 2000, str. 30–31.

⁴³ Miletić 1967, T. VIII.

⁴⁴ Miletić 1967, T. XXII.

⁴⁵ Miletić 1967, T. XXV.

⁴⁶ Tomičić 1989, Tab. F; Tomičić 2000, str. 30.

⁴⁷ Čremošnik 1956, str. 137–146.

poraca (tip 42.b), odnosno ogrlice od lunulastih privjesaka (tip 42.c) i prsteni tipa 31.a, 31.b i 38.b, bogato je zastupljena, prije svega, u zapadnom i sjevernom dijelu groblja, a nešto manje u jugoistočnom i istočnom dijelu nalazišta.

Važna sastavnica grobnog inventara prve faze pokopavanja u Gomjenici su karičice-sljepoočničarke s jednom bikoničnom jagodom (tip III.) i s trima bikoničnim jagodama (tip IV).

Tu prvu fazu pokopavanja na groblju Gomjenica možemo poistovjetiti s ranom fazom I. stupnja bjelobrdske kulture sukladno Gieslerovoj relativnokronologijskoj podjeli. Označili smo je kao fazu *Gomjenica I.* (T. 9.).

Na prvu fazu pokopavanja logički se nastavlja druga faza, koju prepoznamo na temelju pojave novih ukrasnih tvorevina. Riječ je, prije svega, o lijevanim rustikalnim inačicama naušnica tzv. volinijskog tipa 17.b, koje su dominantan oblik nakita te nove faze. Pored tih naušnica kao novitet pojavljuju se inačice prstena tipa 32., 33., 34.a, 34.b, 34.c i 36. U toj fazi pokopavanja koju, na temelju prihvaćene Gieslerove podjele, možemo poistovjetiti s kasnom fazom I. stupnja bjelobrdske kulture, koju smo označili kao fazu *Gomjenica II.*, registrirani su i primjerci nakitnih tvorevina preostali iz prethodnog doba.

Među njima su i karičice-sljepoočničarke s jednom bikoničnom jagodom (tip III.) i tri bikonične jagode (tip IV.). Grobne cjeline faze *Gomjenica II.* posebice su gusto raspoređene u sjeveroistočnom dijelu groblja, u kojem je, jamačno, došlo do određenog preklapanja i miješanja s grobnim cjelinama faze *Gomjenica I.* Opisana je druga faza pokopavanja, koja je na temelju analize inventara grobnih cjelina prepoznata na krajnjem južnom i jugoistočnom dijelu groblja, ali i na njegovim zapadnim i sjevernim rubovima (T. 10).

Pojava raznih novih inačica prstena, prije svega tipa 26., 27. i 29., kao i srebrnih velikofornatnih karičica sa S-petljom (tip I.), odnosno maloformatnih (tip II., 4-5), označila je treću fazu korištenja gomjениčkoga groblja, koju smo obilježili pojmom faza *Gomjenica III.* (T. 11.) Riječ je o ukrasnim tvorevinama primjerenima ranoj fazi II. stupnja bjelobrdske kulture

Na južnom rubu groblja kraj Gomjenice registrirana je malobrojna skupina grobnih cjelina u kojima je pokojnicima bio priložen prsten tipa 35., inače primjeren kasnoj fazi II. stupnja bjelobrdske kulture. Riječ je o grobnim cjelinama broj 202. i 223., u kojima susrećemo tu novu skupinu ukrasnih tvorevina. Pojavu prstena tipa 35. dovodimo u vezu s nastupom posljednje, četvrte faze pokopavanja u groblju, koju smo označili kao fazu *Gomjenica IV.* (T. 12.).

Zaključak

Bosanska Posavina prostor je sruza triju velikih europskih zemljopisnih regija: srednjoeuropske s istočnoalpskim krugom, sredozemne i podunavsko-balkanske. Tu činjenicu valja stalno imati u vidnom polju prigodom razmatranja i vrednovanja tamošnjih arheoloških materijalnih svjedočanstava i, dakako, oblikovanja slike o promatranom području.

Prostor od toka rijeke Une na zapadu i Save na sjeveru, te na istoku Drine i izdanaka Dinarida na jugu, predstavlja u zemljopisnom smislu krajnji južni obod velike Karpatske kotline. Taj peripanonski obrub bio je, dolinama rijeka Une, Vrbasa i Bosne, trajna prirodna spona središnjeg dijela Europe na sjeveru s njezinim sredozemnim prostorom na jugu. Materijalni nalazi prapovijesnog, antičkog i srednjovjekovnog razdoblja otkriveni na području promatranom u ovom radu, dakle između toka rijeke Save na sjeveru i Dinarida na jugu, potvrđuju njegovu veliku važnost u prošlosti Europe. To je kontaktno područje panonskoga i sredozemnog dijela Europe, koje je ujedno i prirodno križište velikih prometnih tokova sa sjevera Europe prema jugu, odnosno od zapada prema istoku posavsko-dravsko-dunavskim koridorom.

Stoga nam se, u nastavku, valja nakratko osvrnuti na najvažnija materijalna vrela iz razdoblja kasne antike i ranoga srednjovjekovlja, koja nam bitno izoštruju arheološku sliku o zbivanjima na promatranom području. Na takovim temeljima pokušat ćemo potom oblikovati i našu sliku o važnosti otkrivenoga i vrednovanoga ranosrednjovjekovnoga groblja Gomjenice unutar istodobnog horizonta globalja bosanskoga dijela Posavine.

U 6. stoljeću, tijekom rekonkviste cara Justinijana I. (527.-565.), rudnici u dolini rijeke Japre doživljavaju ponovni procvat, a ujedno se od Save na sjeveru do Glamočkog polja na jugu oblikuje i mreža refugija, odnosno utvrda (*ta castra*), poput, primjerice, *castellum Balkis*, refugija na gradini Zecovi u Čarakovu južno od Prijedora⁴⁷ i Vrbljana kraj Ključa blizu izvora rijeke Sane.⁴⁸ Mreža kasta i refugija raspoređenih u brdovitoj zoni od Kozare prema jugu trebala je zaštititi pučanstvo u municipalnim zajednicama promatranog prostora, ali i prometni cestovni sustav, povezujući južne dijelove Panonije s Dalmacijom. Međutim, sva Justinijanov nastojanja da se prostor od Dunava do Jonijeva zaljeva, tj. do Jadranskog mora utvrdi i zaštiti od novih opasnosti sa sjevera - Avara, Slavena i Anta, nisu bila dugoga trajanja. Nakon careve smrti i preseljavanja Langobarda iz Panonije u Italiju 568., nastao je opasan *hiatus*, koji je ubrzo, tj. godine 582., padom Sirmija, velegrada kasne antike, ispunjen provalama Avara pod kaganom Bajanom godine 597., starom rimskom cestom Servicij – Salona. Nakratko zadržani, Avari tek u drugom vojničkom prodoru, koji je uslijedio nakon smrti bizantskog cara Mauricija Tiberija godine 602., osvajaju Delminij, potom vjerojatno razaraju Salonu i, konačno, grad Naronu u dolini rijeke Neretve. Na opustošenom nizinskom prostoru uz desnu obalu rijeke Save, ali i u njegovoj dubini prema jugu, tj. Dinaridima, naselio se na prijelazu iz VI. u VII. stoljeće rani migracijski val Slavena, koji je nadslojio ondje preostale dijelove autohtonoga romanskog i germanskog kasnoantičkog substrata. Taj novi superstrat trajno je naselio prostore nekadašnjih rimskih provincija Panonije i Dalmacije i na njima, pod vrhovništvom Avara, ustrojio teritorijalne cjeline, koje su istodobno zametci nekih kasnijih političkih jezgra.⁴⁹ Na važnom prometnom čvorištu oko današnje Banje Luke, preko kojega je od pradavnih vremena prolazila velika europska cesta iz Karpatske kotline prema Sredozemlju, bila je, jamačno pod vrhovništvom Avara, organizirana nekakva obrambena jezgra.⁵⁰

Potkraj 8. stoljeća i oko 800. godine, dakle tijekom oblikovanja novoga političkog zemljoviđa Europe, kada je dolazak Franaka pospješio osamostaljivanje perifernih gentilnih vladavina, nekoć podložnih Avarskom kaganatu, prostor obuhvaćen našom raspravom u sastavu je ranoslavenske gentilne vladavine, kojoj je središtem, vrlo vjerojatno, Siscija, nekoć cvatući grad antike.

Nalazi ranokarolinškog oružja iz Rudića kraj Glamoča, jahačke opreme (ostruga) iz Rakovčana kraj Prijedora, odnosno iz Bagruše kraj Petoševaca, kao i posebice dragocjenog primjerka pojasnog jezičca iz Vrbljana kraj Ključa, uz, poneke za sada još skromne nalaze iz Siska, materijalna su svjedočanstva koja govore o sustavnom širenju interesne sfere Franačkog Carstva prema istoku.⁵¹

Kontinuirana važnost Japranskog rudnog bazena,⁵² u srcu kojega je nalazište u Gomjenici, prepoznata je, zacijelo, i u ranom srednjovjekovlju. Svjedočanstvo te sveze lokalne populacije s prirodnim danostima – rudištima željeza i drugih kovina, zrcali se, pored inoga, i u jasno izraženoj lokalnoj samosvojnosti, a, pridodali bismo tome, i svojevrsnoj autohtonosti te bogatom ornatu koji tvori grobni inventar pokopavane tamošnje populacije. Ta se specifičnost odražava, prije svega, u ponekim unikatnim i osebujnim nakitnim tvorevinama koje je arheologija otkrila u horizontu ranosrednjovjekovnih groblja na redove bosanskoga dijela Posavine. Spomenuti horizont ranosrednjovjekovnih groblja pokazuje posebnosti koje ih izdvajaju kao zasebnu kulturnu mikroregiju. Jedno od izrazitijih središta umjetničkog obrta moglo je biti svakako u širem arealu Prijedora, tj. u okolici Gomjenice. Najvažnije središte valja ipak tražiti u ranosrednjovjekovnome Sisku, u kojem je prepoznata lokalna proizvodnja, dokazana brojnim nakitnim

⁴⁸ Basler 1972, str. 47, str. 52-54.

⁴⁹ Klaić 1989, str. 34.

⁵⁰ Klaić 1989, str. 33.

⁵¹ Zekan 1994, str. 55-73; Tomičić 1997, str. 65.

⁵² Bojanovski 1988, str. 273-284.

⁵³ Vinski 1949, str. 27; Vinski 1979.

tvorevinama, ali prije svega unikatnim nalazom kalupa za lijevanje grozdolikih naušnica i križeva.⁵³

Riječ je, jamačno, o prostoru stalnoga interferiranja dvaju posebice prepoznatljivih ranosrednjovjekovnih kulturnih krugova. Naime, promatrani prostor, a posebice izdvojeno vrednovan inventar groblja u Mahovljanima kraj Banje Luke i ovdje analiziranoga groblja u Gomjenici kraj Prijedora, ostavljaju jasnu poruku o snažnoj integriranosti pučanstva u bjelobrdski, tj. panonski kulturni kompleks, uz podjednako evidentne utjecaje iz hrvatskoga jadranskog prostora. Poveznica tih dvaju kulturnih krugova su karakteristične nakitne tvorevine kojima posvećujemo daljnje retke.

Na ovome mjestu valja nam posebice, kao specifičan autohtoni ukrasni predmet oglašljiva, izdvojiti već nekoliko put spominjane jednojagodne i trojagodne bikonične karičice-sljepoočničarke. One su doista vrlo vjerojatno lokalni proizvod za koji predlažemo poseban naziv - *tip Gomjenica-Mahovljani*, utemeljen u eponimskim nalazištima te nakitne skupine. Posebice u Gomjenici ta je nakitna skupina zastupljena velikim brojem primjeraka. Unutar tako predloženoga tipa, kao što smo to već istaknuli, razlikujemo jednojagodne bikonične karičice – sljepoočničarke, koje smo označili kao tip III., s dvije inačice (III.a i III.b), odnosno i trojagodne bikonične karičice – sljepoočničarke, tip IV.

Rano pojavljivanje spomenutog ukrasnog *tipa Gomjenica-Mahovljani* u bosanskoj Posavini, već tijekom faze *Gomjenica I.*, dakle u našoj ranoj i kasnoj fazi I. stupnja bjelobrdske kulture u međuriječju, odnosno prema Gieslerovoj kronologijskoj shemi u stupnju I., u kombinacijama, dakle i istodobno s primjercima rustikalnih lijevanih volinijskih naušnica, dokazuje svojevrsnu izvornost tog nakitnog oblika na spomenutom ozemlju, na kojem se pojavljuju ranosrednjovjekovna groblja, inače vrlo bogata grobnim inventarom.

Pojedinačni nalazi naušnica tip III. i tip IV. na dalmatinskom prostoru, primjerice u Biskupiji-*Crkvini*, Otonu, Smrdeljima⁵⁴ i kraj Šibenika u *Donjem polju*,⁵⁵ dokazuju kontinuitet pojave te nakitne skupine i učestalost kulturnih i inih sveza panonskoga i sredozemnog prostora Hrvatske (sl. 1.). Možda tome u prilog govori i izdvojeni nalaz slabije ušćuvane trojagodne karičice-sljepoočničarke (tip IV.) iz ranosrednjovjekovnoga groblja na položaju *Stranče Gorica* u Vinodolu.⁵⁶

Prema našoj kronološko-tipološkoj tablici (Tablica 1.) u mogućnosti smo karičice-sljepoočničarke tip III. i tip IV. iz inventara groblja Gomjenice pripisati Gieslerovoj i našoj *ranofazi I.* stupnja bjelobrdske kulture, dok pojava tipa IV. traje nešto dulje, tj. do svršetka Gieslerovog I. stupnja bjelobrdske kulture, odnosno svršetka naše *kasne faze I.* stupnja bjelobrdske kulture. To odgovara razdoblju od sredine 10. stoljeća do oko 1030. godine. Donekle sličnu situaciju pokazuju nalazi istovrsnih karičica-sljepoočničarki u groblju Mahovljanima kraj Banje Luke.⁵⁷

Našu pozornost usmjerit ćemo u nastavku, nakratko, i prema prostoru središnje Hrvatske, točnije, prema deset osebnih primjeraka srebrnih luksuznih naušnica-sljepoočničarki s tri bikonične jagode rađene tehnikom filigrana i granulacije, pronađenim u grobnoj cjelini 96, koje je arheologinja Katica Simoni, autorica istraživanja srednjovjekovnoga groblja Zagreb-*Stenjevec*, nazvala *tip Stenjevec*.⁵⁸ Središnja jagoda položena je okomito dužom osi na kariku, a bočne jagode vodoravno dužom osi na kariku. Bikonične jagode rađene su od filigranske žice tehnikom na proboj. Jagode su učvršćene namotima filigranske žice na jednoj i raskucanim S-završetkom na drugoj strani. Tu posebice zanimljivu nakitnu skupinu, koja predstavlja sastavni dio ženske nošnje, datirala je Simoni u početak 12. stoljeća,⁵⁹ odnosno tijekom 11. i 12. stoljeća.⁶⁰ Slični primjerak naušnice-sljepoočničarke, doduše s pet jagoda, navodi se iz Kloštra Podravskog.⁶¹

⁵⁴ Karaman 1940, sl. 28, str. 34-35; Jelovina 1976, Tab. XIX/4-8, LXXXI/14, LXXXII/3).

⁵⁵ Miletić, 1980, str. 151.

⁵⁶ Matejčić 1972-1973, str. 291-301; Cetinić 1998, str. 182, T. 29. 9.

⁵⁷ Tomičić 2000, str. 36, Tablica 1. i 2.

⁵⁸ Simoni 1994, str. 158-159; Simoni 2002, str. 144 -145; Simoni 2004, str. 32-33.

⁵⁹ Simoni 1994, str. 158.

U novije doba donekle slični su primjerci trojagodnih sljepoočničarki otkriveni i u Loboru, u grobnoj cjelini 108., uz sjevernu stranu broda crkve Majke Božje Gorske, a datira ih se u sredinu 13. stoljeća.⁶² Dakle, razvidno je da se ne radi o nekoj usamljenoj pojavi, već da u budućnosti valja računati sa sličnim nalazima, koji će svakako pridonijeti njihovom preciznijem datiranju, razlikovanju inačica i, što je posebice važno, naslućivanju ili otkrivanju njihovih umjetničko-obrtnih ishodišta. Ono što na prvi pogled pokazuju spomenuti nalazi *tipa Stenjevec*, to je znakovita srodnost u osnovnim crtama s rustikalnijim inačicama, koje smo označili pojmom *tip Gomjenica-Mahovljani*.

Valja napomenuti kako se u inventaru groblja Zagreb-*Stenjevec* također pojavljuju i lijevane rustikalne naušnice volinijskog tipa 17.b, ali, što je posebice važno, i primjerci luksuznih srebrnih naušnica rađenih u tehnici granulacije i filigrana koji su prema Gieslerovoj tipologiji označeni kao tip 17.a.

Sinkrono pojavljivanje luksuznih i rustikalnih inačica grozdolikih naušnica tipa 17. u inventaru groblja Zagreb-*Stenjevec*, ali i nešto skromnijih luksuznih inačica (17.a), usporedno s rustikalnim lijevanim volinijskim naušnicama (17.b) u ranosrednjovjekovnom groblju Zvonimirovo-*Veliko polje*, kraj Suhopolja, u Virovitičko-podravskoj županiji, dopuštaju određena razmišljanja i u pravcu mogućih zajedničkih ishodišta, tj. umjetničko-obrtnih radioničkih središta spomenutih inačica nakita. Ujedno, to dokazuje da su istodobna pojavljivanja luksuznih i rustikalnih inačica uobičajena pojava na prostoru međuriječja Drave, Dunava i Save.

Jesu li bile moguće sinkrone pojave i u slučaju rustikalnih naušnica-sljepoočničarki inačica *tip Gomjenica-Mahovljani* (tip III. i tip IV.), odnosno njihovih luksuznih inačica - *tip Stenjevec*? Danas još ne možemo dobiti odgovor na to pitanje, jer nam nedostaju nalazi spomenutih inačica pronađenih u pouzdanom arheološkom kontekstu na istom nalazištu, koji bi afirmirali našu ideju o mogućoj sinkronosti pojave rustikalnih i luksuznih trojagodnih bikoničnih karičica-sljepoočničarki. Između obaju spomenutih tipova trojagodnih karičica-sljepoočničarki, koji apsolutno pokazuju temeljne usporedne činitelje – tri bikonične jagode raspoređene na karici sa S-petljom postoji vremenski razmak koji, za sada, obuhvaća raspon od prve polovice 11. do početka 12. stoljeća (prema Simoni). To znači da je riječ o vremenskom rasponu od samo dva ili, najviše, tri naraštaja. Postoji, dakako, i razlika u tehnici izrade bikoničnih jagoda. Unatoč navedenome, uvjereni smo kako će neko buduće, još preciznije datiranje nalaza iz groblja Zagreb-*Stenjevec* dati možda jasniji uvid u redosljed pokopavanja, tj. u relativnokronologijske odnose unutar toga važnog nalazišta.

Jednogaodne i trojagodne karičice *tipa Gomjenica-Mahovljani* odraz su jednostavnog ruralnog, rekli bismo, prosječnog ukusa i socijalnog statusa pokojnika. Luksuzne inačice *tipa Stenjevec* rađene u tehnici granulacije i filigrana, poput podjednako raskošnih granuliranih i u filigranu izrađenih naušnica tipa 17.a, odraz su ukusa dijela imućnije populacije. U većem broju pojavljuju se, u oba slučaja, kako u inventaru groblja Zagreb-*Stenjevec*, tako i u mlađem detalju groblja Lobar, u grobnim cjelinama istaknutijih pokojnica - odličnica.

Ipak, ono što proizlazi iz pojave rustikalnih inačica naušnica – sljepoočničarki *tipa Gomjenica-Mahovljani* i luksuznih primjeraka *tipa Stenjevec*, odnosno prije spominjanih primjeraka grozdolikih naušnica (tip 17.), to je prostor njihova rasprostiranja. Prirodno je središte tom prostoru, vrlo vjerojatno, ranosrednjovjekovna Siscija, u kojoj je arheologija već prije pouzdano dokazala pojavu umjetničko-obrtnih radionica.⁶³ Tom prirodnom središtu današnje makroregije središnje Hrvatske gravitirala je i populacija koja je pokojnike pokopavala u kosturnim grobljima na redove u području južno od toka rijeke Save, između Une i Vrbasa. Ipak, uvjereni smo kako su na više mjesta, posebice u promatranom području u blizini rudnog bazena Japre, po-

⁶⁰ Simoni 2004, str. 58.

⁶¹ Brunšmid 1903/4, str. 81, sl. 33, 8.

⁶² Filipec 2003, Sl. 5, str. 566.

⁶³ Vinski 1970.

stojali temeljni preduvjeti i za nastanak lokalnih umjetničkoobrtnih i inih radionica u naseljima koja još nisu arheološkom metodom dokazana. Ona su naslućena na temelju zrcalne slike koju pruža inventar groblja pokopavane populacije.

Položaj tih naselja u blizini iznimno važnih srednjovjekovnih prometnica, koje smjerom sjever – jug povezuju srednje Podunavlje i, posebice, međuriječje Drave, Dunava i Save, s istočnom obalom Jadrana, odnosno Sredozemljem, pridonio je njihovoj posebnoj ulozi. Prometna važnost, bogata ležišta različitih ruda, poljodjelske površine i razgranata hidrografija, uz ostale prirodne danosti, bili su presudni razlozi kontinuiranom životu. Pritom je prometni pravac dolinom rijeke Une bio nezaobilazna prirodna sveza panonskoga i dalmatinskoga hrvatskog prostora, posebice u određenim povijesnim etapama rasta kraljevstva Hrvata.

Taj kontinuitet života može se povezati i s povijesnim događajima koji su, zahvaljujući novijim velikim naporima L. Margetića, bitno pojasnili i osvijetlili opći položaj Hrvatske u europskom kontekstu, posebice njezina panonskog dijela, Slavonije, a tako i jezgre etnije na istočnom priobalju Jadrana, u razdoblju od sredine 9. stoljeća,⁶⁴ te posebice tijekom 10. i 11. stoljeća.⁶⁵

Podsjetimo se nakratko nekih važnih općih povijesnih činjenica. Sve do 11. stoljeća Dalmatinska tema, nastala još ranije, između godine 867. i 886., u doba vladavine bizantskoga cara Bazilija I., kao posebna vojnoupravna jedinica, podijeljena je na Donjodalmatinsku temu, sa središtem u Zadru, odnosno Gornjodalmatinsku temu, sa središtem u Dubrovniku.

Naša apsolutnokronološka tablica (Tablica 3.), u središtu koje je prikazano groblje kraj Gomjenice, unutar dvadesetak nalazišta južnopanonskoga dijela bjelobrdsakoga kulturnog kompleksa, pokazuje da u Hrvatskoj tada vladaju kraljevi Stjepan Držislav, Svetislav – *Suronja* ili *Surinja*, te Mihajlo Krešimir II. Nakon smrti Stjepana Držislava, u Hrvatskoj je izbio prijestolni rat između njegovih sinova Svetoslava Suronje (Surinje), Krešimira III. i Gojslava, koji je okončan mletačkim osvojenjem Donjodalmatinske teme i ugarskim osvojenjem Slavonije 1027.

Ranije spominjana Donjodalmatinska tema je unatoč povremenoj vlasti hrvatskih vladara nad gradovima i otocima (Rab, Cres, Lošinj, Krk), tijekom 10. stoljeća ipak ostala u sklopu Bizantskoga Carstva sve do druge polovice 11. stoljeća, kada je za vladavine kraljeva Petra Krešimira IV. i Dmitra Zvonimira sjedinjena s Hrvatskom (Tablica 3.).

U susjednoj Ugarskoj su veliki knezovi Taksony i Géza, odnosno prvi kralj iz vladarske kuće Arpadovića Stjepan I. Sveti (997.-1038.). Na bizantskom prijestolju su carevi Roman II., Nikifor, Ivan Cimisk, Bazilije II. (976.-1025.), odnosno Konstantin VII. Porfirogenet i Roman VIII. U spomenutom razdoblju vladaju na zapadu moćni carevi saske dinastije Oton I., II. i III., te Henrik II. i Konrad II.

Spoznaje koje smo prikupili vrednovanjem grobnog inventara ranosrednjovjekovnoga groblja u Gomjenici višeznačne su. Otkrivene i analizirane nakitne tvorevine, kojima smo posvetili posebnu pozornost, odražavaju duhovnu razinu života populacije koja je na srazu sredozemne i panonske sastavnice kulture ranosrednjovjekovnoga kraljevstva Hrvata, prihvaćala kulturne impulse, prilagođavala ih i usađivala im izričaj osebujne samosvojnosti. Obdarena prirodnim položajem i danostima presudnim za kontinuirane oblike života, ta je ranosrednjovjekovna populacija u blizini važnog urbanog i duhovnog središta ranosrednjovjekovne makroregionalne cjeline središnje Hrvatske – Siscije, zacijelo igrala i određenu važnu povijesnu ulogu. Temelje te važnosti tvore prometni pravac dolinom rijeke Une prema jugu i sjeveru, odnosno prirodna bogatstva rudnog bazena u dolini rijeke Japre. Na tim činiteljima prepoznavamo osebujnost kulturnoga horizonta što ga tvore ranosrednjovjekovna groblja Gomjenica, Mahovljani, *Bagruša* kraj Petoševaca, Tučić i druga još neotkrivena arheološka nalazišta grobalja i naselja bosansko-ga dijela Posavine.

Pored vrlo bogatog i osebujnog fundusa tzv. bjelobrdsakoga kulturnog kompleksa, koji, kao

⁶⁴ Margetić 2000, str. 33-83.

⁶⁵ Margitić 1997, str. 133-158.

dominantu, prepoznamo u spomenutom horizontu groblja, a posebice u fundusu Gomjenice, nije zanemariv ni znatan udio iz južnoga kulturnog kruga, tj. kraljevstva Hrvata, posebice iz starih romanskih urbanih središta na istočnoj obali Jadrana. Čini se kako su impulsi iz tih naprednih središta u kojima je nadahnuto umjetničkoobratno stvaralaštvo bilo višestoljetna tradicija, nailazili, prirodno, na jasan odraz kod stanovništva, koje ih preuzima, prilagođuje i modificira, te trgovačkim kontaktima prosljeđuje drugim regijama. Impulsi iz romanskih središta naišli su na vrlo podatno tlo upravo u prostoru koji smo razmatrali u našem radu. Koliko je dugotrajan i kontinuiran taj transfer umijeća i zlatarske vještine, potvrđuje nam i jedan zanimljivi detalj iz *Historia Salonitana* Arhiđakona Tome, koji izrijeком spominje umjetnike (zlatare i slikare crkava) iz Zadra, koji djeluju, primjerice, u Bosni.

Urbana, pretežito romanska središta ranoga srednjovjekovlja na istočnoj obali Jadrana, poput Zadra i Splita te drugih sredina, bila su izvorišta višestoljetnog umjetničko-obratnog stvaralaštva koje je udaljenije sjeverne krajeve nadahnjivalo uvijek novim ukrasnim oblicima, posebice umijećem zlatarstva.

Pišući o splitskom nadbiskupu Bernardu, koji je tu časnu dužnost obnašao od 1200. godine,⁶⁶ Toma Arhiđakon donosi dragocjen podatak o sinovima Zorobabelovim Mateju i Aristodiju, koji su, premda podrijetlom sa susjedne jadranske obale, iz Apulije, od djetinjstva bili stanovnicima Zadra. Među uglednim Zadranima Mateja, primjerice, navode dokumenti iz 1193. i 1198. godine.⁶⁷ Toma Arhiđakon piše: *"Kretali su se uglavnom po Bosni, jer su bili izvrsni slikari i veoma vješti u zlatarskom umijeću. Osim toga, poznavali su dobro latinski i slavensku pismenost."*⁶⁸

Isti nam dragocjeni srednjovjekovni izvor donosi i podatak kako je naše kulturno podneblje održavalo, posebice u doba splitskoga nadbiskupa Lovre, dakle tijekom šezdesetih godina 11. stoljeća, kontakte s vrlo udaljenim umjetničkoobratnim središtima poput, primjerice, sirijskog velegrada Antiohije. Splitski nadbiskup Lovro je *"...jednog svog slugu poslao u Antiohiju da izučiti zanat obrade zlata i srebra"*.⁶⁹ Kada se daroviti obrtnik vratio iz Antiohije, dao mu je nadbiskup Lovro *"...iskovati velike svijjećnjake od srebra i druge priručne svijjećnjake. Učinio je također jedan veliki i drugi mali vrč, zdjelicu s ručkom, kalež i malu škrinju, pastirski zavinuti štap, križ i druge predmete. Sve je to izveo likovnim umijećem u stilu antiohijske umjetnosti"*.⁷⁰ Dakle, školovanje i usavršavanje u umjetničkom obrtu, posebice u zlatarstvu, u poznatim onodobnim središtima umjetnosti diljem Sredozemlja, kao i potom vrlo vješto prenošenje ondje stečenoga umijeća matičnoj sredini Splitu, normalna je i, čini se, kontinuirana pojava u bogatim romanskim sredinama istočne obale Jadrana. Slični utjecaji su, jamačno, pristizali i sa zapadne jadranske obale.

Arheološka analiza grobnog inventara iz Gomjenice uputila je na potrebu i nužnost uske interdisciplinarnе suradnje pri svim budućim istraživanjima globalja. Ta suradnja, pored arheologije, u našem slučaju srednjovjekovlja, ravnopravno uključuje i ostala humanistička polja, odnosno brojna polja i grane ostalih znanstvenih područja.⁷¹ U svakom slučaju, suvremenim se multidisciplinarnim metodama prikupljaju brojne nove stranice materijalnih ali, pritom ne zaboravimo, i toliko važnih duhovnih spoznaja, o svakom novom nalazištu, prostoru i razdoblju u kojem žive naši daleki pretci.

Na početku tog mukotrpnog istraživačkog hoda i traganja za stvarnim i duhovnim svjedočanstvima ranosrednjovjekovnih predaka Hrvata istaknuto i zapaženo mjesto pripada našem fra Luji Marunu.

⁶⁶ CD II, 348.

⁶⁷ CD II, 261, 297.

⁶⁸ *Historia Salonitana*, str. 123. i b. 9.

⁶⁹ *Historia Salonitana*, str. 69. i b. 1.

⁷⁰ *Historia Salonitana*, str. 69.

⁷¹ Primjerice, istraživanje grobnog inventara nezamislivo je bez uključivanja povijesti umjetnosti (umjetnički obrt), povijesti, etnologije, odnosno svakako bioantropologije, numizmatike i većeg broja prirodnih znanosti. Pritom, dakako, posebno mjesto pripada raznolikim analizama DNK, radioizotopskom datiranju osteoloških, dendroloških i keramičkih nalaza, neinvazivnom analiziranju kovinskih izradevina, palinološkim, pedološkim, arheobotaničkim, arheozoološkim i inim analizama.

SKRAĆENICE

GZMS	Godišnjak Zemaljskog muzeja Sarajevo
IzdHAD	Izdanja Hrvatskog arheološkog društva, Zagreb
Opvsc. Archaeol.	Opvscula Archaeologica, Zagreb
PodZb	Podravski zbornik, Koprivnica
Prilozi	Prilozi, Zagreb
Pril.Inst.arheol. Zagrebu	Prilozi Instituta za arheologiju, Zagreb
PZ	Prähistorische Zeitschrift
Rad JAZU	Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb
SHP	Starohrvatska prosvjeta, Split
VAMZ	Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, Zagreb
VHAD	Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva, Zagreb
CD	Codex Diplomaticus

VRELA

HISTORIA SALONITANA

LITERATURA

Brunšmid 1903/4

J. Brunšmid, *Hrvatske sredovječne starine*, VHAD, n.s.VII, Zagreb, 1903./4., 76-83

Basler 1972

Gj.Basler, *Arhitektura kasnoantičkog doba u Bosni i Hercegovini*, u: Biblioteka Kulturno nasljeđe, Sarajevo, 1972., 47, 52-54

Cetinić 1998

Ž. Cetinić, *Stranče Gorica starohrvatsko groblje*, (Katalog izložbe). Rijeka, 1998.

Čremošnik 1956

I.Čremošnik, *Rimski ostaci na Gradini Zecovi*, GZMS (a), N.S. XI., Sarajevo, 1956., 137-146

Demo 1983

Ž. Demo, *Bjelobrdski privjesci u Jugoslaviji*, PodZb, Koprivnica, 1983., 271-301

Filipec 2003

K.Filipec, *Prilog poznavanju trojagodnih sljepoočničarki u sjevernoj Hrvatskoj*, Opvsc. Archaeol. 27, Zagreb, 2003., 561-568

Giesler 1981

Giesler, J., 1981, *Untersuchungen zur Chronologie der Bijelo Brdo-Kultur. Ein Beitrag zur Chronologie des 10. und 11. Jahrhundert im Karpatenbecken*, PZ 56, Band 1981 Heft 1, Berlin-New York, 1981., 101-103

Horvat 1954

A.Horvat, *O Sisku u starohrvatsko doba na temelju pisanih izvora i arheoloških nalaza*, SHP, Ser. III., sv.3., Zagreb, 1954., 94 i d.

Jelovina 1976

D. Jelovina, *Starohrvatske nekropole*, Split, 1976.

Karaman 1940

Lj. Karaman, *Iskopine društva "Bihaća" u Mravincima i starohrvatska groblja*. Rad JAZU, knj. 268, Zagreb, 1940.

Klaić 1989

N.Klaić, *Srednjovjekovna Bosna - Politički položaj bosanskih vladara do Tvrtkove krunidbe (1377.g.)*, Zagreb-Mostar, 1989.

Korošec-Vračko 1942

P. Korošec-Vračko, *Ranosrednjovjekovni nalaz u Junuzovcima*. GZMS (a) LIV, Sarajevo, 1942., 271-289

Margetić 1997

L., Margetić, *Iz ranije Hrvatske povijesti, odabrane studije*, u: Biblioteka znanstvenih djela 91, Književni krug,

Split, 1997.

Margetić 2000

L. Margetić, *Zagreb i Slavonija. Izbor studija*, Zagreb – Rijeka, 2000., 33-83

Miletić 1967

N. Miletić, *Slovenska nekropola u Gomjenici kod Prijedora*, GZMS(a), sv. XXI/XXII-Arheologija, Sarajevo, 1967., 81-154, Tb I. I-XXXII

Miletić 1980

N. Miletić, *Slovenska nekropola u Mahovljanima kod Banjaluke. Slawische Nekropole in Mahovljani bei Banjaluka*, GZMS, (a), N.S. sv. XXXIV/1979, Sarajevo, 1980., 137-160, (141, T. XV).

Simoni, K., 1994

K. Simoni, *Stenjevec*, u: *Zagreb prije Zagreba*, Zagreb, 1994., 157-159

Simoni, K., 1996

K. Simoni, *Rezultati dosadašnjih istraživanja srednjovjekovnog groblja u Stenjevcu*. IzdHAD 17 (1994.), Zagreb, 1996., 73-78

Simoni 2002

K. Simoni, *Zagreb-Stenjevec / Sv. Marija*, u: Kolomanov put, Zagreb, 2002., 143-145

Simoni 2004

K. Simoni, *Stenjevec starohrvatsko groblje*, (Katalog izložbe), Arheološki Muzej u Zagrebu, Zagreb, 2004.

Šlaus 1999-2000

M. Šlaus, *Kraniometrijska analiza srednjovjekovnih nalazišta središnje europske: novi dokazi o ekspanziji hrvatskih populacija tijekom 10. do 13. stoljeća (Cranio-metric Analysis of Medieval Crania from Central Europe: New Evidence to Croat Expansion from the 10th to 13th Century*, Opusc. Archaeol Vol. 23-24, Zagreb, 1999.-2000., 273-284

Tomičić 1989

Ž. Tomičić, *Arheološka slika međurječja Mure, Drave, Dunava i Save u svjetlosti materijalnih izvora bjelobrdske kulturnog kompleksa*. (Rukopis disertacije), Zagreb, 1989.

Tomičić 1991

Ž. Tomičić, *Novi prilozi vrednovanju ostavštine srednjovjekovnog groblja Bijelo Brdo II.*, Prilozi 8, Zagreb, 1991., 95-148

Tomičić 1992A

Ž. Tomičić, *Neuere Erforschung der Bijelo Brdo - Kultur in Kroatien*, Pril. Inst. arheol. Zagrebu 9, Zagreb, 1992., 113-130

Tomičić 1992B

Ž. Tomičić, *Prilog istraživanju kronologije srednjovjekovnog groblja na položaju Lijeva bara u Vukovaru. Hommage à Vukovar*, ShP 20 (1990), Split, 1992., 111-182

Tomičić 1993

Ž. Tomičić, *Prilog istraživanju kronologije bjelobrdske segment srednjovjekovnog groblja Ptuj-Grad*, u: Ptujski arheološki zbornik ob 100-letnici muzeja in Muzejskega društva. Ptuj. 1993., 543-679

Tomičić 1994-1995

Ž. Tomičić, *Baranya in Lichte archäologischer Zeugnisse der Bijelo Brdo-Kultur. Ein Beitrag zur Analyse des frühmittelalterlichen Gräberfeldes Majs-Udvar*, Pril. Inst. arheol. Zagrebu 11.-12., Zagreb, 1994.-1995., 71-98

Tomičić 1996

Ž. Tomičić, *Na tragu bjelobrdske kulture u Kalničkom Prigorju*, ShP, ser. III., sv. 21., Split, 1996., 99-122

Tomičić 1998

Ž. Tomičić, *Ranosrednjovjekovno groblje Zvonimirovo-Veliko polje, prinos poznavanju bjelobrdske kulture u podravskom dijelu Slavonije, /Der frühmittelalterliche Friedhof Zvonimirovo-Veliko polje, ein Beitrag zu den Erkenntnissen über die Bijelo Brdo-Kultur in der slawonischen Podravina*, Pril. Inst. arheol. Zagrebu 13.-14. (1996.-1997.), Zagreb, 1998., 91-120

Tomičić 1999

Ž. Tomičić, *Ranosrednjovjekovno groblje u Sv. Jurju u Trnju u Međimurju – prinos datiranju nalazišta. /Der frühmittelalterliche Friedhof in Sv. Juraj u Trnju in Međimurje – Ein Beitrag zur Datierung der Fundstelle*. Pril.

Inst.arheol.Zagreb,15-16/1998-1999, Zagreb, 1999., 41-60

Tomičić 1999-2000

Ž. Tomičić, *Ranosrednjovjekovno groblje u Velikom Bukovcu – uz početke bjelobrdske kulture u Hrvatskoj / The Early Mediaev Cemetery at Veliki Bukovec – The Beginnings of the Bijelo Brdo Culture in Croatia*, Opusc.Archeol 23, Zagreb, 1999.-2000., 285-308

Tomičić 2003

Ž. Tomičić, *O nekim vezama ranosrednjovjekovne Slavonije i Dalmacije na primjeru polumjesecolikih naušnica s privjeskom / Some Connections Between the Early-medieval Slavonia and Dalmatia Illustrated by the Crescent Earrings with Pendant*, SHP, s. III, 30, Split, 2003., 139-157

Vinski 1970

Z. Vinski, *O postojanju radionica nakita starohrvatskog doba u Sisku*, VAMZ, ser. 3.-sv. IV, Zagreb, 1970., 45-82

Zekan 1994

M. Zekan, *Karolinški i poslijekarolinški nalazi iz Bosne i Hercegovine*, u: *Livanjski kraj u povijesti*. Split-Livno, 1994., 55-73

Žeravica 1985/86

Z. Žeravica, *Ranoslavenska nekropola Bagruša u Petoševcima*, GZMS (a), N.S. sv. 40/41, Sarajevo, 1985./86., 129-209

Zusammenfassung

Beitrag zu Erkenntnissen über die Chronologie des frühmittelalterlichen Gräberfeldes Gomjenica

Schlüsselwörter: *Frühmittelalter, Kroatien, Bosnien und Herzegowina, Bijelo-Brdo Kultur, Gräberfeld, Grabfunde, Schmuck, angewandte Kunst, relative Chronologie, absolute Chronologie*

In seiner ausführlichen Analyse der archäologischen Bestände des frühmittelalterlichen Gräberfeldes Gomjenica in der Nähe von Prijedor, Republik Bosnien und Herzegowina, versucht der Autor, die relative Chronologie des Fundortes darzulegen. Ferner ist der Autor bestrebt, die Schmuckgruppe der einzigartigen Ein- und Dreibeerenohrringe innerhalb der Bestände des Gräberfeldes in Gomjenica zu evaluieren, beziehungsweise die möglichen Ausgangspunkte der kunsthandwerklichen Tätigkeit während des 10. und 11. Jahrhunderts aufzuzeigen. Das Gräberfeldinventar gibt Aufschluss über die Überschneidung des südpannonischen Bijelo-Brdo-Kulturkreises und des Kulturkreises des altkroatischen Staates.

Im natürlichen Zwischengebiet des mediterranen, dalmatinischen, kroatischen Kulturkreises und des pannonischen Bijelo-Brdo Kulturkreises des kroatischen Frühmittelalters begegnen wir auf dem Territorium des heutigen Nachbarstaates Bosnien und Herzegowina einigen bedeutenden Fundorten, denen wohl die besondere Aufmerksamkeit der Archäologie gilt. Es handelt sich um den Horizont der frühmittelalterlichen Skelettgräberfeldern in Reihen, freigelegt im unteren Flusslauf der Vrbas in der Umgebung von Banja Luka (*Bagruša* bei Petoševci, Mahovljani und Tučić) beziehungsweise am Flüsschen Gomjenica, dem rechten Nebenfluss der Sana unweit von Prijedor (Abb. 1).

Der Fundort des mittelalterlichen Gräberfeldes, freigelegt 1963 im Dorf Gomjenica, ungefähr 5 km südlich von Prijedor, erstreckt sich auf einer Alluvialterrasse des rechten Ufers der Sana am Standort *Baltine bare*. Das Gräberfeld liegt in einem flachen Sand- und Kiesgebiet.

In zwei archäologischen Kampagnen während der Jahre 1963 und 1964 wurde das Gräberfeld mit 246 Reihengräbern freigelegt. Die Verstorbenen wurden in Gruben in einer durchschnittlichen Tiefe von 0,40 bis 0,90 m begraben. Die Gräber bildeten relativ regelmäßige Reihen, die überwiegend in Richtung Nordwesten-Südosten ausgerichtet waren. Es wurde eine unterschiedliche Positionierung der Köpfe und Unterarme dokumentiert.

In etwas mehr als 50%, oder genauer gesagt in 126 Grabanlagen, wurden reiche Grabbeigaben freigelegt. Beim Grabinventar überwiegen, verständlicherweise, Schmuckgegenstände als Teil der Frauentracht. Nach Überzeugung der Archäologin Nada Miletić, Leiterin der archäologischen Ausgrabungen in Gomjenica, finden sich im Gräberfeld Schmuckgegenstände, die für die Kottlach-Kultur, den altkroatischen dalmatinischen und den Bijelo-Brdo-Kulturkreis charakteristisch sind. Das Gräberfeld datierte N. Miletić in die frühmittelalterliche Periode, genauer in das 10.-11. Jahrhundert. Die archäologischen Funde aus Gomjenica werden im Landesmuseum (*Zemaljski muzej*) in Sarajevo aufbewahrt. Es wurde eine osteologische Analyse des anthropologischen Materials vorgenommen, die gezeigt hat, dass die untersuchte bestattete Bevölkerung aus Gomjenica aufgrund ihrer rassen- und typologischen Zusammensetzung zum Typus der Nordide gehörte, ohne sichtbare Merkmale einer Mischung mit fremden Elementen.

Eine detaillierte Evaluierung der beweglichen Funde wurde bald nach den archäologischen Ausgrabungen durchgeführt und ausführlich im wissenschaftlichen Beitrag von N. Miletić vorgestellt. Es sei insbesondere darauf hingewiesen, dass sich auch der prominente deutsche Archäologe und ausgezeichnete Kenner der Bijelo-Brdo-Kultur, Jochen Giesler, mit der Bestimmung eines Teiles der Schmuckgegenstände aus dem Gräberfeld in Gomjenica beschäftigte. Sein großes Interesse bei der horizontalstratigraphischen Forschung innerhalb von Gomjenica galt den Beziehungen zwischen den gegossenen Ohrringen des sogenannten Volinya-Typus und dem Horizont der Bijelo-Brdo-Funde im Allgemeinen. Daher sei auch auf Gieslers Feststellung hingewiesen, dass das Gräberfeld in Gomjenica, das sogar 52 Exemplare rustikaler gegossener Volinya-Ohrringe hervorbrachte, neben dem Gräberfeld Ptuj-Grad ein Fundort mit der größten Anzahl dieser einzigartigen Varianten des Hauptschmuckes sei.

Giesler erschien das Gräberfeld neben Prijedor als ein aussagekräftiges Polygon, das seiner Meinung nach zwar eine marginale Lage hatte, aber immerhin eine relativ chronologische Datierung der Volinya-Ohrringe des Typus 17.b ermöglichte. Als Bijelo-Brdo-Funde kartierte er neben Ohrringen des Typus 17.b auch Ohrringe der Typen 14, 15. und 16., sowie Halsringe der Typen 39.-40., zweiteilige Anhänger des Typus 9., Schellen (Typus 10.) und Knöpfe (Typus 11.). Seine Aufmerksamkeit richtete er auch auf das Kartieren der kleinen Ohrringe mit einer S-Schleufe und stellte dabei zutreffend fest, dass dies aufgrund von technischen Mängeln infolge der damaligen Veröffentlichung der Bestände, keine zuverlässigen Ergebnisse bringt. Besondere Aufmerksamkeit widmete Giesler auch dem Kartieren der altkroatischen Schmuckgruppen, indem er versuchte, zuverlässigere und präzisere relativ-chronologische Zusammenhänge zwischen Ohrringen des Typus 17.b und dem übrigen Material der Bijelo-Brdo-Prägung zu finden. Leider nahm Giesler dabei keine detaillierten horizontalstratigraphischen Analysen der Verbreitung von unterschiedlichen Varianten der Fingerringe vor, die in den Grabanlagen innerhalb des Gräberfeldes neben dem Dorf Gomjenica freigelegt wurden.

Nachfolgend legen wir unsere Auffassung von der Bedeutung des frühmittelalterlichen Skelettenreihengräberfeldes Gomjenica, zu der wir aufgrund der Ergebnisse der horizontalstratigraphischen Analyse, oder genauer

gesagt der relativ-chronologischen Lage des Grabes gelangt sind, dar. Vor den abschließenden Überlegungen seien dennoch einige wichtige Anmerkungen gemacht.

Bei der Evaluierung der sämtlichen Bestände des Gräberfeldes Gomjenica, beziehungsweise bei der Analyse der horizontalstratigraphischen Zusammenhänge innerhalb dessen, haben wir zwölf sehr aufschlussreiche und an Funden reiche Grabanlagen ausgewählt und in T. 1. bis T. 8. dargestellt. Diese Grabanlagen ermöglichten uns die Erstellung einer typologisch-chronologischen Tabelle des Gräberfeldes (Tabelle 1.) beziehungsweise einer typologischen Kombinationstabelle (Tabelle 2.), im Rahmen deren wir alle unsere bisherigen Betrachtungen im Zusammenhang mit dem Gräberfeld überprüfen können.

Tabellen 1. und 2. zeigen die erste deutlich hervorgehobene Kombinationsgruppe: einfache kleine Ohringe mit getrennten Enden (Typus 13.), zahlreiche Varianten gegossener Ohringe wie die des Typus 14.a, 15.a, 15.c, 15.d, 16.a und 16.b, großformatige Ohringe mit einer S-Schleufe (Typus I.) sowie Halsketten aus zweigliedrigen Anhängern (Typus 42.a), beziehungsweise Fingerringe mit einem dreieckigen Reifen (Typus 31.b). Diese Formen der Schmuckgegenstände wurden anhand der horizontalstratigraphischen Beziehungen der frühesten Bestattungsphase am Gräberfeld neben Gomjenica zugeordnet. Im nördlichen Teil des Gräberfeldes sind dies beispielsweise die Grabanlagen Nummer 4., 21. (T. 1., 1.) und 43. (T. 1., 2.), und im westlichen Teil die Grabanlagen Nummer 100. (T. 2.) und 161. (T. 3.).

Mit Vorkommen der erwähnten Schmuckgegenstände entstand *de facto* die erste Bestattungsphase am Gräberfeld, die wir als die *Phase Gomjenica I* bezeichnet haben. Das Grabinventar dieser Phase erscheint synchron mit der frühen Phase der I. Stufe der Bijelo-Brdo-Kultur (T. 9.).

Die Analyse der Bestattungsstufen im Gräberfeld von Gomjenica ergab, dass eine neue Phase folgte. Charakteristisch für diese, als *Gomjenica II.* bezeichnete Phase ist das Vorkommen von großformatigen Ohringen mit einer S-Schleufe in Verbindung mit neuen Schmuckgegenständen, genauer gesagt mit verschiedenen Formvarianten der Fingerringe (Tabelle 1. i 2.). Es handelt sich um Fingerringe der Typen 32., 33., 34. und 36. Viel wichtiger ist jedoch unserer Meinung nach das Vorkommen einer völlig neuen Schmuckgruppe von gegossenen rustikalen traubenförmigen Ohringen des sogenannten Volinya-Typs, bezeichnet als Variante 17.b. Um die neu entstandene Situation – d.h. den Beginn dieser neuen Bestattungsphase am Gräberfeld von Gomjenica – zu verdeutlichen, haben wir einige besonders charakteristische Grabanlagen herausgesucht. Es handelt sich dabei um die Grabanlagen Nummer 13. (T. 4. 1.), 30 (T. 4. 2.), 44. (T. 5.), 125. (T. 7.), 156, die überwiegend im südöstlichen und nordöstlichen Teil des Gräberfeldes freigelegt wurden. Die neuen Formen von Fingerringen und insbesondere die neuen Varianten von Ohringen (Typ 17.b) sind überwiegend für den südlichen Teil des Gräberfeldes, aber auch für sein nördliches Segment, charakteristisch (T. 10.).

Eine besondere Erscheinung innerhalb des Gräberfeldes Gomjenica sind die Schläfengehänge mit Schlaufen und einer, beziehungsweise drei bikonischen hohlen Beeren. Mit dieser einzigartigen Schmuckgruppe haben wir uns detaillierter in unserer Untersuchung zur Chronologie des frühmittelalterlichen Gräberfeldes in Mahovljani bei Banja Luka befasst. Bei dem Fundgut dieses Gräberfeldes entdeckten wir nämlich zwei grundlegende Gruppen von Schläfengehängen, die wir aufgrund der Anzahl von ausgeprägten bikonischen glatten Blechbeeren als Typus III. und Typus IV bezeichnet haben. Hierbei haben wir bei den Schläfengehängen des Typus III, d.h. mit einer bikonischen Beere, eine Unterteilung vorgenommen in Variante III.a – mit einer Schleufe, auf die eine Beere angebracht wird –, und in Variante III.b – mit zwei Schlaufen – die ebenfalls eine bikonische Beere aufweist. Die Schläfengehänge des Typus III. und Typus IV. lassen sich am Gräberfeld Mahovljani sehr zuverlässig datieren, da sie im archäologischen Kontext freigelegt wurden. Unter Berücksichtigung des gleichzeitigen Vorkommens anderer Schmuckgruppen wurden sie in die frühe Phase der I. Stufe der Bijelo-Brdo-Kultur datiert.

In Gomjenica wurde, wie schon erwähnt, eine größere Anzahl von Schläfengehängen des Typus III. und des Typus IV. registriert. In der Grabanlage Nummer 21. begegnen wir ihnen als Variante III.a, also mit einer Schleufe, in Verbindung mit dem Ring des Typus 13. und dem Ohring des Typus 15.e. Interessant ist das gleichzeitige Vorkommen von Schläfengehängen des Typus III.a und Typus IV. in der Grabanlage Nummer 125. (T. 7.). Dort erscheinen Schläfengehänge des Typus III.a und des Typus IV. zusammen mit großformatigen Ringen, die eine S-Schleufe mit je zwei kleinen Perlen aufweisen, dann mit einem Ring des Typus 31. und mit gegossenen rustikalen Exemplaren der Volinya-Ohringe des Typus 17.b. In der Grabanlage Nummer 156. (T. 8.) begegnen wir einem Paar von Schläfengehängen des Typus III.a zusammen mit einem Ring des Typus 31., einem Halsring des Typus 42.a, beziehungsweise großformatigen Ringen mit einer S-Schleufe.

Alle drei angeführten Grabanlagen (21, 125 i 156) datierten wir, wie später ersichtlich sein wird, in die frühen Bestattungsphasen am Gräberfeld Gomjenica, beziehungsweise in die Phasen *Gomjenica I.* und *Gomjenica II.* Diese beiden Bestattungsphasen entsprechen nach dem von J. Giesler vorgeschlagenen absolut-chronologischen Schema der zeitlichen Dauer der I. Stufe der Bijelo-Brdo-Kultur

Die Phase Gomjenica II. stimmt zeitlich überein mit unserer späten Phase der I. Stufe der Bijelo-Brdo-Kultur beziehungsweise nach Gieslers chronologischem Schema, mit der Endphase der I. Stufe der Bijelo-Brdo-Kultur (T. 10.).

Bei einer kleineren Gruppe der Grabanlagen im nördlichen Teil des Gräberfeldes erkannten wir die dritte Bestattungsphase im Gräberfeld. Diese Phase bezeichneten wir als *Gomjenica III.*, was aus der typologischen Kombinationstabelle des Gräberfeldes (Tabelle 1.) beziehungsweise aus der typologischen Kombinations-/Typologietabelle (Tabelle 2.) hervorgeht. Es handelt sich um Beigaben in Form von Silberringen mit einer S-Schleufe und neuen Ringformen, oder genauer den Ringen der Typen 26., 27. und 29. Es geht vor allem um die Grabanlagen Nummer 8., 10. und 35. im nördlichen Teil des Gräberfeldes, aber auch um die Grabanlage Nummer 79., im westlichen Randteil des Gräberfeldes.

Die Phase *Gomjenica III.* ist synchron mit unserer frühen Phase der II. Stufe der Bijelo-Brdo-Kultur beziehungsweise, nach Gieslers chronologischem Schema, mit dem Anfang dieser Stufe (T. 11.).

Schließlich haben wir anhand der Bestände aus den Grabanlagen Nummer 69, 202. und 223. (T. 12.) die letzte Bestattungsphase im Gräberfeld bei Gomjenica, die wir als Phase *Gomjenica IV.* bezeichnet haben, festgestellt. In diesen Grabanlagen wurden einige Schmuckgegenstände wiedererkannt, die aus der früheren Zeit übernommen worden sind. Es handelt sich zum Beispiel um Formen, die sich aus früheren Bestattungsphasen erhalten haben, wie das Fundgut der Grabanlage Nummer 69. zeigt, in der neben Ohrringen des Volinya-Typus (Typus 17.b) auch ältere Schmuckformen der Fingerringe vorkommen (Typen 31.a und 31.b). Ein Novum ist der Ring mit einem bandförmigen Reifen, der gemäß Gieslers Typologie als Typus 35 bezeichnet wurde.

Bosanska Posavina ist ein Gebiet, in dem drei große europäische geographische Regionen einander begegnen: Mitteleuropa mit seinem ostalpinen Kreis, das Mittelmeer und der Donauraum/Balkan. Diese Tatsache sollte man stets vor Augen haben, wenn man die dortigen materiellen archäologischen Zeugnisse betrachtet, bewertet und sich eine Meinung über das analysierte Gebiet bildet.

Das Gebiet vom Flusslauf der Una im Westen, der Save im Norden und der Drina im Osten sowie den Dinariden im Süden stellt im geographischen Sinne den äußersten südlichen Rand des großen Karpatenbeckens dar. Dieser peripannonische Rand entlang der Flusstäler der Una, Vrbas und Bosna bildete eine permanente natürliche Verbindung zwischen dem zentralen Teil Europas im Norden und seinem mediterranen Gebiet im Süden. Die Materialfunde der vorgeschichtlichen, antiken und mittelalterlichen Perioden, die in dem Gebiet freigelegt wurden, das in diesem Beitrag betrachtet wurde – also zwischen dem Flusslauf der Save im Norden und den Dinariden im Süden – bestätigen die große Bedeutung dieses Gebiets in der Vergangenheit Europas. Es ist eine Kontaktzone zwischen dem pannonischen und dem mediterranen Teil Europas, die zugleich auch ein naturgegebener Verkehrsknotenpunkt zwischen Nord- und Südeuropa beziehungsweise zwischen dem Westen und dem Osten entlang des Save-Drau-Donau-Korridors ist.

Daher seien nachfolgend kurz die wichtigsten Materialquellen aus der Zeit der Spätantike und des Frühmittelalters erwähnt, die das archäologische Bild über die Ereignisse im betrachteten Gebiet wesentlich erhellen. Auf dieser Grundlage werden wir danach versuchen, uns eine Vorstellung von der Bedeutung des freigelegten und evaluierten frühmittelalterlichen Gräberfeldes Gomjenica innerhalb des gleichzeitigen Horizontes des Gräberfeldes im bosnischen Teil der Posavina zu bilden.

Im 6. Jahrhundert, während der Reconquista des Kaisers Justinian I. (527-565), erlebten die Bergwerke im Flusstal der Japra ein Wiederaufblühen, und parallel dazu bildete sich von der Save im Norden bis zum Glamoč-Feld im Süden ein Netz von Refugien beziehungsweise Festungen (*ta castra*) wie das *Castellum Balkis*, ein Refugium am Wallburg Zecovi in Čarakovo, südlich von Prijedor und Vrbiljani bei Ključ, in der Nähe der Quelle des Flusses Sana. Das Netz von Castren und Refugien, ausgebreitet in der gebirgigen Zone von Kozara in Richtung Süden, sollte die Bevölkerung in den Stadtgemeinden des betrachteten Gebiets schützen, aber auch das Verkehrssystem, das Südpannonien und Dalmatien verband. Jegliche Versuche Justinians, das Gebiet vom Donauraum bis zur Ionischen Bucht, d.h. der Adria, zu sichern und vor neuen Gefahren aus dem Norden – den Awaren, Slawen und Anten – zu schützen, scheiterten. Nach dem Tod des Kaisers und der Umsiedlung der Langobarden von Pannonien nach Italien im Jahre 568 entstand eine gefährliche Kluft, in der es bald zum Fall Sirmiums, der spätantiken Metropole, im Jahre 582 und zum Einfall der Awaren unter Khagan Bajan im Jahre 597 entlang der alten römischen Strasse Servicij–Salona kam. Kurz aufgehalten, eroberten die Awaren erst in ihrem zweiten Feldzug im Jahre 602, nach dem Tod des byzantinischen Kaisers Mauricius Tiberius Delminium, danach zerstörten sie wahrscheinlich Salona und letztlich die Stadt Narona im Flusstal der Neretva. In der verwüsteten Ebene am rechten Ufer des Flusses Save, aber auch tiefer südlich, in Richtung Dinariden, siedelten sich am Übergang des VI. zum VII. Jahrhundert in der frühen Migrationswelle die Slawen an, die die übriggebliebenen Teile des autochthonen römischen und germanischen spätantiken Substrats überlagerten. Dieses neue Superstrat siedelte sich dauerhaft in den Gebieten der einstigen römischen Provinzen Pannonien und Dalmatien an und bildete dort unter awarischer Herrschaft territoriale Einheiten, die die Keime bestimmter späterer politischer Kerne darstellten. Am bedeutenden Verkehrsknoten um das heutige Banja Luka, über das seit urgeschichtlichen Zeiten die große europäische Verkehrsrouten vom Karpatenbecken zum Mittelmeer verlief, befand sich ein Verteidigungszentrum, den die Awaren beherrschten.

Ende des 8. Jahrhunderts und um das Jahr 800, d.h. während der Gestaltung der neuen politischen Landkarte Europas, als durch die Ankunft der Franken die Eigenständigkeit der peripheren gentilen Herrscher, die früher dem

awarischen Khaganat untergeordnet waren, begünstigt wurde, war das in diesem Beitrag behandelte Gebiet, Teil der frühslawischen gentilen Herrschaft, deren Zentrum sehr wahrscheinlich Siscia war, einst eine blühende Stadt der Antike.

Funde frühkarolingischer Waffen aus Rudići bei Glamoč, die Reitausrüstung (Sporen) aus Rakovčani bei Prijedor beziehungsweise aus Bagruša bei Petoševci, und das besonders wertvolle Exemplar einer Riemenzunge aus Vrbljani bei Ključ sind neben einigen derzeit noch bescheidenen Funden aus Sisak, materielle Zeugnisse einer systematischen Ausdehnung des Interessengebiets des Fränkischen Kaiserreichs nach Osten.

Die kontinuierliche Bedeutung des Erzbeckens von Japra, in dessen Zentrum sich der Fundort von Gomjenica befindet, wurde durchaus auch im Frühmittelalter erkannt. Zeugnisse der Beziehung der lokalen Bevölkerung zu den Naturreichtümern – Eisengruben und andere Metalle – spiegeln sich u.a. auch in der deutlich ausgeprägten lokalen Eigenständigkeit und darüber hinaus auch in einer eigentümlichen Autochthonität und prunkvollen Tracht wider, wie das Grabinventar der bestatteten Bevölkerung zeigt. Dieses Spezifikum spiegelt sich vor allem in manchen einzigartigen und originellen Schmuckgegenständen wider, die die Archäologie im Horizont der frühmittelalterlichen Reihengräberfelder des bosnischen Teils der Posavina freilegte. Der erwähnte Horizont der frühmittelalterlichen Gräberfelder weist Besonderheiten auf, die sie zu einer eigenständigen kulturellen Mikroregion machen. Eines der bedeutenderen kunsthandwerklichen Zentren dürfte wohl im weiteren Gebiet von Prijedor, d.h. in der Umgebung von Gomjenica, liegen. Das größte Zentrum ist allerdings im frühmittelalterlichen Sisak zu suchen, wo die lokale Produktion durch zahlreiche Schmuckgegenstände, vor allem aber durch den einzigartigen Fund einer Gussform für traubenförmige Ohringe und Kreuze, nachgewiesen wurde.

Es handelt sich sicherlich um ein Gebiet, in dem zwei besonders charakteristische frühmittelalterliche Kulturkreise ständig interferieren. Das betrachtete Gebiet und insbesondere das einzeln bewertete Inventar des Gräberfeldes in Mahovljani bei Banja Luka und das hier analysierte Gräberfeld in Gomjenica bei Prijedor weisen deutlich auf eine starke Integriertheit der Bevölkerung in den Bijelo-Brdo-Kulturkomplex, d.h. den pannonischen Kulturkomplex, hin mit fast ebenso evidenten Einflüssen aus dem kroatischen Adriagebiet. Ein Verbindungspunkt dieser beiden Kulturkreise sind die charakteristischen Schmuckgegenstände, denen wir die kommenden Zeilen widmen.

An dieser Stelle sei auf die schon mehrmals erwähnten einbeerigen und dreibeerigen bikonischen Schläfengehänge als einen spezifischen autochthonen Schmuckgegenstand hingewiesen. Hierbei handelt es sich in der Tat sehr wahrscheinlich um ein lokales Produkt, für das wir eine besondere Bezeichnung vorschlagen – *Typus Gomjenica-Mahovljani*, basierend auf den eponymen Fundorten dieser Fundgruppe. Vor allem in Gomjenica ist diese Fundgruppe mit einer großen Anzahl von Gegenständen vertreten. Innerhalb dieses vorgeschlagenen Typus unterscheiden wir, wie bereits erwähnt, zwischen den einbeerigen bikonischen Schläfengehängen, die wir als Typus III mit seinen zwei Varianten bezeichnet haben (III.a und III.b), und den dreibeerigen bikonischen Schläfengehängen des Typus IV.

Das frühe Vorkommen des erwähnten Schmucktypus *Gomjenica-Mahovljani* in Bosanska Posavina bereits in der Phase *Gomjenica I.*, d.h. in unserer frühen und späten Phase der I. Stufe der Bijelo-Brdo-Kultur im Zwischenstromgebiet, beziehungsweise nach Gieslers chronologischem Schema in der Stufe I., in Kombinationen – also gleichzeitig – mit den Exemplaren der rustikalen gegossenen Volinya-Ohringe, belegt eine bestimmte Originalität dieser Schmuckform im erwähnten Gebiet, in dem frühmittelalterliche Gräberfelder vorkommen, die üblicherweise sehr reich an Grabinventar sind.

Die Einzelfunde der Ohringe des Typus III. und Typus IV. im Gebiet Dalmatiens, zum Beispiel in Biskupija-Crkvina, Oton, Smrdelji und bei Šibenik in *Donje polje*, beweisen die Kontinuität des Vorkommens dieser Schmuckgruppe sowie die Häufigkeit der kulturellen und anderen Beziehungen zwischen dem pannonischen und dem mediterranen Gebiet Kroatiens (Abb. 1.). Dafür dürfte auch der Fund eines eher schlecht erhaltenen dreibeerigen Schläfengehänges (Typus IV) aus dem frühmittelalterlichen Gräberfeld am Standort *Stranče Gorica* in Vinodol sprechen.

Anhand unserer chronologisch-typologischen Tabelle 1 lassen sich die Schläfengehänge der Typen III. und IV. aus dem Inventar des Gräberfeldes Gomjenica sowohl Gieslers als auch unserer *frühen Phase* der I. Stufe der Bijelo-Brdo-Kultur zuordnen, während der Typus IV. etwas länger, d.h. bis zum Ende Gieslers I. Stufe der Bijelo-Brdo-Kultur beziehungsweise bis zum Ende unserer *späten Phase* der I. Stufe der Bijelo-Brdo-Kultur dauerte. Dies entspricht einem Zeitraum von der Mitte des 10. Jahrhunderts bis ungefähr um das Jahr 1030. Auf eine relativ ähnliche Situation weisen auch die Funde gleichartiger Schläfengehänge im Gräberfeld Mahovljani bei Banja Luka hin.

Unsere Aufmerksamkeit werden wir im Folgenden kurz auch auf das Gebiet Mittelkroatiens lenken. Genauer, auf zehn eigentümliche Exemplare prunkvoller silberner Schläfengehänge mit drei bikonischen Beeren in Filigran- und Granulationstechnik, die in der Grabanlage 96 gefunden wurden und die die Archäologin Katica Simoni, Leiterin der Ausgrabungen des mittelalterlichen Gräberfeldes Zagreb-*Stenjevec*, als *Typus Stenjevec* bezeichnet. Die mittlere Beere ist mit ihrer längeren Achse vertikal und die seitlichen Beeren sind mit ihren längeren Achsen horizontal zum Ring positioniert. Die bikonischen Beeren sind aus Filigrandraht in Durchbruchtechnik. Die Bee-

ren sind auf der einen Seite mit Spulen des Filigrandrahtes und auf der anderen mit einem gehämmerten S-Ende befestigt. Diese besonders interessante Schmuckgruppe, die Bestandteil der Frauentracht war, datierte Simoni an den Beginn des 12. Jahrhunderts, beziehungsweise in das 11. und 12. Jahrhundert. Ein ähnliches Beispiel der Schläfengehänge, allerdings mit fünf Beeren, wurde in Kloštar Podravski dokumentiert.

Neuerdings wurden relativ ähnliche Exemplare der dreibeerigen Schläfengehänge auch in Lobar in Grabanlage 108. an der nördlichen Seite des Schiffes der Kirche Majke Božje Gorske gefunden und in die Mitte des 13. Jahrhunderts datiert. Es ist ersichtlich, dass es sich nicht um ein isoliertes Vorkommen handelt, vielmehr dürfte künftig mit ähnlichen Funden zu rechnen sein, die sicherlich zu ihrer präziseren Datierung, einer Unterscheidung zwischen den Varianten und nicht zuletzt auch zum Erahnen oder Entdecken ihrer kunsthandwerklichen Ausgangspunkte beitragen werden. Was die erwähnten Funde des *Typus Stenjevec* jedoch auf den ersten Blick offenbaren, ist die signifikante Verwandtschaft ihrer Grundmerkmale mit den rustikaleren Varianten, die wir als den *Typus Gomjenica-Mahovljani* bezeichnet haben.

Es sei darauf hingewiesen, dass im Inventar des Gräberfeldes Zagreb-*Stenjevec* auch gegossene rustikale Ohringe des Volinya-Typus 17.b vorkommen, aber auch – und dies ist besonders wichtig – Exemplare der prachtvollen silbernen Ohringe in Granulations- oder Filigrantechnik, die gemäß Gieslers Typologie als der Typus 17.a bezeichnet wurden.

Das synchrone Vorkommen der prachtvollen und rustikalen Varianten der Beerenohrringe des Typus 17 im Inventar des Gräberfeldes Zagreb-*Stenjevec* sowie der etwas schlichteren Varianten (17.a), parallel zu den rustikalen gegossenen Volinya-Ohrringen (17.b) im frühmittelalterlichen Gräberfeld Zvonimirovo-*Veliko polje* bei Suhopolje im Verwaltungsbezirk Virovitica-Podravina, lassen bestimmte Überlegungen auch in Richtung möglicher gemeinsamer Ausgangspunkte, d.h. der kunsthandwerklichen Zentren der erwähnten Schmuckvarianten, zu. Dies beweist gleichzeitig, dass parallele Vorkommen der luxuriösen und rustikalen Varianten im Gebiet des Zwischenstromgebiets der Drau, Donau und Save üblich waren.

Waren im Falle der rustikalen Schläfengehänge des *Typus Gomjenica-Mahovljani* (Typus III. und Typus IV.) bzw. ihrer luxuriösen Varianten des *Typus Stenjevec* auch synchrone Vorkommen möglich? Gegenwärtig können wir diese Frage noch nicht beantworten, da uns Funde der erwähnten Varianten aus einem zuverlässigen archäologischen Kontext fehlen, die unsere Überlegung von der möglichen Synchronizität der Vorkommen rustikaler und luxuriöser dreibeeriger bikonischer Schläfengehänge bestätigen würden. Zwischen den beiden erwähnten Typen von dreibeerigen Schläfengehängen, die absolut die grundlegenden Parallelmerkmale aufweisen – drei bikonische Beeren, verteilt an einem Ring mit einer S-Schleife – liegt eine Zeitspanne, die gegenwärtig den Zeitraum von der ersten Hälfte des 11. bis zum Anfang des 12. Jahrhunderts (nach Simoni) umfasst. Dies bedeutet dass es sich um eine Zeitspanne von nur zwei, höchstens drei Generationen handelt. Es besteht natürlich ein Unterschied in der Anfertigungstechnik von bikonischen Beeren. Trotzdem sind wir überzeugt, dass eine künftige, präzisere Datierung der Funde aus dem Gräberfeld Zagreb-*Stenjevec* vielleicht einen noch genaueren Einblick in die Reihenfolge der Bestattungen, d.h. in die relativ-chronologischen Beziehungen innerhalb dieses bedeutenden Fundortes, ermöglichen wird.

Ein- und Dreibeerenohrringe des *Typus Gomjenica-Mahovljani* spiegeln den einfachen ruralen, man könnte sagen durchschnittlichen Geschmack und sozialen Status der Verstorbenen wider. Die luxuriösen Varianten des *Typus Stenjevec* in Granulations- und Filigrantechnik, wie auch die ähnlich prachtvoll granulierten und filigran angefertigten Ohringe des Typus 17.a, spiegeln den Geschmack eines Teils der wohlhabenden Bevölkerung wider. Eine größere Anzahl findet sich in beiden Fällen – sowohl im Inventar des Gräberfeldes Zagreb-*Stenjevec* als auch im jüngeren Detail des Gräberfeldes in Lobar – in den Grabanlagen der vornehmen Verstorbenen wieder.

Das, was aufgrund der Vorkommen der rustikalen Varianten der Schläfengehänge des *Typus Gomjenica-Mahovljani* und der luxuriösen Exemplare des *Typus Stenjevec* beziehungsweise der früher erwähnten Exemplare der traubenförmigen Ohringe (Typus 17) ersichtlich wird, ist ihr Verbreitungsgebiet. Das natürliche Zentrum dieses Gebiets ist sehr wahrscheinlich das frühmittelalterliche Siscia, in dem die Archäologie schon früher zuverlässig das Vorkommen kunsthandwerklicher Werkstätten nachwies. Zu diesem natürlichen Zentrum der heutigen Makroregion Mittelkroatiens orientierte sich auch die Bevölkerung, die ihre Verstorbenen in den Skelettreihengräberfeldern im Gebiet südlich des Flusslaufs der Save, zwischen der Una und der Vrba, bestattete. Wir sind jedoch überzeugt, dass an mehreren Orten, insbesondere im betrachteten Gebiet in der Nähe des Erzbeckens von Japra, grundlegende Voraussetzungen auch für die Entstehung der lokalen kunsthandwerklichen und anderen Werkstätten in den Siedlungen vorhanden waren, die aber durch archäologische Methoden noch nicht nachgewiesen worden sind. Ihr Vorhandensein lässt sich anhand des Spiegelbildes, das aus dem Inventar des Gräberfeldes der bestatteten Bevölkerung hervorgeht, erahnen.

Die Lage dieser Siedlungen in der Nähe der äußerst wichtigen mittelalterlichen Verkehrsrouten, die in Nord-Süd Richtung den Mitteldonauraum und insbesondere das Zwischenstromgebiet der Drau, Donau und Save mit der östlichen Adriaküste, d.h. mit dem Mittelmeer verbinden, trug zu ihrer Sonderrolle bei. Die Verkehrsbedeutung, reiche Lagerungen verschiedener Erze, landwirtschaftliche Flächen und gut verzweigte Hydrographie waren

neben sonstigen natürlichen Gegebenheiten die ausschlaggebenden Gründe für ein kontinuierliches Leben. Dabei war die Verkehrsrouten entlang des Flusstals der Una eine unausweichliche natürliche Verbindung zwischen dem annonischen und dem dalmatinischen Teil des kroatischen Gebiets, insbesondere in bestimmten historischen Etappen des Wachstums des kroatischen Reiches.

Diese Kontinuität des Lebens lässt sich auch mit historischen Ereignissen in Verbindung bringen, die Dank der großen Bemühungen L. Margitićs in neuester Zeit zur Verdeutlichung und Durchleuchtung der allgemeinen Lage Kroatiens, vor allem seines annonischen Teils – Slawonien – und somit auch des Kernes der im östlichen Küstengebiet der Adria ansässigen Ethnie, im europäischen Kontext im Zeitraum seit der Mitte des 9. und insbesondere im 10. und 11. Jahrhundert, wesentlich beitragen.

Es sei kurz an einige bedeutende allgemeine historische Tatsachen erinnert. Bis in das 11. Jahrhundert hinein wurde das Dalmatinische Thema, das bereits früher, zwischen 867 und 886, zur Zeit der Herrschaft des byzantinischen Kaisers Basileios I., als eine besondere militärische Verwaltungseinheit entstanden war, in ein Unterdalmatisches Thema – mit Zadar als Zentrum – und in ein Oberdalmatisches Thema – mit Dubrovnik als Zentrum – eingeteilt.

Unsere absolut-chronologische Tabelle 3., in deren Mittelpunkt das Gräberfeld bei Gomjenica, als eines von etwa zwanzig Fundorten des südannonischen Teils des Bijelo-Brdo-Kulturkomplexes dargestellt ist, zeigt, dass in Kroatien damals die Könige Stjepan Držislav, Svetoslav-*Suronja* oder *Surinja* sowie Mihajlo Krešimir II. herrschten. Nach dem Tode Stjepan Držislavs brach in Kroatien der Thronfolgekrieg zwischen seinen Söhnen Svetoslav Suronja (Surinja), Krešimir III. und Gojislav aus, der mit der venezianischen Besetzung des Unterdalmatischen Themas und der ungarischen Eroberung Slawoniens 1027 endete.

Das erwähnte Unterdalmatische Thema blieb trotz zeitweiser Herrschaft kroatischer Herrscher über Städte und Inseln (Rab, Cres, Lošinj, Krk) im 10. Jahrhundert dennoch innerhalb des Byzantinischen Reiches bis zur zweiten Hälfte des 11. Jahrhunderts bestehen, als es während der Herrschaft der Könige Petar Krešimir IV. und Dmitar Zvonimir mit Kroatien vereinigt wurde (Tabelle 3.).

Zu Zeiten der Bestattung im Gräberfeld Gomjenica herrschten im benachbarten Ungarn die großen Fürsten Taksony und Géza beziehungsweise der erste König aus der Arpadović-Dynastie, Stephan I. *der Heilige* (997-1038). Auf dem byzantinischen Thron saßen damals die Kaiser Romanos II., Nikephoros, Ioannes Tzimiskes, Basileios II. (976-1025) beziehungsweise Konstantinos VII. *Porphyrogenetos* und Romanos VIII. Im erwähnten Zeitraum herrschten im Westen mächtige Kaiser der sächsischen Dynastie Otto I., II. und III. sowie Heinrich II. und Konrad II.

Die Erkenntnisse, die wir durch die Evaluierung des Grabinventars des frühmittelalterlichen Gräberfeldes in Gomjenica gewonnen haben, sind vielschichtig. Die freigelegten und analysierten Schmuckgegenstände, denen wir besondere Aufmerksamkeit gewidmet haben, spiegeln die geistige Ebene des Lebens der Bevölkerung am Knotenpunkt der mediterranen und annonischen Kulturelemente des frühmittelalterlichen kroatischen Reiches wider, die die kulturellen Impulse aufnahm, diese anpasste und ihnen den Ausdruck einer eigenen Autochthonität verliehen. Die Vorzüge der natürlichen Lage und die für eine kontinuierliche Lebensform ausschlaggebenden Gegebenheiten genießend, spielte diese frühmittelalterliche Bevölkerung in der Nähe des wichtigen urbanen und geistigen Zentrums der frühmittelalterlichen makroregionalen Einheit Mittelkroatiens – Siscia wohl auch eine bestimmte bedeutende historische Rolle. Die Grundlage für diese bedeutende Rolle bildete die Verkehrsrouten entlang des Unatals in Richtung Süden und Norden, beziehungsweise die natürlichen Schätze des Erzbeckens im Flusstal der Japra. An diesen Faktoren lässt sich die Manigfaltigkeit des Kulturhorizontes erkennen, den die frühmittelalterlichen Gräberfelder Gomjenica, Mahovljani, *Bagruša* bei Petoševci, Tučić und andere noch unentdeckte archäologische Fundorte der Gräberfelder und Siedlungen im bosnischen Teil der Posavina zum Vorschein bringen.

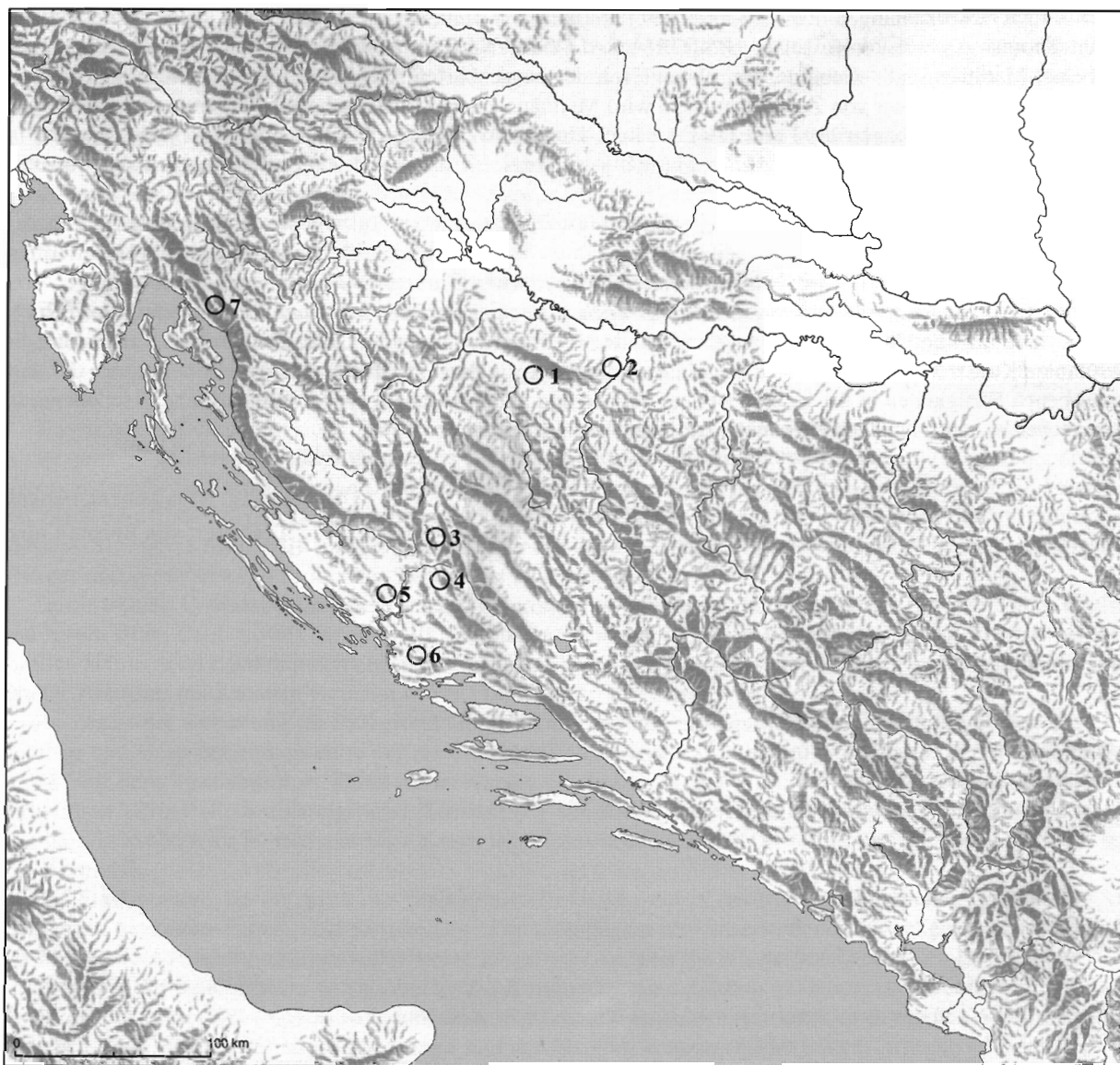
Neben dem äußerst reichen und einzigartigen Fundus des sogenannten Bijelo-Brdo-Kulturkomplexes, das als dominierend im erwähnten Horizont der Gräberfelder und insbesondere im Fundgut von Gomjenica erkannt wurde, ist auch ein bedeutender Beitrag aus dem südlichen Kulturkreis, d.h. dem kroatischen Reich, nicht zu vernachlässigen. Vor allem jener aus den alten romanischen urbanen Zentren an der östlichen Adriaküste. Es scheint, dass Impulse aus diesen fortschrittlichen Zentren, in denen das inspirierte Kunsthandwerk eine jahrhundertalte Tradition besaß, natürlich auf Widerhall in der Bevölkerung stieß, die diese Impulse übernahm, anpasste und modifizierte sowie durch Handelskontakte in andere Regionen verbreitete. Impulse aus romanischen Zentren stießen auf sehr fruchtbaren Boden gerade in jenem Gebiet, das Thema unseres Beitrags ist. Wie langlebig und kontinuierlich diese Übermittlung der Goldschmiedekunst war, bestätigt auch ein interessantes Detail aus *Historia Salonitana* des Archidiakons Thomas, der die Künstler (Goldschmiede und Kirchenmaler) aus Zadar, die zum Beispiel in Bosnien tätig waren, explizit erwähnt.

Die urbanen, überwiegend romanischen Zentren des Frühmittelalters an der östlichen Adriaküste – so z.B. Zadar und Split sowie andere Städte – waren Quellen eines jahrhundertalten kunsthandwerklichen Gewerbes, das die weit entfernt liegenden nördlichen Gebiete mit immer neuen Schmuckformen, vor allem der Goldschmiedekunst, inspirierte.

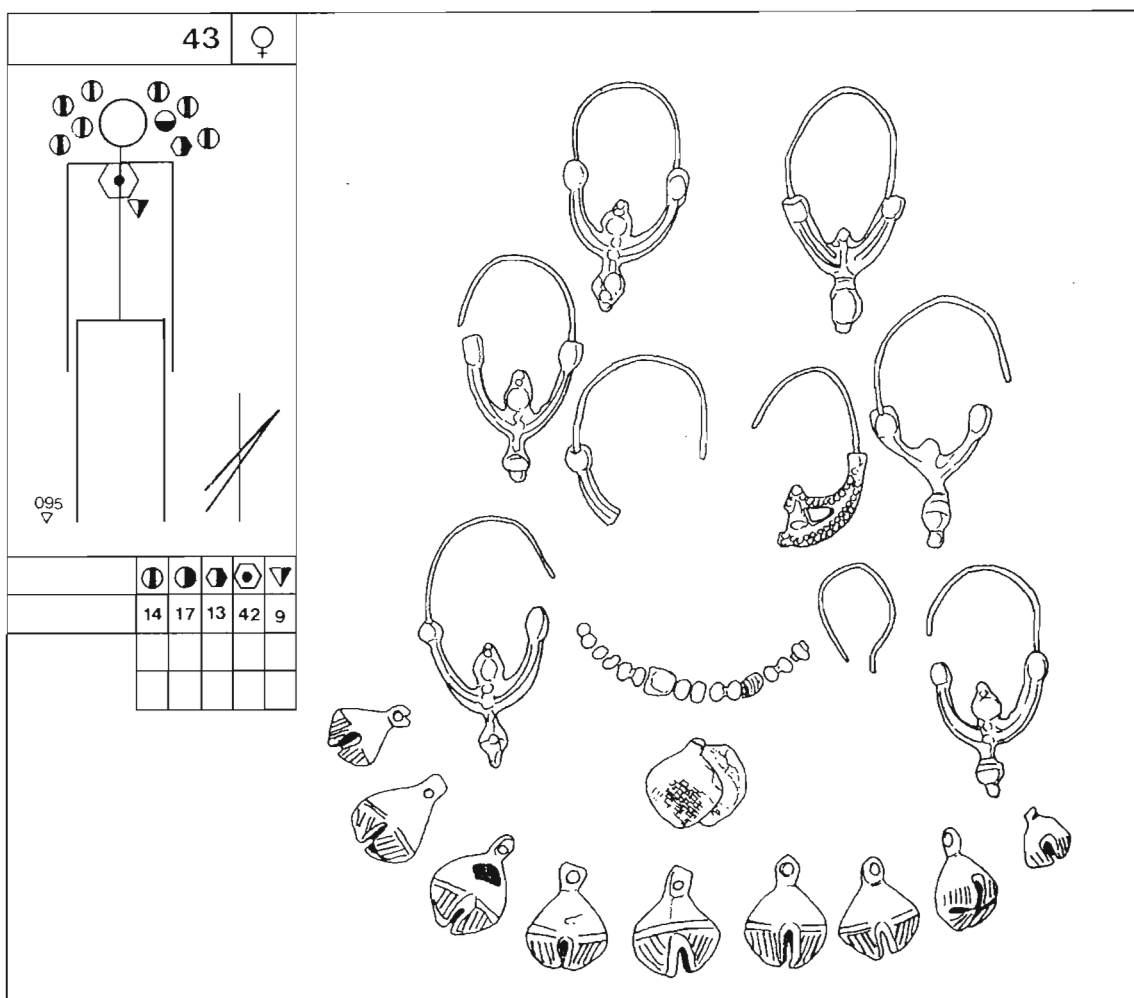
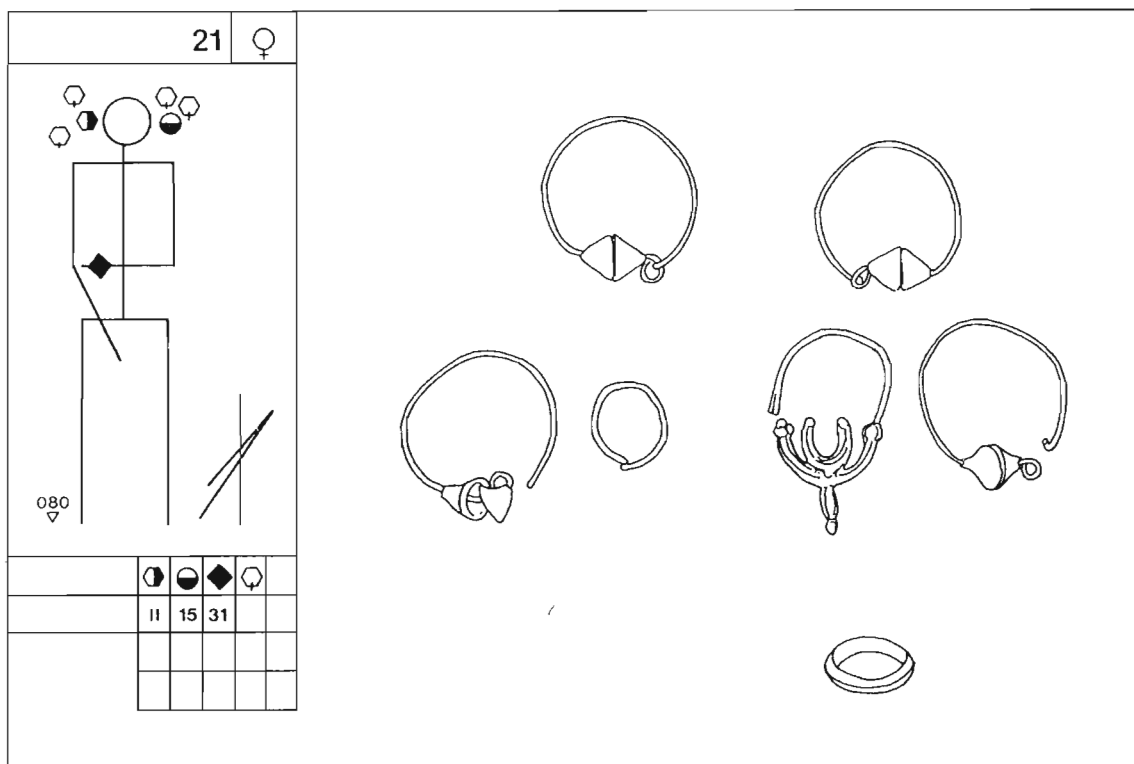
In seinen Aufzeichnungen über den Erzbischof Bernard von Split, der dieses Ehrenamt seit 1200 bekleidete, macht Thomas Archidiakon in seiner HISTORIA SALONITANA eine wertvolle Angabe über die Söhne Zorobabelos, Matthäus und Aristodios, die, obwohl von der benachbarten Adriaküste – Apulien – stammend, seit ihrer Kindheit Einwohner von Zadar waren. So wird Matthäus unter den angesehenen Bürgern von Zadar in den Dokumenten aus den Jahren 1193 und 1198 erwähnt. Thomas Archidiakon führt an: *”Sie waren überwiegend in Bosnien tätig, da sie ausgezeichnete Maler und sehr gute Goldschmiede waren. Außerdem waren sie sehr vertraut mit Latein und der slawischen Schrift”*.

Die gleiche wertvolle mittelalterliche Quelle führt ferner an, dass unser Kulturgebiet insbesondere zur Zeit des Spliter Erzbischofs Laurentius, also in den sechziger Jahren des 11. Jahrhunderts, Kontakte zu den weit entfernten kunsthandwerklichen Zentren wie beispielsweise zu der syrischen Großstadt Antiochien pflegte. Der Spliter Erzbischof Laurentius *“...sandte einen seiner Diener nach Antiochien, um die Gold- und Silberschmiedekunst zu erlernen.”* Die Aus- und Weiterbildung im Kunsthandwerk, insbesondere in der Goldschmiedekunst, in den damals berühmten Kunstzentren im gesamten Mittelmeerraum sowie die darauf folgende gelungene Übertragung der dort erworbenen Fertigkeiten in die Heimat ist eine übliche und allem Anschein nach kontinuierliche Erscheinung in den reichen romanischen Gebieten an der östlichen Adriaküste.

Übersetzung: Nina Matetić Pelikan
Lektoriert von Renata Čupić

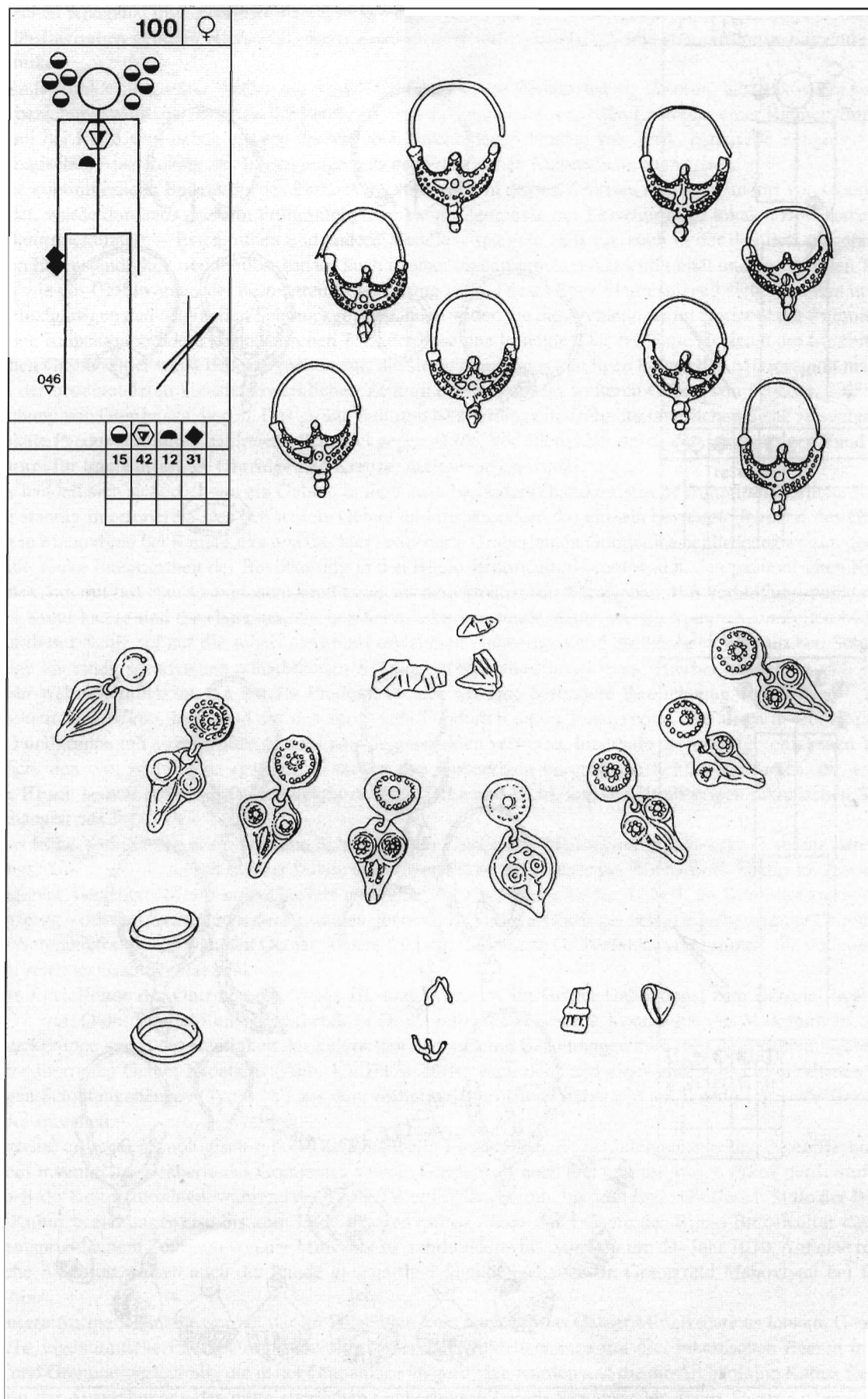

Sl. 1. Zemljovid s položajem ranosrednjovjekovnoga groblja Gomjenica Baltine bare (1), Mahovljani (2), Oton (3), Biskupija-Crkvina (4), Smrdelji (5), Donje polje (6), Stranče Gorica (7)
(izradio: Hrvoje Jambreč)

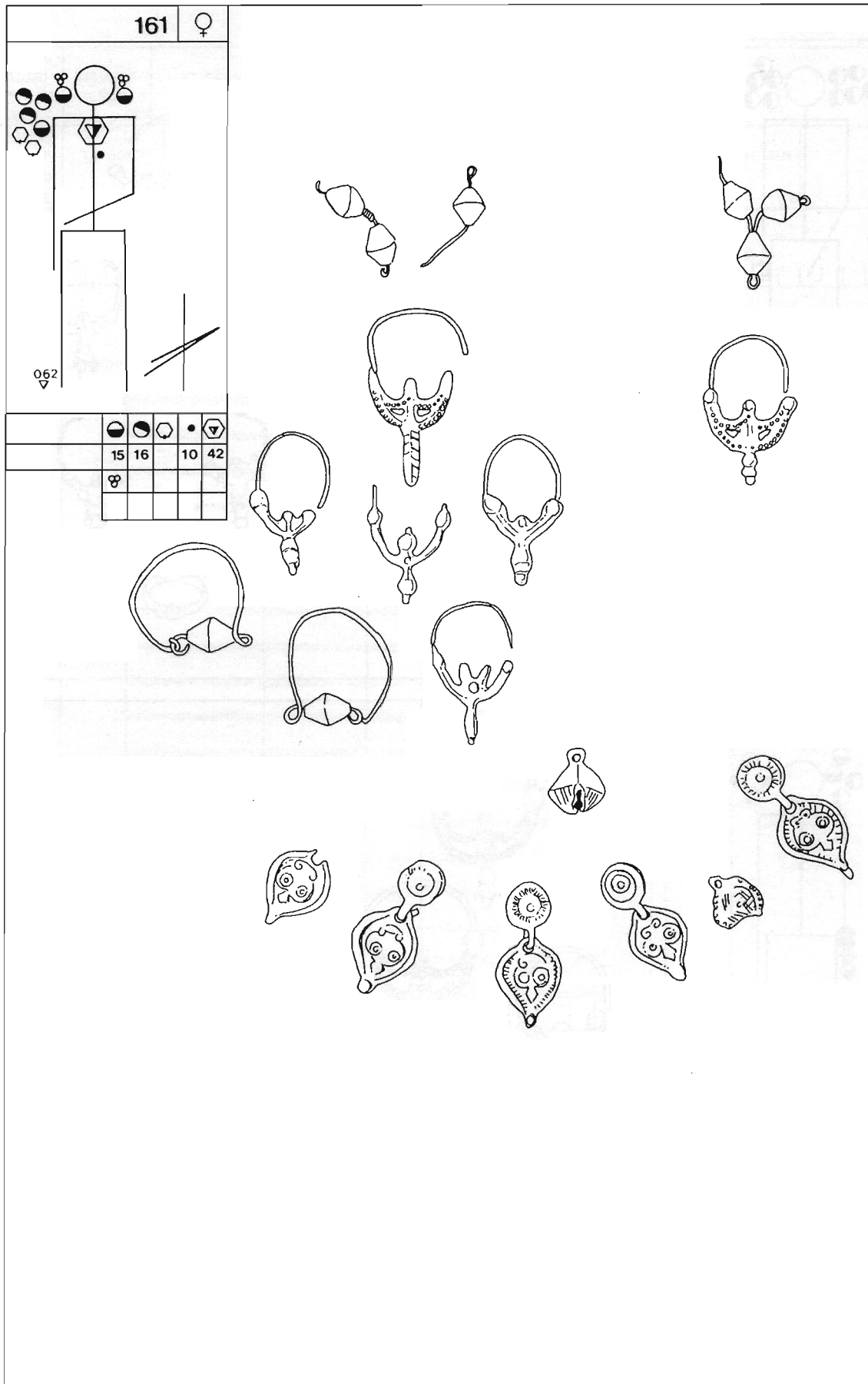

T. 1. 1. Gomjenica, grobna cjelina 21. (crtež: Krešimir Rončević)

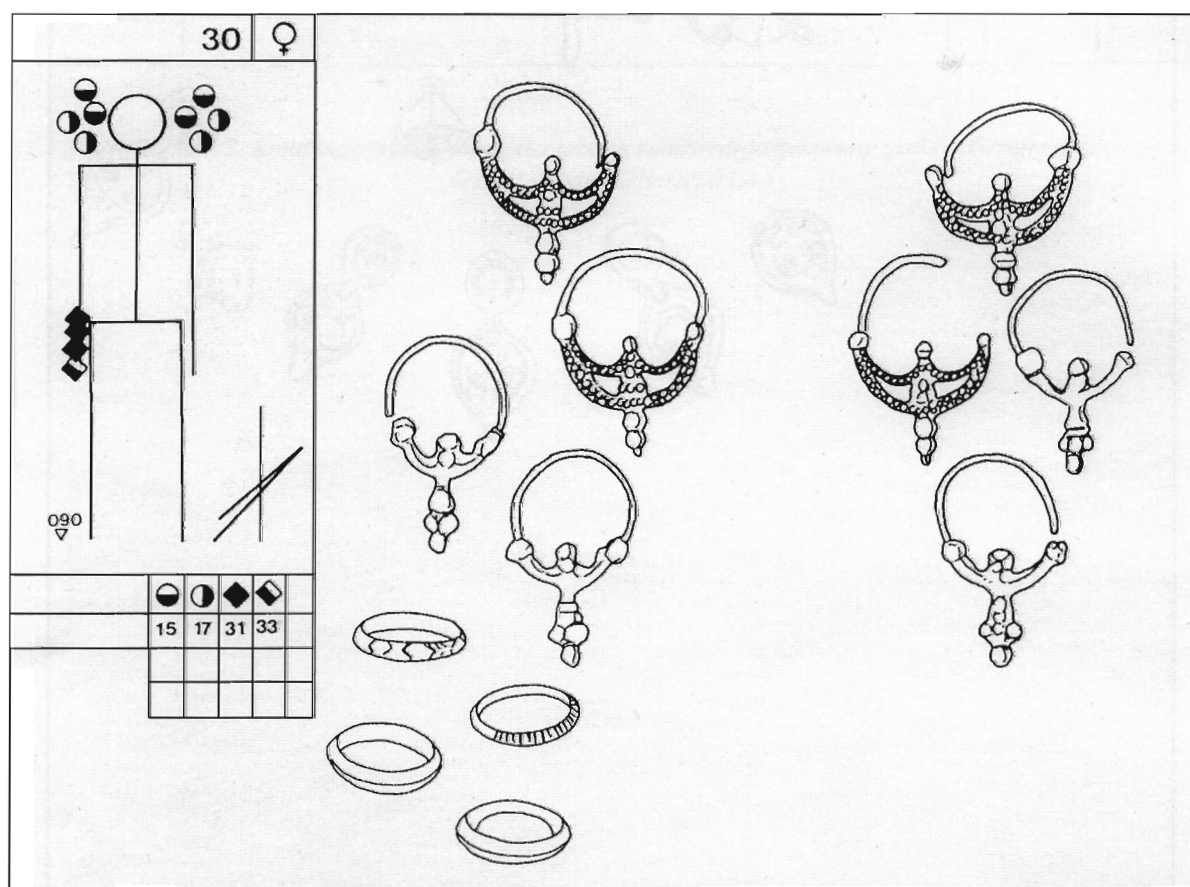
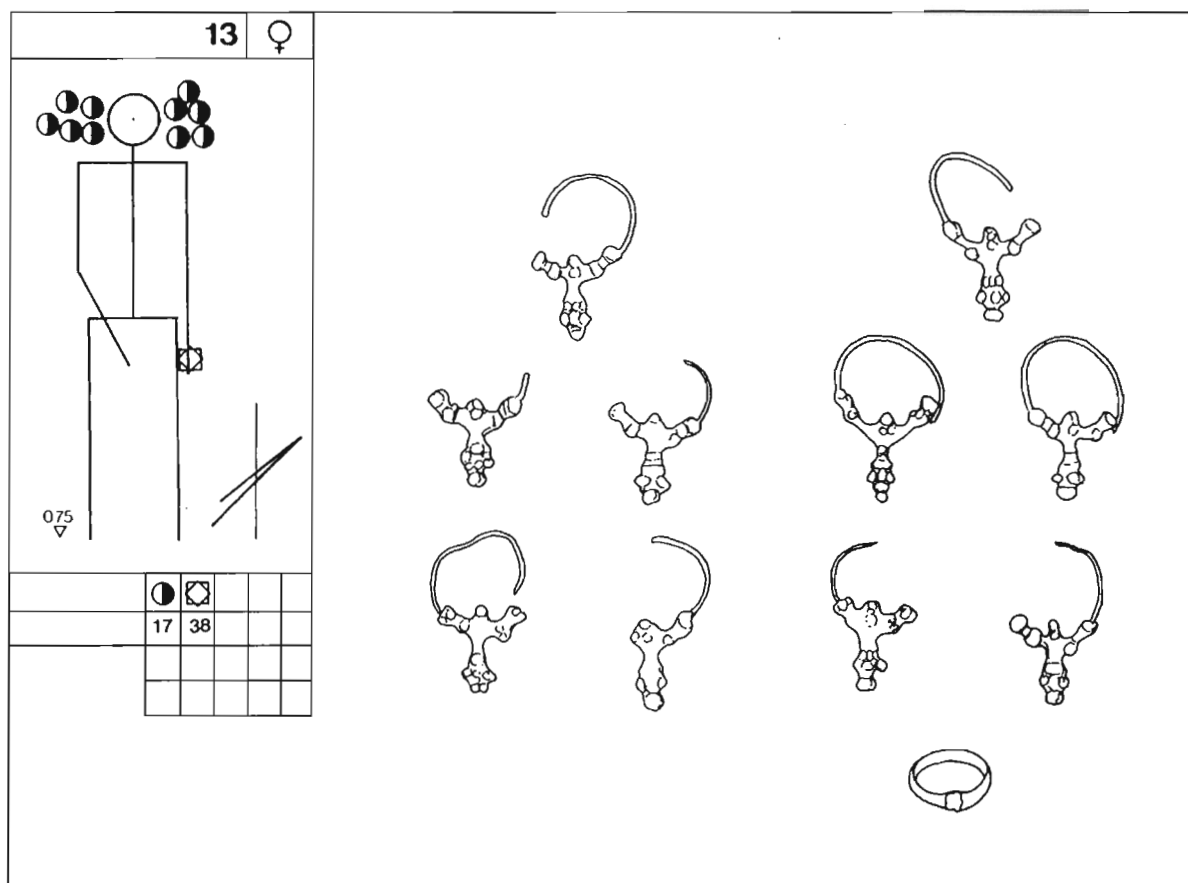
T. 1. 2. Gomjenica, grobna cjelina 43. (crtež: K. R.)

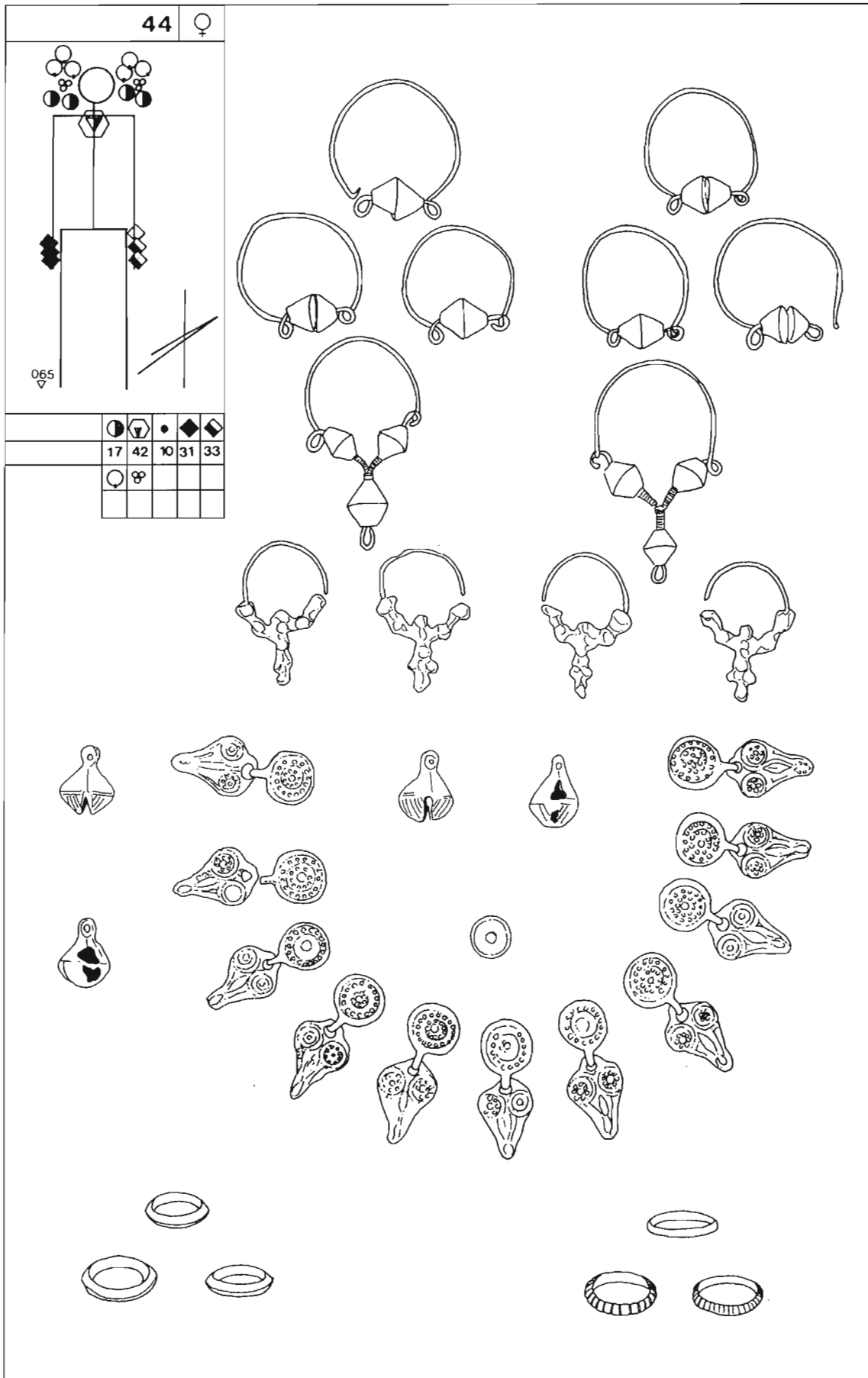
T. 2. Gomjenica, grobna cjelina 100. (crtež: K. R.)

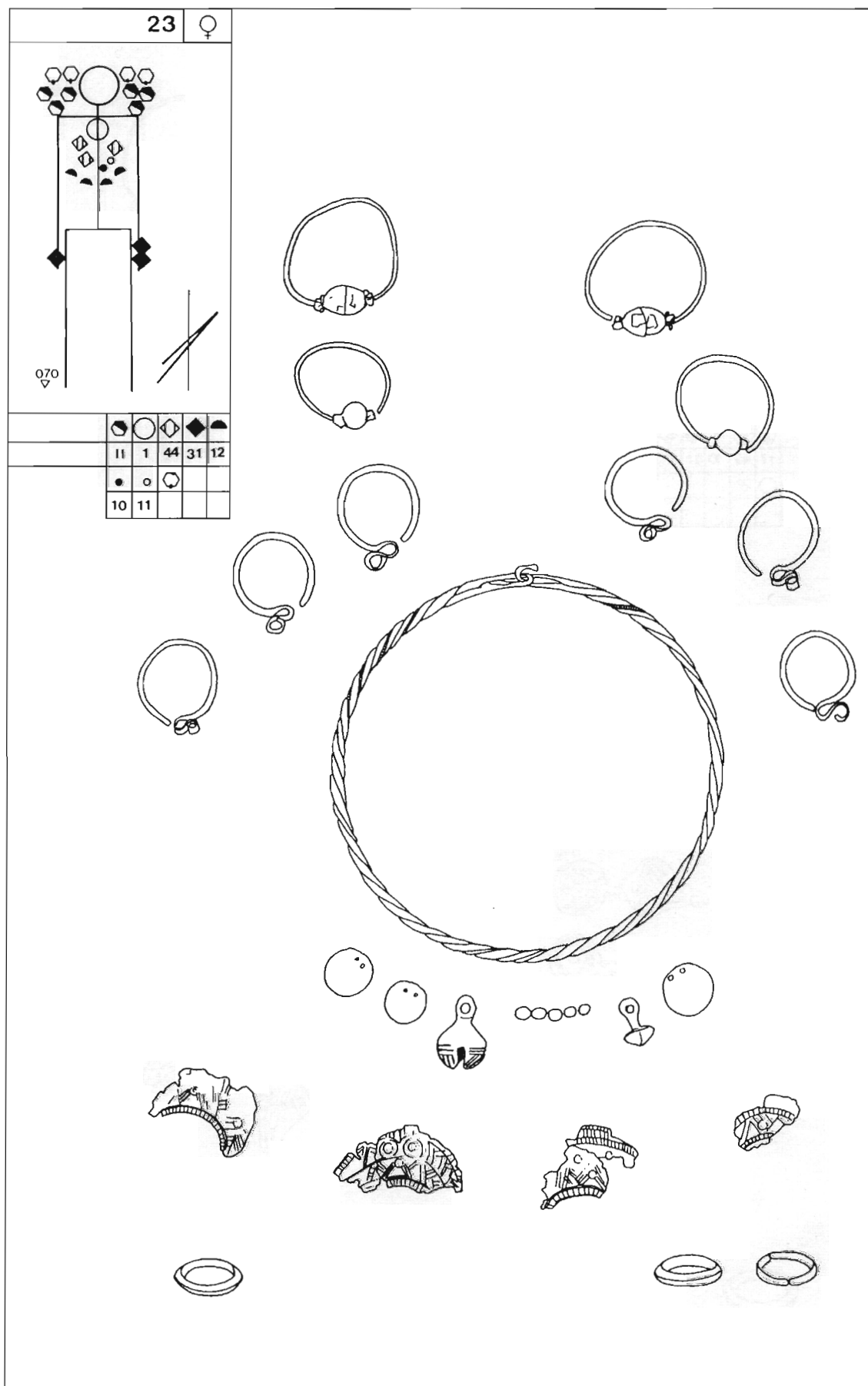
T. 3. Gomjenica, grobna cjelina 161. (crtež: K. R.)

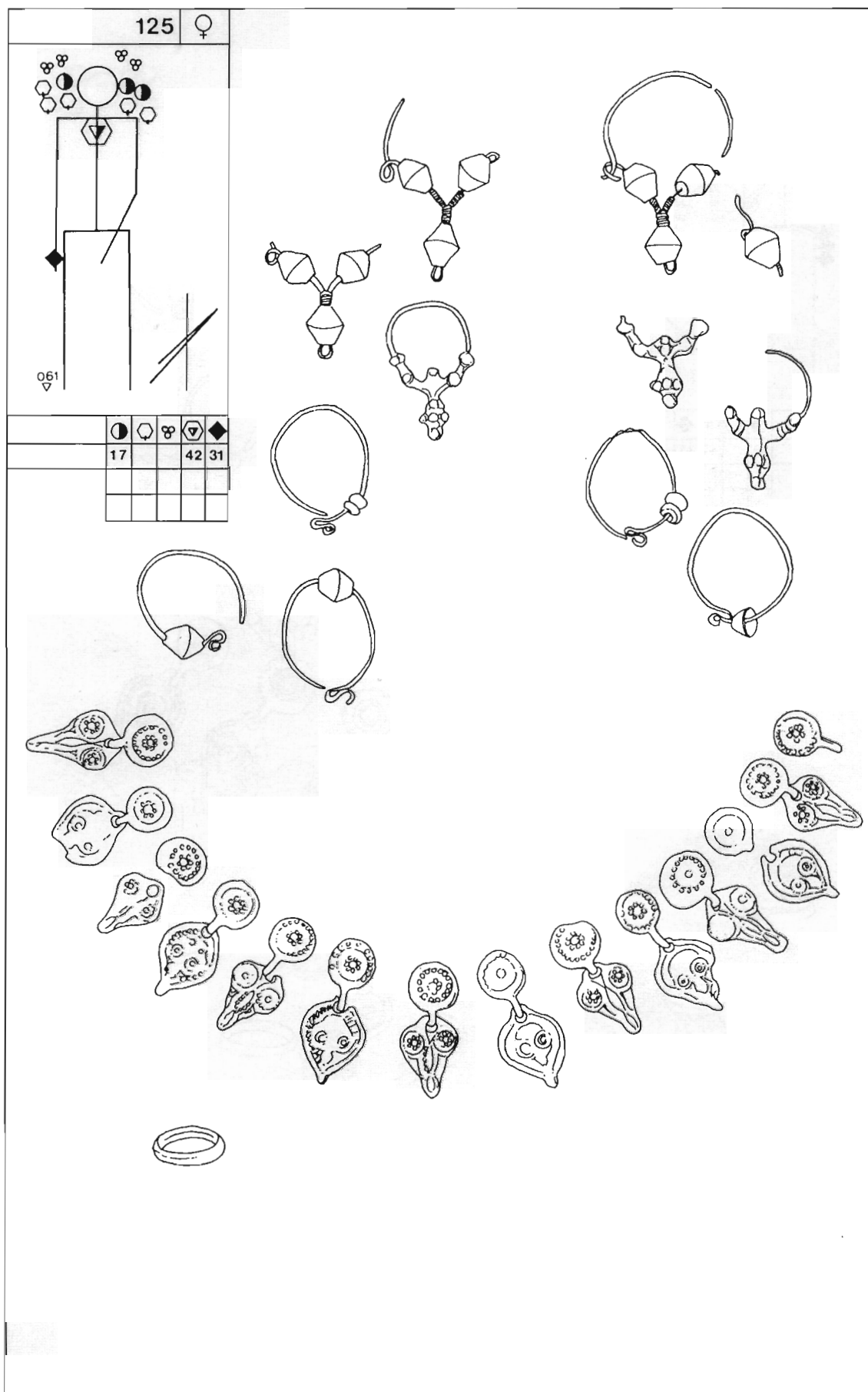
T. 4. 1. Gomjenica, grobna cjelina 13. (crtež: K. R.)
 T. 4. 2. Gomjenica, grobna cjelina 30. (crtež: K. R.)

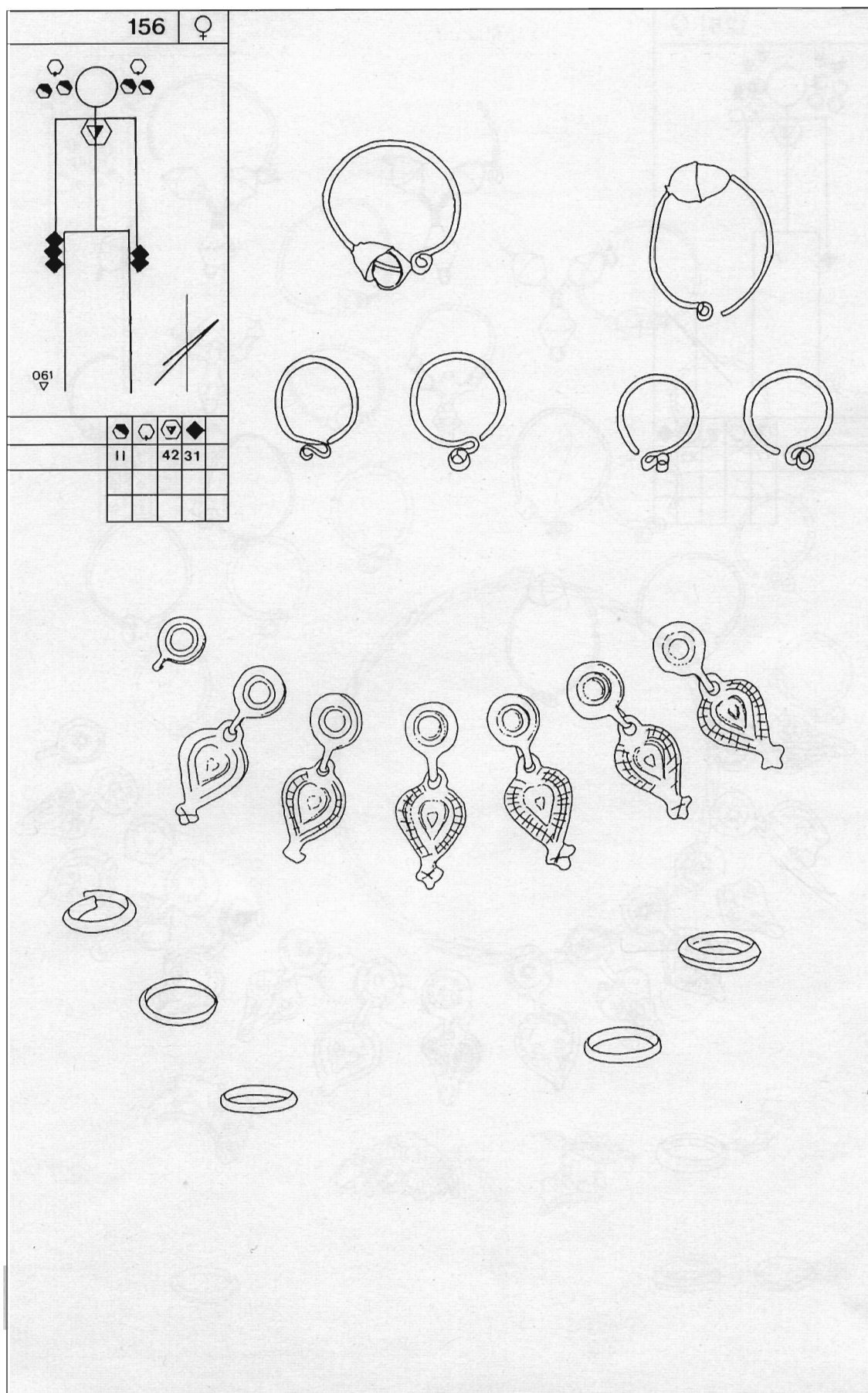
T. 5. Gomjenica, grobna cjelina 44. (crtež: K. R.)

T. 6. Gomjenica, grobna cjelina 23. (crtež: K. R.)

T. 7. Gomjenica, grobna cjelina 125.(crtež: K. R.)

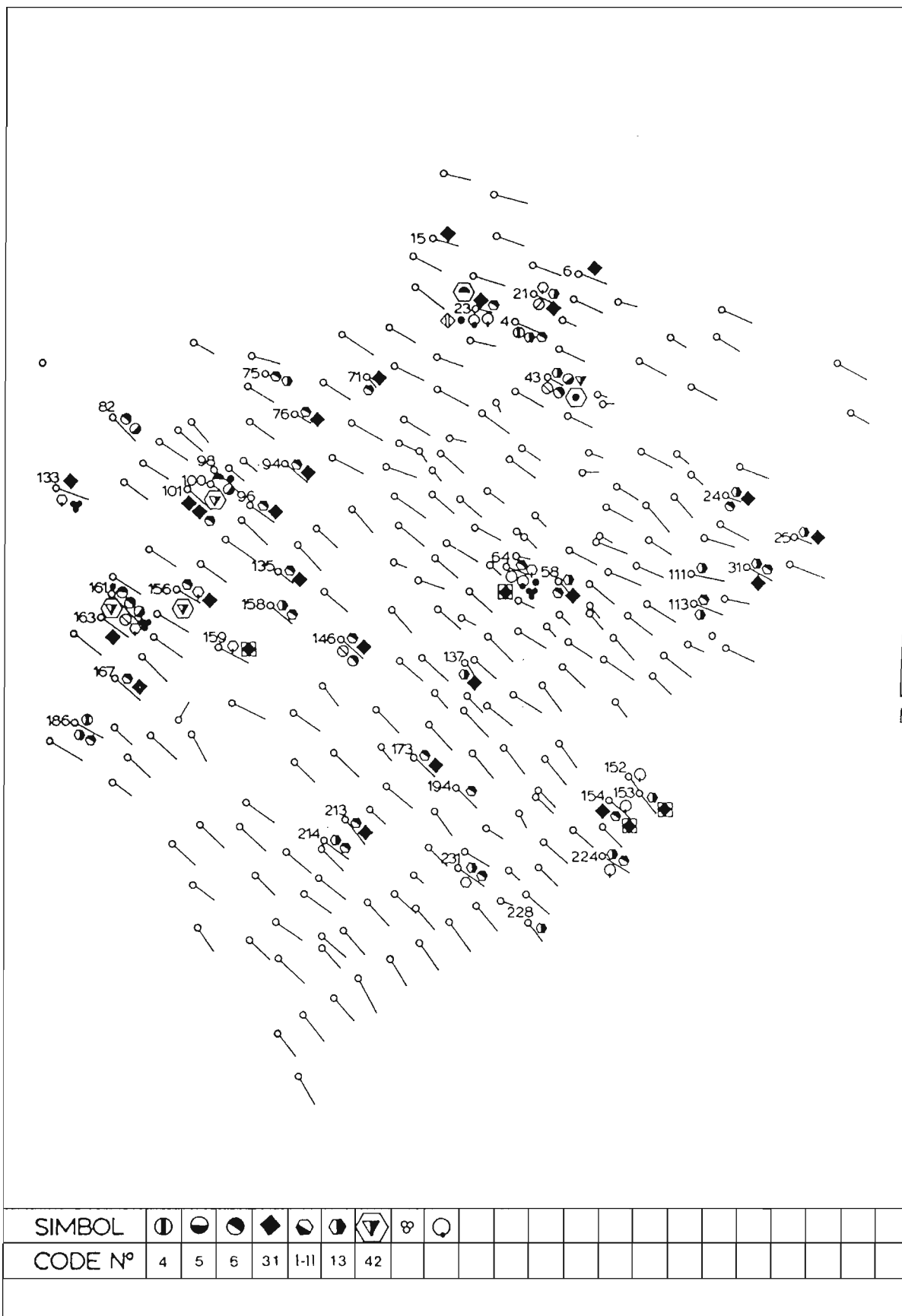
T. 8. Gomjenica, grobna cjelina 156. Mjerilo 1:1 (crtež: K. R.)

GOMJENICA											
HRVATSKI VLADARI CROATIAN RULERS	MIHAJLO KREŠIMIR II 969	STJEPAN DRŽISLAV 997	SVETISLAV	MIHAJLO KREŠIMIR II 1030	STJEPAN I 1058	PETAR KREŠIMI IV 1074	DMITAR ZVONIMIR 1093	PETAR			
MAĐARSKI VLADARI HUNGARIAN RULERS	TAKSONY 972	GEZA 997		STJEPAN I SVETI 1038	SAMUEL PETAR ANDRIJA I 1061	SALAMON 1074	LADISLAV I 1095	KOLOMAN 1116			
J.GIESLER	BIJELO RANA		BRDO I			BIJELO KASNA		BRDO II			
	965	995	*	1030		1070	*	1100			
OZNAKA NALAZA CODE NO.											
FAZA STUPANJ PHASE STAGE	965	995	*	1030		1070	*	1100			
	RANA BIJELO		KASNA BRDO I			RANA BIJELO		KASNA BRDO II			
BIZANTSKI VLADARI BIZANTINE RULERS	ROMAN II NIKIFOR IVAN CIMISK 976	BAZILIJE II		KONSTANTIN VIII ROMAN VIII 1034	MIHAJLO IV MIHAJLO V KONSTANTIN IX TEODORA MIHAJLO VI	1081	ALEKSIJE I KOMNENE	1118	IVAN II KOMNEN	1143	
NJEMAČKI VLADARI GERMAN RULERS	OTON I 973	OTON II 983	OTON III 1002	HENRIK II 1024	KONRAD II 1039	HENRIK III 1056	HENRIK IV		1106		

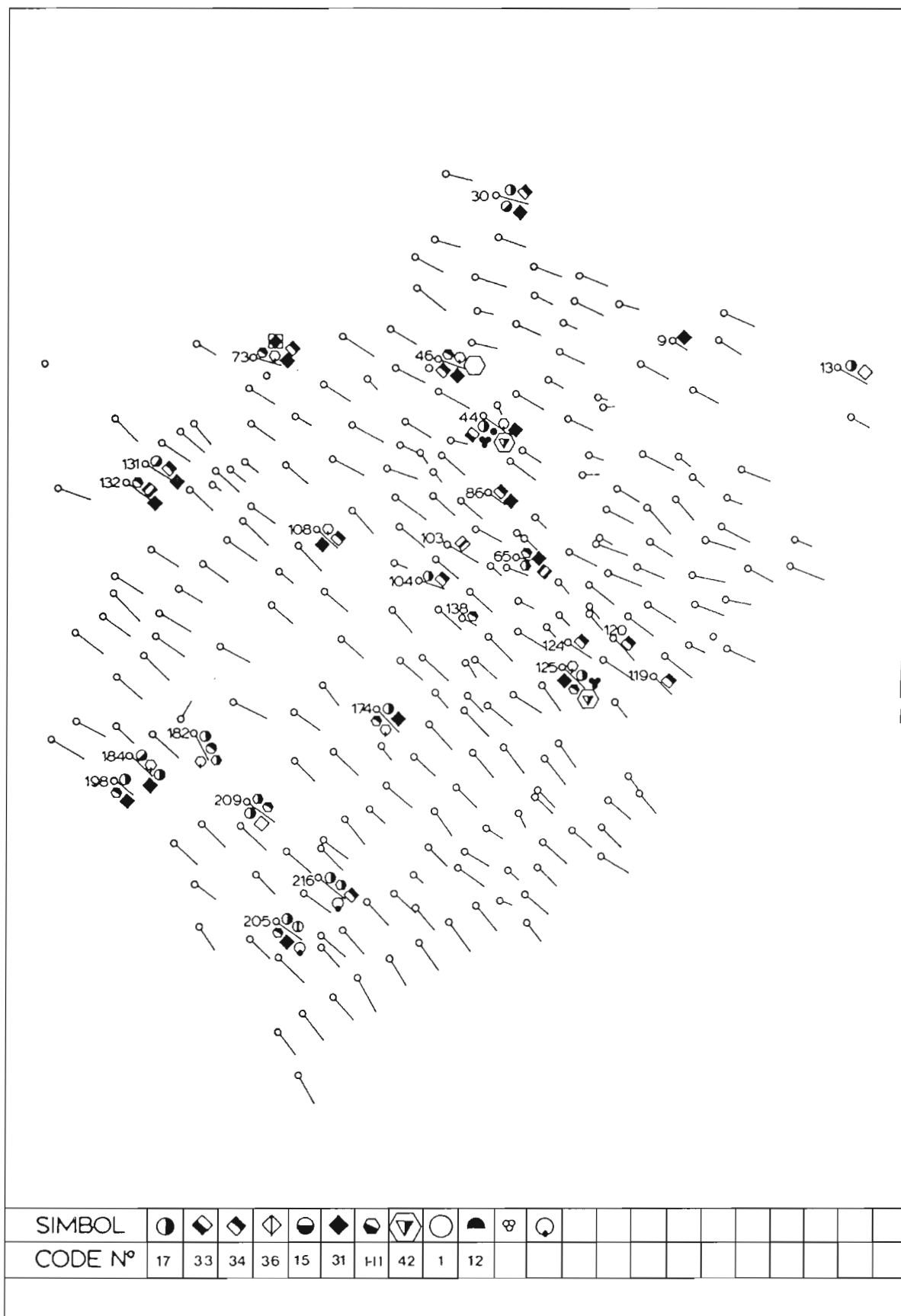
Tablica 1. Tipologijsko – kronologijska tablica ranosrednjovjekovnoga groblja Gomjenica (crtež: Vlasta Žinić Justić, d.i.a.)

GOMJENICA - COMBINATION SCHEDULE		SYMBOLS															CHRONOLOGY																		
SIMBOL	CODE N°	①	②	③	④	⑤	⑥	⑦	⑧	⑨	⑩	⑪	⑫	⑬	⑭	⑮	⑯	⑰	⑱	⑲	⑳	㊦	㊧	㊨	㊩	PHASE	J. GIESLER								
GRAVE N°	4	●																								GOMJENICA I	BIJELO BRDO I								
	43	●	●	●																								GOMJENICA II	BIJELO BRDO I						
	161	●	●																											GOMJENICA III	BIJELO BRDO II				
	100	●		●																												GOMJENICA IV	BIJELO BRDO II		
	21	●		●																														GOMJENICA IV	BIJELO BRDO II
	30	●		●	●	●	●	●	●																										
	23			●																						GOMJENICA IV	BIJELO BRDO II								
	156			●																								GOMJENICA IV	BIJELO BRDO II						
	192				●																									GOMJENICA IV	BIJELO BRDO II				
	125			●	●																											GOMJENICA IV	BIJELO BRDO II		
	216				●		●																											GOMJENICA IV	BIJELO BRDO II
	44			●	●	●	●	●																											
	13				●		●																			GOMJENICA IV	BIJELO BRDO II								
	35						●		●																			GOMJENICA IV	BIJELO BRDO II						
	8						●		●																					GOMJENICA IV	BIJELO BRDO II				
	10						●		●																							GOMJENICA IV	BIJELO BRDO II		
	79								●																									GOMJENICA IV	BIJELO BRDO II
	202								●																										
	69								●																	GOMJENICA IV	BIJELO BRDO II								
	223								●																			GOMJENICA IV	BIJELO BRDO II						

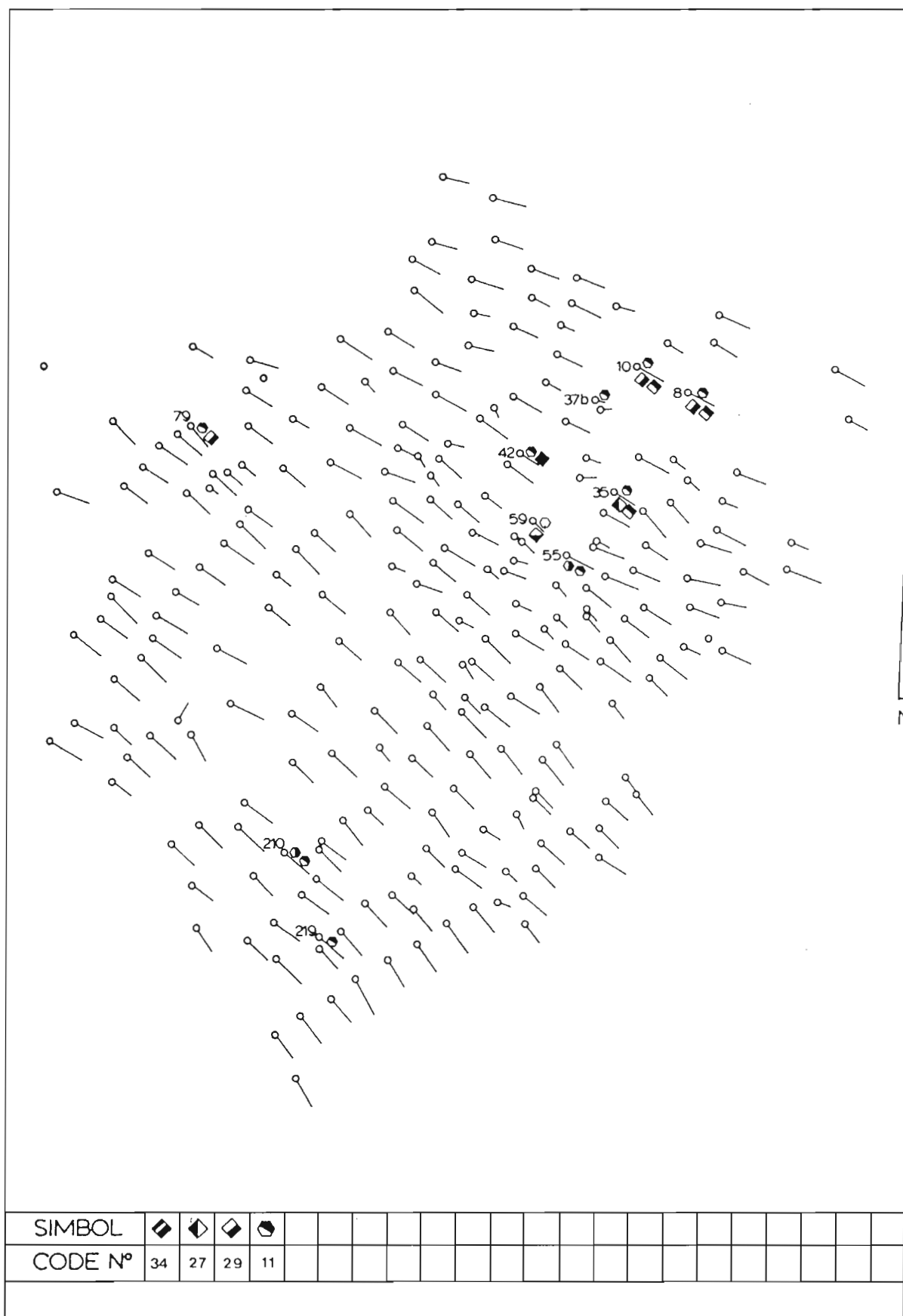
Tablica 2. Kombinacijsko-tipologijska tablica ranosrednjovjekovnog groblja Gomjenica
(crtež: Silvija Lebarić, d.i.a.)

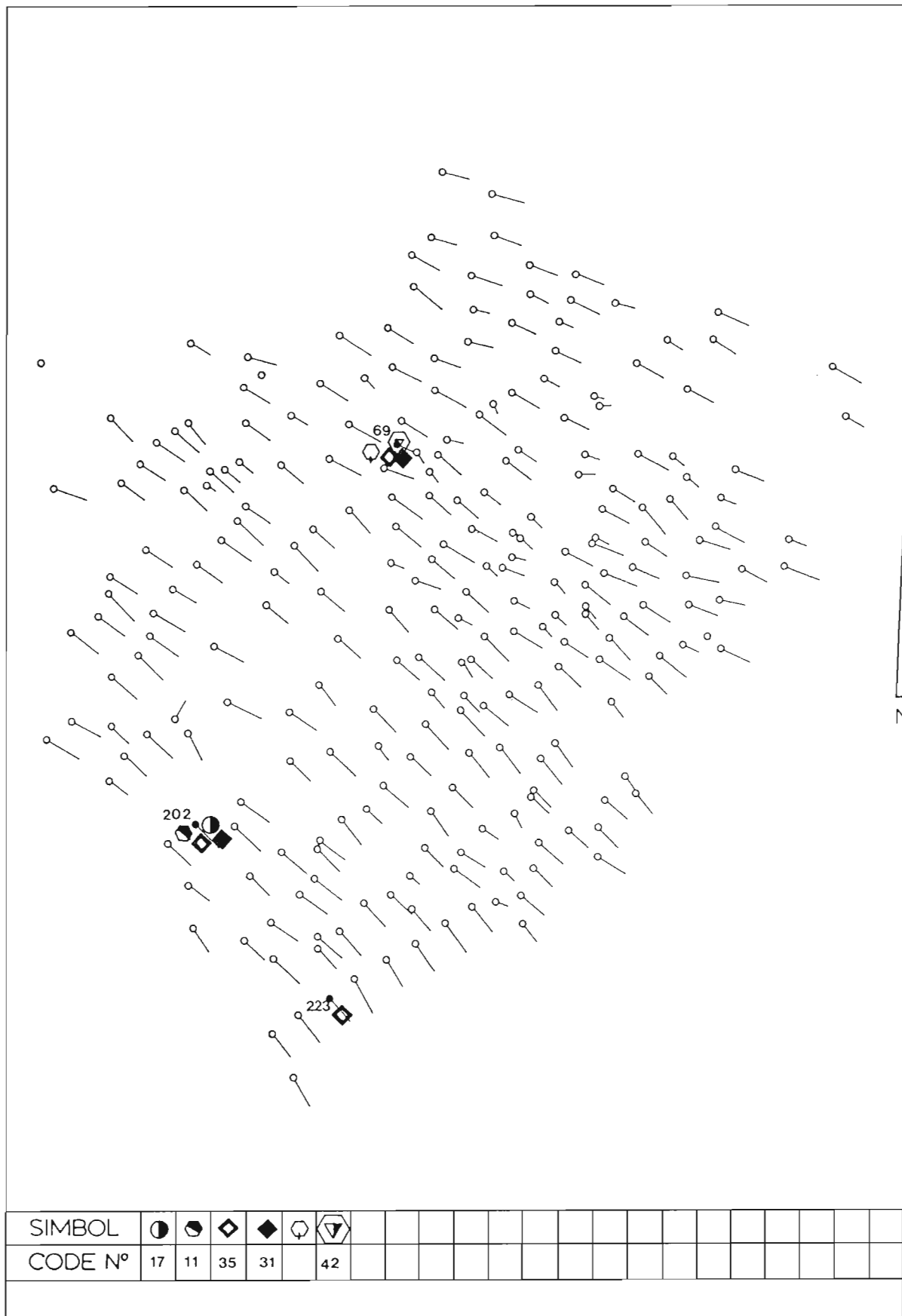
T. 9. Gomjenica, prva faza pokopavanja (Gomjenica I) (crtež: S. L.)

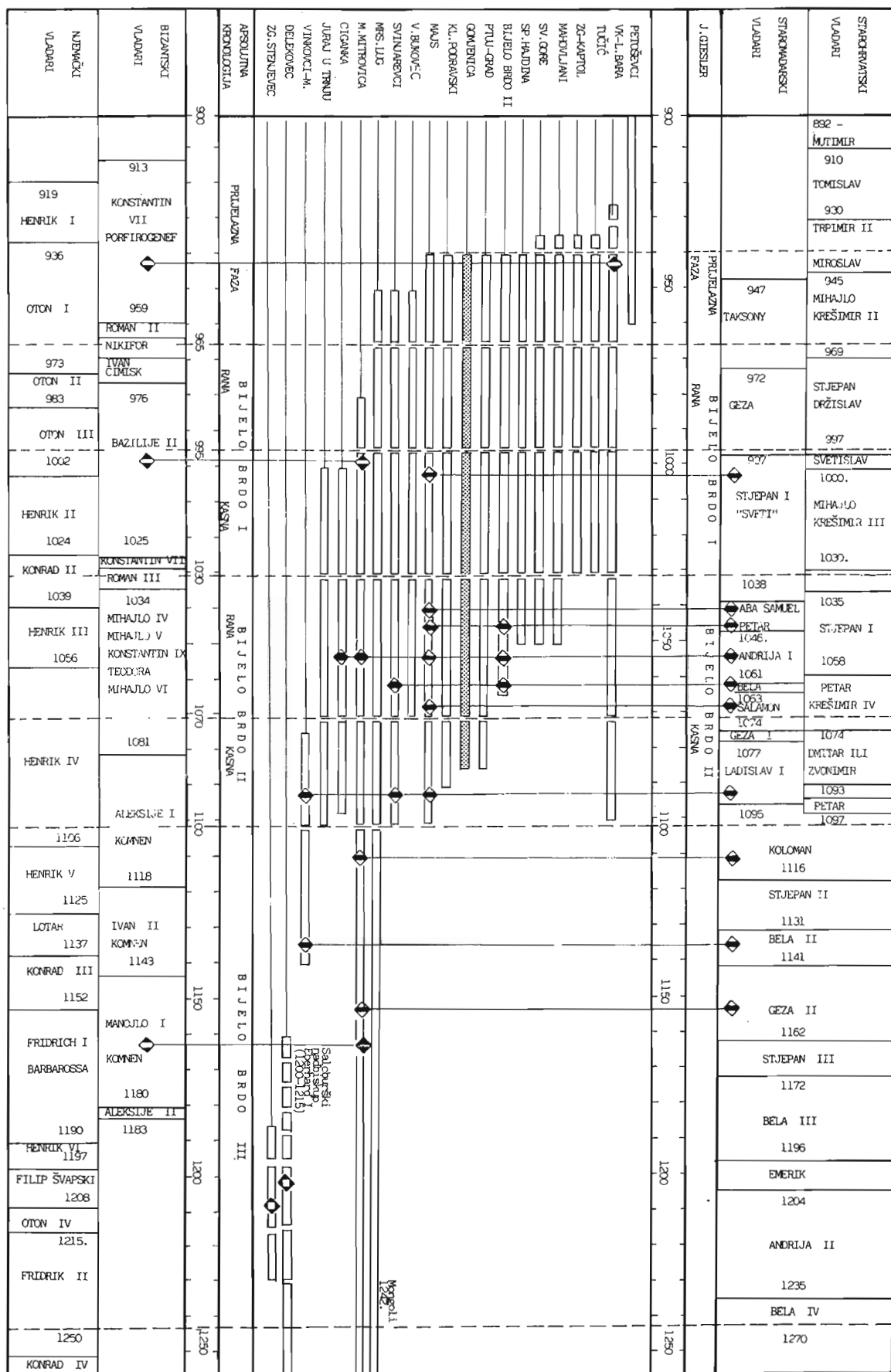
T. 10. Gomjenica, druga faza pokopavanja (Gomjenica II.) (crtež: S. L.)

T. 11. Gomjenica, treća faza pokopavanja (Gomjenica III.) (crtež: S. L.)

T. 12. Gomjenica, četvrta faza pokopavanja (Gomjenica IV.) (crtěž: S. L.)

Tablica 3. Položaj groblja Gomjenice u okviru apsolutno kronologijske sheme bjelobrdске kulture u međuriječju Drave, Dunava i Save (prema Tomičić 1992)